МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА
НАУКОВА БІБЛІОТЕКА

Бібліотечний Меркурій

Library Mercury

Науковий журнал | Scientific journal

Виходить 2 рази на рік | Published twice a year

Заснований у жовтні 2007 р. | Founded in October, 2007

Випуск 2(26) 2021

Одеса
ОНУ
2021

Засновник та видавець – Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Редакційна колегія журналу:
Д. В. Кіосак, д-р іст. наук (головний редактор); М. О. Подрезова, директор Наукової бібліотеки ОНУ (заступник головного редактора); О. В. Полевщикова, канд. іст. наук (відповідальний секретар); П. Бьяджі, д-р філософії; Н. М. Діанова, д-р іст. наук; С. В. Іванова, д-р іст. наук; Т. О. Колесникова, канд. наук із соц. комунікацій; В. В. Левченко, канд. іст. наук; М. Д. Руссєв, д-р габіл. історії; О. В. Сминтина, д-р іст. наук; П. С. Шидловський, канд. іст. наук.

Establisher and publisher – Odesa I. I. Mechnikov National University

Editarial Boarg of the journal:
D. V. Kiosak, DrSc (History); M. O. Podrezova, Director of the Scientific Library ONU (Deputy Editor-in-Chief); O. V. Polevshchykova, CandSc (History) (Executive Secretary); P. Biadzhi, DrSc (Philosophy); N. M. Dianova, DrSc (History); S. V. Ivanova, DrSc (History); T. O. Kolesnykova, CandSc (Social Communications); V. V. Levchenko, CandSc (History); M. D. Russiev, Dr habil. (History); O. V. Smyntyna, DrSc (History) (Editor-in-Chief); O. S. Shydlovskyi, CandSc (History).

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації:
Серія КВ № 24165–14005ПР від 07.10.2019 р.

Відповідно до наказу МОН України № 1188 від 24.09.2020 р.
науковий журнал «Бібліотечний Меркурій» входить
до Переліку наукових фахових видань України
(категорія «Б»; історичні науки)

Затверджено до друку вченою радою
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.
Протокол № 4 від 16.11.2021 р.

© Одеський національний університет
імені І. І. Мечникова, 2021

ЗМІСТ

З ІСТОРІЇ БІБЛІОТЕЧНОЇ, БІБЛІОГРАФІЧНОЇ ТА ВИДАВНИЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Алєксєєнко М. В.
СТРУКТУРА ТА ДИНАМІКА ПОПОВНЕННЯ ФОНДУ БІБЛІОТЕКИ ОДЕСЬКОГО РІШЕЛЬЄВСЬКОГО ЛІЦЕЮ ЗА ДАННИМИ ОФІЦІЙНОЇ ЛІЦЕЙСЬКОЇ ПЕРІОДИКИ 9

Музичко О. Є.
«НЕПРОФЕСОРСЬКА КОРПОРАЦІЯ»: ПОЗААКАДЕМІЧНІ СПІВРОБІТНИКИ ОДЕСЬКОГО БІБЛІОГРАФІЧНОГО ТОВАРИСТВА (ДО 110-РІЧЧЯ ЗАСНУВАННЯ ПЕРШОГО ОБ'ЄДНАННЯ КНИГОЗНАВЦІВ В УКРАЇНІ) 21

Соколов В. Ю.
ДІЯЛЬНІСТЬ Й. ЗАЛЕВСЬКОГО НА ПОСАДІ ДИРЕКТОРА ЦЕНТРАЛЬНОЇ ПОЛЬСЬКОЇ ДЕРЖАВНОЇ БІБЛІОТЕКИ У КИЄВІ У 1925–1931 РР. 32

ІНФОРМАЦІЙНО-БІБЛІОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Левченко В. В.
КОМУНІКАТИВНІ ВІДНОСИНИ ОДЕСЬКОГО ІСТОРІКА С. І.-Я. БОРОВОГО З КИЇВСЬКИМИ КОЛЕГАМИ І. Д. БОЙКОМ ТА І. О. ГУРЖІЄМ 49

Самодурова В. В.
ДІМ З МЕТЕОРОЛОГІЧНИМ МЕЗОНІНОМ, АБО ДЕЯКІ ВІДОМОСТІ, З ДОСТОВІРНИХ ДЖЕРЕЛ ПОЧЕРПНУТІ, ЩО ДОПОМАГАЮТЬ ДОПОВНИТИ ІСТОРІЮ УНІВЕРСИТЕТУ 57

КНИЖКОВІ КОЛЕКЦІЇ, СТАРОДРУКИ ТА РІДКІСНІ ВИДАННЯ

Рудакова Ю. К., Бондарчук А. В.
КНИГИ З КОЛЕКЦІЇ СЕРЖА ЛИФАРЯ У ФОНДІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ ІМ. В. І. ВЕРНАДСЬКОГО 79

ІННОВАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В БІБЛІОТЕЧНІЙ СПРАВІ

Бірюкова І. О.
ПРОЄКТ «УНІВЕРСИТЕТ ЕКОЛОГІЧНИХ ЗНАНЬ ОННБ» ЯК СКЛАДОВА ПРОСВІТНИЦЬКОЇ РОБОТИ ОДЕСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ 93

Клименко О. З., Сокур О. Л.
ВЗАЄМОДІЯ – КАТЕГОРІЯ ДИНАМІЧНИХ ЗМІН У СУЧАСНІЙ БІБЛІОТЕЧНІЙ НАУЦІ І ПРАКТИЦІ УКРАЇНИ 107

Кропочева Н. М.
РЕПОЗИТАРІЇ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ: НОВІ МОЖЛИВОСТІ ДЛЯ НАУКОВИХ БІБЛІОТЕК 118

Польовик С. М., Моршна Н. О.
НАЦІОНАЛЬНА БІБЛІОТЕКА ІМЕНІ ФРЕДА В. СМІТА ДЛЯ ВИВЧЕННЯ ДЖОРДЖА ВАШИНГТОНА, ЯК УНІКАЛЬНИЙ ІНФОРМАЦІЙНИЙ РЕСУРС 134

Швецова-Водка Г. М.
ЗАГАЛЬНА КЛАСИФІКАЦІЯ ДОКУМЕНТА: ЗМІНИ ТА ДОПОВНЕННЯ 143

РЕЦЕНЗІЇ

Бачинська О. А.
«НАРОДНИЙ ІДЕАЛ СПРАВЕДЛИВОСТІ»:
ВІД РЕАЛЬНОСТІ ДО ОСМИСЛЕННЯ 167

Діанова Н. М., Гончарук Т. Г.
ТВОРЧИЙ ШЛЯХ І НАУКОВА ШКОЛА ІСТОРИКА 169

ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ АВТОРІВ 172

CONTENTS

ON THE HISTORY OF LIBRARY, BIBLIOGRAPHIC AND PUBLISHING ACTIVITY

Alekseenko M. V.
STRUCTURE AND DYNAMICS OF BOOK ACQUISITION OF THE ODESSA RICHELIEU LYCEUM LIBRARY AFTER OFFICIAL LYCEUM PERIODICALS..... 9

Muzychko O. E.
«NON-PROFESSORAL CORPORATION»: NON-ACADEMIC EMPLOYEES OF THE ODESA BIBLIOGRAPHIC SOCIETY (TO THE 110TH ANNIVERSARY OF THE FIRST ASSOCIATION OF BIBLIOLOGISTS IN UKRAINE) 21

Sokolov V. Yu.,
J. ZALEWSKI'S ACTIVITY AS DIRECTOR OF THE CENTRAL POLISH STATE LIBRARY IN KIEV IN 1925–1931. 32

INFORMATIONAL AND BIBLIOGRAPHIC STUDIES

Levchenko V. V.
COMMUNICATIVE RELATIONS ODESSA HISTORIAN S. I.-YA. BOROVOY WITH KYIV COLLEAGUES I. D. BOYKO AND I. O. GURZHIY 49

Samodurova V. V.
HOUSE WITH METEOROLOGICAL MESONIN, OR SOME INFORMATION FROM RELIABLE SOURCES THAT CONTRIBUTES TO COMPLETING THE HISTORY OF THE UNIVERSITY 57

PRIVATE BOOK COLLECTIONS, EARLY PRINTED AND RARE EDITIONS

Rudakova Y. K., Bondarchuk A. V.
BOOKS FROM THE SERGE LIFAR'S COLLECTION IN THE FUND OF THE VERNADSKY NATIONAL LIBRARY OF UKRAINE..... 79

INNOVATIVE PROCESSES AND LIBRARY STUDIES

Biriukova I. O.
PROJECT «UNIVERSITY OF ENVIRONMENTAL KNOWLEDGE» AS PART OF EDUCATIONAL ACTIVITIES OF ODESA NATIONAL SCIENTIFIC LIBRARY 93

Klymenko O. Z., Sokur O. L.
INTERACTION – CATEGORY OF DYNAMIC CHANGES IN MODERN LIBRARY SCIENCE AND PRACTICE OF UKRAINE..... 107

Kropocheva N. M.
REPOSITORIES OF HIGHER PEDAGOGICAL EDUCATION INSTITUTIONS: NEW OPPORTUNITIES FOR SCIENTIFIC LIBRARIES.....118

Polovyk S. M., Morshna N. A.
FRED W. SMITH NATIONAL LIBRARY FOR THE STUDY OF GEORGE WASHINGTON, AS UNIQUE INFORMATION RESOURCE 134

Shvetsova-Vodka H. M.
GENERAL CLASSIFICATION OF THE DOCUMENT: CHANGES AND ADDITIONS..... 143

REVIEWS

Bachynska O.
«NATIONAL IDEAL OF FAIRNESS»: FROM REALITY TO CONCEPTUALISATION **167**

Dianova N., Honcharuk T.
CREATIVE WAY AND SCIENTIFIC SCHOOL OF HISTORIAN **169**

INFORMATION FOR AUTHORS **172**

З ІСТОРІЇ БІБЛІОТЕЧНОЇ, БІБЛІОГРАФІЧНОЇ ТА ВИДАВНИЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

УДК 025.2:027.7]:050(477.74–21)
DOI: https://doi.org/10.18524/2707–3335.2021.2(26).245115

Алєксєєнко Майя Володимирівна,
завідувач відділу рідкісних книг та рукописів
Наукової бібліотеки Одеського національного університету імені І. І. Мечникова,
вул. Преображенська, 24, м. Одеса, 65082, Україна,
тел.: (048) 722 12 10
e-mail: library@onu.edu.ua

СТРУКТУРА ТА ДИНАМІКА ПОПОВНЕННЯ ФОНДУ БІБЛІОТЕКИ ОДЕСЬКОГО РІШЕЛЬЄВСЬКОГО ЛІЦЕЮ ЗА ДАНИМИ ОФІЦІЙНОЇ ЛІЦЕЙСЬКОЇ ПЕРІОДИКИ

Стаття присвячена офіційним виданням Рішельєвського ліцею в Одесі – важливим джерелам історії ліцейської бібліотеки. Офіційне друковане видання Рішельєвського ліцею почало виходити в 1838 р. під назвою «Промови, які були вимовлені на урочистому зібранні Рішельєвського ліцею», у 1845 р. назва була змінена на «Щорічні акти у Рішельєвському ліцеї», а у 1857 р.– на «Урочисті акти Рішельєвського ліцею». Повний комплект періодичного видання (1838–1864 рр.) зараз зберігається у фонді Наукової бібліотеки Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

Ключові слова: офіціальна періодика Рішельєвського ліцею, бібліотека Рішельєвського ліцею, Рішельєвський ліцей

Важливим джерелом з історії бібліотеки Рішельєвського ліцею є офіційна періодика цього навчального закладу, якій функціонував в Одесі протягом 1817–1865 рр. Офіційне друковане видання Рішельєвського ліцею почало виходити в 1838 р. під назвою «Промови, які були вимовлені на урочистому зібранні Рішельєвського ліцею» («Речи, произнесенные в торжественном собрании Ришельевского лицея»), у 1845 р. назва була змінена на «Щорічні акти у Рішельєвському ліцеї» («Годичные акты в Ришельевском лицее»), а у 1857 р.– на «Урочисті акти Рішельєвського ліцею» («Торжественные акты Ришельевского лицея») (іл. 1–3). Повний комплект періодичного видання (1838–1864 рр.) зараз зберігається у фонді Наукової бібліотеки Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. Цифрові копії всіх примірників розміщені на офіційному сайті Наукової бібліотеки ОНУ імені І. І. Мечникова у розділі «Електронна бібліотека рідкісних видань» (режим доступу: http://rarebook.onu.edu.ua:8081/). Примірники періодичного видання походять із бібліотеки Рішельєвського ліцею, бібліотеки Імператорського Новоросійського університету та Одеської державної наукової бібліотеки, про що свідчать штампи цих навчальних закладів на титульних аркушах, а примірник «Щорічних актів у Рішельєвському ліцеї» за 1852 р.– із санкт-петербурзької бібліотеки князя Воронцова (екслібрис-наліпка «Библиотека князя Воронцова. С. Петербургский дом»).

© Алєксєєнко Майя Володимирівна, 2021

Періодика Рішельєвського ліцею, як приклад регіональної преси, була ретельно проаналізована у дослідженнях І. С. Гребцової [3]. Значна увага офіційним ліцейським періодичним виданням була приділена у монографії з історії бібліотеки Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, присвяченої 200-річчю університетської бібліотеки [4], де аналізується офіційне періодичне видання Рішельєвського ліцею як важливе джерело історії бібліотеки, його структура та динаміка наповнення фонду книжкового зібрання.

Офіційне видання Рішельєвського ліцею (іл. 4) видавалось керівництвом навчального закладу. Зазвичай до його складу включались наукові доповіді професорів Рішельєвського ліцею та звіти про роботу закладу за минулий навчальний рік, видання могло супроводжуватися публікацією таблиць розподілу навчальних годин між викладачами Рішельєвського ліцею, текстів урочистих пісень, які виконували ліцеїсти, розміщувались також некрологи ліцейських викладачів та керівників Одеського навчального округу.

Друга частина офіційного видання Рішельєвського ліцею мала назву «Історична записка про стан та дії Рішельєвського ліцею» («Историческая записка о состоянии и действиях Ришельевского лицея»), де як раз і були розміщені відомості стосовно ліцейської бібліотеки. Ця частина офіційного ліцейського видання складалась одним із викладачів Рішельєвського ліцею, наприклад, «Історична записка» за 1844–1845 н. р. була написана викладачем східних мов професором В. В. Григор'євим [7, с. 9].

Структура бібліотеки змінювалась відповідно до змін у структурі самого Рішельєвського ліцею, який поступово перетворювався із закладу середньої освіти на вищий навчальний заклад. Всі ці зміни можна простежити на сторінках офіційної періодики. До 1838 р. ліцейська бібліотека існувала як єдина фундаментальна (основна) бібліотека. Після затвердження у 1837 р. нового Статуту Рішельєвського ліцею у навчальному закладі з'явились юридичне, фізико-математичне (1837 р.) та камеральне (з 1841 р.) відділення, був відкритий Інститут східних мов (1838 р.).

Структура ліцейської бібліотеки почала також змінюватися. Згідно відомостям офіційної періодики попечитель Одеського навчального округу Д. М. Княжевич посприяв відкриттю кабінету для читання газет та журналів (1838 р.), студентської бібліотеки (1838 р.) та відокремленню бібліотеки Інституту східних мов від основної бібліотеки ліцею (1840 р.) [7, с. 5].

Інформація про виникнення та функціонування кабінету для читання газет та журналів, який був відкритий для того, щоб «стежити за ходом наук та успіхами просвітництва», не знаходить протиріч в інших джерелах [5, с. 8]. Щорічно для цього кабінету замовлялись російські та закордонні періодичні видання у кількості від 22 до 48 примірників, після року надходження у кабінеті для читання всі примірники передавались до основної бібліотеки Рішельєвського ліцею.

Історія студентської бібліотеки на сторінках офіційного видання Рішельєвського ліцею відображена некоректно. З 1838 р. по 1840 р. відомості про цей підрозділ бібліотеки відсутні в офіційному ліцейському виданні. Хоча архівні дані свідчать про існування бібліотеки вихованців (мовою джерел – «библиотека воспитанников при пансионе», «библиотека воспитанников»), каталог та книги якої російською, французькою, німецькою, латинською та грецькою мовами у кількості 119 томів були передані вчителем Демостіко інспектору М. Д. Деларю у 1838 р., а потім влились у студентську бібліотеку [1, арк. 54–56 зв., арк. 60–62 зв.]. У «Промовах» Рішельєвського ліцею інформація про бібліотеку вихованців при пансіоні, яка налічувала у своєму складі 175 назв у 286 томах, з'являється тільки у випуску за 1840–1841 н. р. [6, с. 94–95]. Укладачі «Щорічного акту у Рішельєвському ліцеї» за 1844–1845 н. р., говорячи про раптово померлого у кінці 1844 р. попечителя Одеського навчального округу Д. М. Княжевича, однією із його заслуг вказують створення студентської бібліотеки у навчальному закладі [7, с. 5]. Про ініціативу створення студентської бібліотеки Д. М. Княжевичем у 1838 р. свідчать і відомості Державного архіву Одеської області [1, арк. 2 зв.]. Але ця частина бібліотеки в офіційній ліцейській періодиці за 1841–1846 н. р. продовжує фігурувати як «бібліотека вихованців при пансіоні» або «бібліотека вихованців». Назва «студентська бібліотека» з'являється у «Щорічних актах у Рішельєвському ліцеї» лише за 1846–1847 н. р. [8, с. 8]. У 1856 р. у студентській бібліотеці знаходиться 565 назв книг у 1052 томах [11, с. 220]. «Урочисті акти Рішельєвського ліцею» 1857–1858 рр. взагалі не мають інформації про студентську бібліотеку [12, с. 9; 13, с. 14]. З цього часу назва «студентська бібліотека» у Рішельєвському ліцеї більше не згадується, в офіційних джерелах інформація відсутня. Достеменно не відомо куди був переданий її фонд, хоча Й. Г. Михневич вказував, що у 1857 р. студентська бібліотека була передана до гімназії при Рішельєвському ліцеї [17, с. 129–130].

За безпосередньої участі самих ліцеїстів у 1856–1857 н. р. був створений кабінет для читання студентів. Основою його створення стала сума грошей у 100 руб., зібрана студентами за виставу та пожертви грошима та книгами чиновників та викладачів. Особливу роль у створенні кабінету для читання студентів зіграв юрист О. В. Лохвицький [12, с. 4, 9; 4, с. 38]. Інформація про кількість книг кабінету для читання студентів з'являється тільки в «Урочистих актах» за 1858–1859 н. р.: 668 назв у 1421 томі [14, с. 51]. Але ця інформація не відповідає відомостям з промови професора Й. Г. Михневича, який у 1859 р. закінчив свою роботу в Рішельєвському ліцеї: «…у нещодавно утвореній студентській бібліотеці, присвяченій незабутньому імені М. І. Пирогова, є вже 1500 томів» [14, с. 61]. Таким чином, кабінет для читання студентів був створений у 1856–1857 н. р. Назву «Пироговська бібліотека студентів» кабінет для читання студентів, за архівними даними, отримав 8 листопада 1858 р. на прохання ліцеїстів [2, арк. 57]. Цей знаменний акт – дарування книг для бібліотеки Рішельєвського ліцею

колишнім попечителем Одеського навчального округу, відомим хірургом М.І. Пироговим – та кількість подарованих ним книг не знайшли (крім цитування промови професора Й.Г. Михневича) будь-якого згадування в офіційній ліцейській періодиці. Це тема майбутнього серйозного та ретельного дослідження.

За період 1859–1864 рр. кабінет для читання студентів збільшився з 688 назв у 1421 томі (1859) до 1317 назв (1864) (*Див. Додаток*). Крім того, у кабінеті для читання студентів зберігались один телескоп, препарат людського трупа та один мікроскоп.

В «Урочистому акті» Рішельєвського ліцею 1859–1860 н.р. вперше з'явилась інформація про кабінет для читання професорів [15, с. 14]. Під керівництвом директора ліцею цей кабінет щорічно поповнювався іноземними та російськими періодичними виданнями, іноземних видань було значно більше (*Див. Додаток*).

Ще один підрозділ бібліотеки Рішельєвського ліцею – бібліотека Інституту східних мов, який функціонував при ліцеї у 1838–1854 рр. У 1855 р. Інститут східних мов був переведений до Санкт-Петербурга разом із бібліотекою. Відомості про кількісний склад цієї частини бібліотеки з'являються у 1840–1841 н.р.: 225 назв у 368 томах [6, с. 94]. Напередодні переведення бібліотеки Інституту східних мов до Санкт-Петербургу вона складалась з 461 назви у 772 томах, професором Холмогоровим був складений каталог книжок [10, с. 104].

Найбільш повна інформація стосується динаміки поповнення основної (фундаментальної) бібліотеки Рішельєвського ліцею (*див. Додаток*). Як раз з цієї інформації щорічно починався розділ про бібліотеку Рішельєвського ліцею. З 1838 р. до 1864 р. основна (фундаментальна) бібліотека Рішельєвського ліцею збільшилась з 1750 до 12348 назв [5; с. 8; 16, с. 116].

Мета офіційного видання Рішельєвського ліцею була чітко сформульована його укладачами у 1853 р.: «Мета, з якою складаються нами щорічні звіти про стан та діяльність Ліцею, спрямована на те, щоб підготувати матеріали для майбутньої історії цієї установи та показати головні сторони та справжні прояви його діяльності та життя» [9, с. 45]. Дійсно, інформація, представлена офіційною періодикою закладу, носить здебільшого інформаційний характер.

Проаналізувавши всі випуски ліцейського періодичного видання за 27 років, можна скласти достатньо повне уявлення про функціонування бібліотеки – важливого допоміжного підрозділу Рішельєвського ліцею. Можна отримати важливі, хоча й неповні, відомості про динаміку поповнення книжкового фонду навчального закладу, структуру бібліотеки, виконуючих обов'язки бібліотекарів, створення каталогів та проведення інвентаризації бібліотечного фонду, а також відомості про дарувальників книг Рішельєвському ліцею та участь у роботі бібліотеки викладачів навчального закладу та самих ліцеїстів.

Список джерел та література

1. Державний архів Одеської області (далі – ДАОО). – Ф. 44. – Оп. 1 (1838). – Спр. 40.
2. ДАОО. – Ф. 153 : Линниченко Іван Андрійович, особовий фонд. – Оп. 1. – Спр. 510.
3. *Гребцова И. С.* Периодическая печать в общественном развитии Южного степного региона Российской империи (вторая треть XIX в.) : монография. – Одесса : Астропринт, 2002. – 408 с.
4. Два століття служіння книзі. Історія Наукової бібліотеки Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, 1817–2017 / М. В. Алєксєєнко, М. О. Подрезова, О. В. Полевщикова, В. П. Пружина, В. В. Самодурова ; авт. вступ. ст. та наук. ред. І. М. Коваль ; відп. ред. М. О. Подрезова. – Одеса : ОНУ, 2017. – 290 с.
5. Историческая записка о состоянии и действиях Ришельевского лицея с 31-го августа 1837 по 20-е июня 1838 года // Речи, произнесенныя в торжественном собрании Ришельевского лицея 20-го июня 1838. – Одесса : Гор. тип., 1838. – 10 с.
6. Историческая записка о состоянии и действиях Ришельевского лицея, с 20 июня 1840 по 20 июня 1841 года // Речи, произнесенныя в торжественном собрании Ришельевского лицея, 22-го июня, 1841 года. – Одесса : Гор. тип., 1841. – С. 89–99.
7. Историческая записка о состоянии и действиях Ришельевского лицея с 18 июня 1844 по 17 июня 1845 года // Годичный акт в Ришельевском лицее, бывший 17 июня1845 года. – Одесса : Гор. тип., 1845. – 21 с.
8. Историческая записка о состоянии и действиях Ришельевского лицея, с 20-го июня 1846 по 20-е июня 1847 года // Годичный акт в Ришельевском лицее, 22 июня 1847 года. – Одесса : Гор. тип., 1847. – С. 1–13.
9. Историческая записка о состоянии и действиях Ришельевского лицея, с 20 июня 1852 по 20 июня 1853 года // Годичный акт в Ришельевском лицее, 21 июня 1853 года. – Одесса : Гор. тип., 1853. – С. 43–67.
10. Историческая записка о состоянии и действиях Ришельевского лицея, с 20-го июня 1853 по 30-е августа 1854 года // Годичный акт в Ришельевском лицее, 30 августа 1854 года. – Одесса : Гор. тип., 1854. – 111, [1] с.
11. Историческая записка о состоянии и действиях Ришельевского лицея, с 28-го августа 1855 по 28-е августа 1856 года // Годичный акт в Ришельевском лицее, 28 августа 1856 года. – Одесса : Гор. тип., 1856. – С. 211–224.
12. Историческая записка о состоянии и действиях Ришельевскаго лицея, с 28 августа 1856 по 1 сентября 1857 года // Торжественный акт Ришельевскаго лицея, по случаю окончания 1856–1857 академическаго года, и открытия курсов в новом здании. – Одесса : тип. Л. Нитче, 1857. – 14 с.
13. Историческая записка о состоянии и действиях Ришельевскаго лицея, с 1 сентября 1857 по 30-е августа 1858 год // Торжественный акт Ришельевскаго лицея, по случаю окончания 1857–1858 академического года. – Одесса : тип. П. Францова, 1858. – С. 1–23.
14. Историческая записка о состоянии и действиях Ришельевскаго лицея с 1 сентября 1858 по 30 августа 1859 года // Торжественный акт Ришельевскаго лицея, по случаю окончания 1858–1859 академического года. – Одесса : тип. П. Францова, 1859. – С. 33–64.
15. Историческая записка о состоянии и действиях Ришельевского лицея, с 1 сентября 1859 по 30 августа 1860 года // Торжественный акт Ришельевского лицея, по случаю окончания 1859–1860 академического года. – Одесса : тип. П. Францова, 1860. – С. 1–35 разд. паг.
16. Историческая записка о состоянии и действиях Ришельевского лицея, с 1 сентября 1863 по 30 августа 1864 года // Торжественный акт Ришельевского лицея, по случаю окончания 1863–1864 академического года. – Одесса : тип. П. Францова, 1864. – С. 105–120.
17. *Михневич И. Г.* Исторический обзор сорокалетия Ришельевского лицея с 1817 по 1857 год / сост. И. Г. Михневич. – Одесса : Нитче, 1857. – 200 с.

References

[1]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of Odesa Region]. Fund 44, inventory 1 (1838), dossier 40.

[2]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of Odesa Region]. Fund 153 (Lynnychenko Ivan Andriiovych, osobovyi fond), inventory 1, dossier 510.

[3]. Hrebtsova Y. S. *Peryodycheskaia pechat v obshchestvennom razvytyy Yuzhnoho stepnoho rehyona Rossyiskoi ymperyy (Vtoraia tret XIX v.) [Periodicals in the social development of the southern steppe region of the Russian Empire (second third of the 19th century)*. Odessa, 2002, 408 p.

[4]. Dva stolittia sluzhinnia knyzi. Istoriia Naukovoi biblioteky Odeskoho natsionalnoho universytetu imeni I. I. Mechnykova, 1817–2017 [Two centuries of service to the book. History of the Scientific Library of Odessa National University named after II Mechnikov, 1817–2017]. Odesa, 2017. 290 p.

[5]. Istoricheskaya zapiska o sostoyanii i deystviyakh Rishelevskogo litseya s 31-go avgusta 1837 po 20-oe iyunya 1838 goda [Historical note on the state and activities of the Richelieu Lyceum from August 31, 1837 to June 20, 1838]. *Rechi, proiznesennyya v torzhestvennom sobranii Rishelevskogo litseya 20-go iyunya 1838 goda [Speeches made in grand meeting of Richelieu Liceum on June, the 20th, 1838]*. Odessa, 183,10 p.

[6]. Istoricheskaya zapiska o sostoyanii i deystviyakh Rishelevskogo litseya s 20-go iyunya 1840 po 20-oe iyunya 1841 goda [Historical note about state and activities of Richelieu Liceum from June, the 20th, 1840 to June, the 20th, 1841]. *Rechi, proiznesennyye v torzhestvennom sobranii Rishelyevskogo litseya 22-go iyunya 1841 goda [Speeches made in grand meeting of Richelieu Liceum on June, the 22th, 1841]*. Odessa, 1841, pp. 89–99.

[7]. Istoricheskaya zapiska o sostoyanii i deystviyakh Rishelevskogo litseya s 18 iyunya 1844 po 17 iyunya 1845 goda [Historical note on the state and activities of the Richelieu Lyceum from June 18, 1844 to June 17, 1845]. *Godichnyy akt v Rishelevskom litsee, byvshiy 17 iyunya1845 goda [Annual act at the Richelieu Lyceum, former June 17, 1845]*. Odessa, 1845, 21 p.

[8]. Istoricheskaya zapiska o sostoyanii i deystviyakh Rishelevskogo litseya, s 20-go iyunya 1846 po 20-e iyunya 1847 goda [Historical note on the state and actions of the Richelieu Lyceum, from June 20, 1846 to June 20, 1847]. *Godichnyy akt v Rishelevskom litsee, 22 iyunya 1847 goda [Annual act at the Richelieu Lyceum, former June 22, 1847]*. Odessa, 1847, pp. 1–13.

[9]. Istoricheskaya zapiska o sostoyanii i deystviyakh Rishelevskogo litseya, s 20 iyunya 1852 po 20 iyunya 1853 goda [Historical note on the state and actions of the Richelieu Lyceum, from June 20, 1852 to June 20, 1853]. *Godichnyy akt v Rishelevskom litsee, 21 iyunya 1853 goda [Annual act at the Richelieu Lyceum, former June 21, 1853]*. Odessa, 1853, pp. 43–67.

[10]. Istoricheskaya zapiska o sostoyanii i deystviyakh Rishelevskogo litseya, s 20-go iyunya 1853 po 30-e avgusta 1854 goda [Historical note on the state and actions of the Richelieu Lyceum, from June 20, 1853 to August 30, 1854]. *Godichnyy akt v Rishelevskom litsee, 30 avgusta 1854 goda [Annual act at the Richelieu Lyceum, former August 30, 1854]*. Odessa, 1854, 111, [1] p.

[11]. Istoricheskaya zapiska o sostoyanii i deystviyakh Rishelevskogo litseya, s 28-go avgusta 1855 po 28-e avgusta 1856 goda [Historical note on the state and activities of the Richelieu Lyceum, from August 28, 1855 to August 28, 1856]. *Godichnyy akt v Rishelevskom litsee, 28 avgusta 1856 goda [Annual act at the Richelieu Lyceum, former August 28, 1856]*. Odessa, 1856, pp. 211–224.

[12]. Istoricheskaya zapiska o sostoyanii i deystviyakh Rishelevskago litseya, s 28 avgusta 1856 po 1 sentyabrya 1857 goda [Historical note on the state and actions of the Richelieu Lyceum, from August 28, 1856 to September 1, 1857]. *Torzhestvennyy akt Rishelevskago litseya, po sluchayu okonchaniya 1856–1857 akademicheskago goda, i otkrytiya kursov v novom zdanii [The ceremonial act of the Richelieu Lyceum, on the occasion of the end of the 1856–1857 academic year, and the opening of courses in the new building]*. Odessa, 1857, 14 p.

[13]. Istoricheskaya zapiska o sostoyanii i deystviyakh Rishelevskago litseya [Historical note on the state and activities of the Richelieu Lyceum, from September 1, 1857 to August 30, 1858]. *Torzhestvennyy akt Rishelevskago litseya, po sluchayu okonchaniya 1857–1858 akademicheskogo goda [The ceremonial act of the Richelieu Lyceum, on the occasion of the end of the 1857–1858 academic year, and the opening of courses in the new building]*. Odessa, 1858, pp. 1–23.

[14]. Istoricheskaya zapiska o sostoyanii i deystviyakh Rishelevskago litseya [Historical note on the state and activities of the Richelieu Lyceum from September 1, 1858 to August 30, 1859]. *Torzhestvennyy akt Rishelevskago litseya, po sluchayu okonchaniya 1858–1859 akademicheskogo goda [The ceremonial act of the Richelieu Lyceum, on the occasion of the end of the 1858–-1859 academic year, and the opening of courses in the new building]*. Odessa, 1859, pp. 33–64.

[15]. Istoricheskaya zapiska o sostoyanii i deystviyakh Rishelevskogo litseya, s 1 sentyabrya 1859 po 30 avgusta 1860 goda [Historical note on the state and actions of the Richelieu Lyceum, from September 1, 1859 to August 30, 1860]. *Torzhestvennyy akt Rishelevskogo litseya, po sluchayu okonchaniya 1859–1860 akademicheskogo goda [The ceremonial act of the Richelieu Lyceum, on the occasion of the end of the 1859–1860 academic year, and the opening of courses in the new building]*. Odessa, 1860, pp. 1–35 razd. pag.

[16]. Istoricheskaya zapiska o sostoyanii i deystviyakh Rishelevskogo litseya, s 1 sentyabrya 1863 po 30 avgusta 1864 goda [Historical note on the state and actions of the Richelieu Lyceum, from September 1, 1863 to August 30, 1864]. *Torzhestvennyy akt Rishelevskogo litseya, po sluchayu okonchaniya 1863–1864 akademicheskogo goda [The ceremonial act of the Richelieu Lyceum, on the occasion of the end of the 1863–1864 academic year, and the opening of courses in the new building]*. Odessa, 1864, pp. 105–120.

[17]. Mikhnevich I. G. *Istoricheskiy obzor sorokaletiya Rishelevskogo litseya s 1817 po 1857 god [Historical review of the fortieth anniversary of the Richelieu Lyceum from 1817 to 1857]*. Odessa, 1857, 200 p.

Надійшла 01.11.2021 р.

Ілюстрації

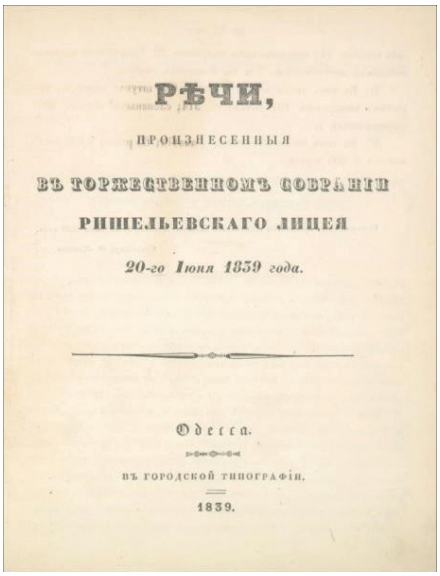
РѢЧИ,
ПРОИЗНЕСЕННЫЯ
ВЪ ТОРЖЕСТВЕННОМЪ СОБРАНІИ
РИШЕЛЬЕВСКАГО ЛИЦЕЯ
20-го Іюня 1839 года.
Одесса.
ВЪ ГОРОДСКОЙ ТИПОГРАФІИ.
1839.

Іл. 1. Речи, произнесенныя в торжественном собрании Ришельевского лицея 20-го июня 1838 года (Одесса, 1838)

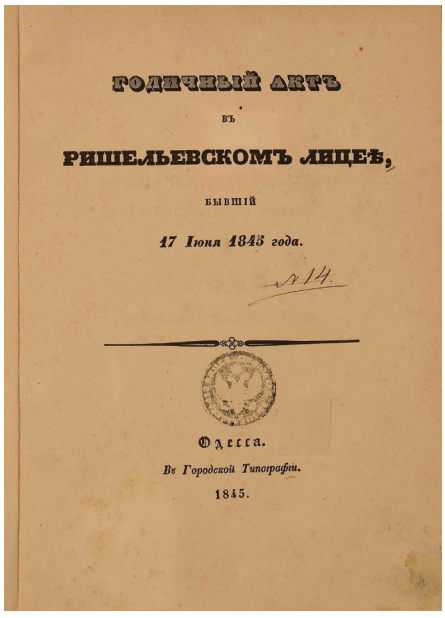
ГОДИЧНЫЙ АКТЪ
ВЪ
РИШЕЛЬЕВСКОМЪ ЛИЦЕѢ,
БЫВШІЙ
17 Іюня 1843 года.
Одесса.
Въ Городской Типографіи.
1845.

Іл. 2. Годичный акт в Ришельевском лицее, бывший 17 июня1845 года (Одесса, 1845)

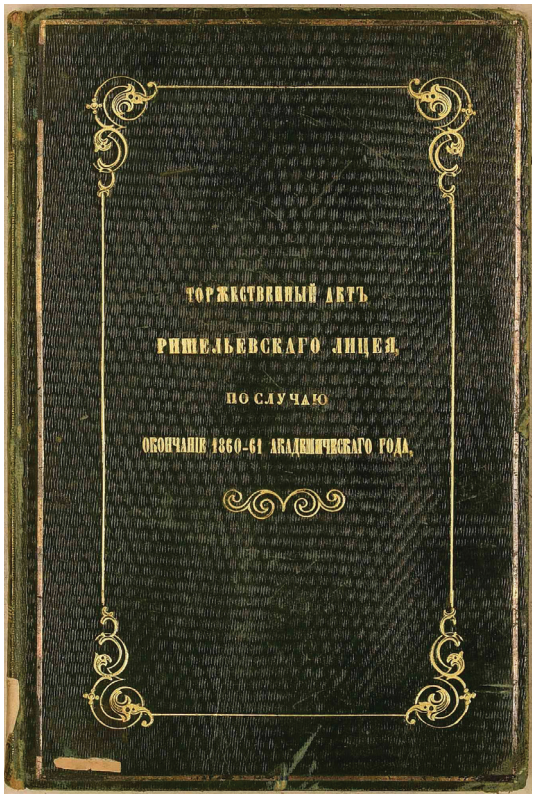

Іл. 3. Торжественный акт Ришельевского лицея, по случаю окончания 1860-61 академического года (Одесса, 1861)

Іл. 4. Штамп Рішельєвського ліцею

Додаток

Динаміка поповнення книжкового фонду та структура бібліотеки Рішельєвського ліцею в Одесі за відомостями друкованих офіційних періодичних видань «Промови, які були виголошені на урочистих зборах Рішельєвського ліцею» («Речи, произнесенные в торжественном собрании Ришельевского лицея»; 1838–1844), «Щорічні акти у Рішельєвському ліцеї» («Годичные акты в Ришельевском лицее»; 1845–1856) та «Урочисті акти Рішельєвського ліцею» («Торжественные акты Ришельевского лицея»; 1857–1864)

Рік	Основна (фундаментальна) бібліотека	Студентська бібліотека	Кабінет для читання газет та журналів	Кабінет для читання студентів	Кабінет для читання професорів	Бібліотека Інституту східних мов
1838	до 1 750 назв у 4 900 т.	*відомості відсутні*	40 вітчизняних та іноземних періодичних видань			
1839	3 004 назви у 6 997 т.	*відомості відсутні*	*те саме*			
1840	3 446 назв у 8 003 т.	*відомості відсутні*	*те саме*			
1841	3 710 назв у 8 386 т.	175 назв у 286 т. *(Бібліотека вихованців)*	30 російських та іноземних газет та журналів			225 назв у 368 т.
1842	3 752 назви у 8 601 т.	185 назв у 300 т.	34 російські та іноземні газети та журнали			248 назв у 412 т.
1843	4 659 назв у 8 803 т.	236 назв у 361 т.	44 російські та іноземні газети та журнали			280 назв у 502 т.
1844	5 155 назв у 10 905 т.	303 назви у 544 т.	47 російських та іноземних газет та журналів			353 назви у 548 т.
1845	5 338 назв у 11 957 т.	331 назва у 603 т.	48 російських та іноземних газет та журналів			331 назва у 603 т.

ISSN 2707-3335. Бібліотечний Меркурій. 2021. Вип. 2(26)

Рік	Основна (фундаментальна) бібліотека	Студентська бібліотека	Кабінет для читання газет та журналів	Кабінет для читання студентів	Кабінет для читання професорів	Бібліотека Інституту східних мов
1846	5 511 назв у 11 683 т.	337 назв у 618 т.	30 прим. російських та іноземних газет та журналів			336 назв у 614 т.
1847	5 675 назв у 12 134 т.	344 назви у 638 т.	31 прим. російських та іноземних газет та журналів			356 назв у 469 т.
1848	5 785 назв у 12 256 т.	361 назва у 671 т.	37 російських та іноземних газет та журналів			385 назв у 684 т.
1849	5 996 назв у 12 785 т.	376 назв у 376 т.	26 російських та іноземних газет та журналів			395 назв у 694 т.
1850	6 045 назв у 12 853 т.	465 назв у 866 т.	22 періодичні видання			393 назви у 701 т.
1851	7 608 назв у 15 406 т.	483 назви у 917 т.	27 періодичних видань			399 назв у 707 т.
1852	8 009 назв у 16 183 т.	507 назв у 979 т.	*те саме*			438 назв у 746 т.
1853	8 277 назв у 16 722 т.	528 назв у 1003 т.	*те саме*			449 назв у 758 т.
1854	8 504 назви у 17 085 т.	539 назв у 1012 т.	*те саме*			461 назва у 772 т.
1855	8 670 назв у 17 305 т.	562 назви у 1045 т. (*Студентська*)	20 періодичних видань			*Переведена до Санкт-Петербургу*
1856	8 826 назв у 17 755 т.	565 назв у 1052 т.	*те саме*			
1857	9 052 назви у 18 307 т.		*те саме*			
1858	9 768 назв у 19 695 т.		22 вітчизняні періодичні видання та 28 іноземних			

ISSN 2707-3335. Бібліотечний Меркурій. 2021. Вип. 2(26)

Рік	Основна (фундаментальна) бібліотека	Студентська бібліотека	Кабінет для читання газет та журналів	Кабінет для читання студентів	Кабінет для читання професорів	Бібліотека Інституту східних мов
1859	11 188 назв у 21 788 т.		20 вітчизняних періодичних видань та 40 іноземних	688 назв у 1 421 т.		
1860	11 346 назв у 21 945 т.		25 вітчизняних періодичних видань	750 назв у 1 897 т.	43 іноземних та 17 вітчизняних видань	
1861	11 731 назва у 22 505 т.		26 вітчизняних періодичних видань	1 064 назви у 3 908 т.	42 іноземних та 16 вітчизняних періодичних видань	
1862	12 162 назви		43 іноземних та 8 вітчизняних періодичних видань	1 182 назви у 4 183 т.	26 вітчизняних періодичних видань	
1863	12 348 назв		27 вітчизняних періодичних видань	3 500 назв	38 іноземних та 10 вітчизняних періодичних видань	
1864	12 653 назви		24 вітчизняні періодичні видання	3 117 назв	38 іноземних та 5 вітчизняних періодичних видань	

ISSN 2707-3335. Бібліотечний Меркурій. 2021. Вип. 2(26)

Alekseenko M. V.,
Chief of the Department of Rare Books and Manuscripts
Scientific Library of the
Odessa I. I. Mechnikov National University
24 Preobrazhenskaya St., Odessa, 65082, Ukraine,
tel.: (048) 722 12 10
e-mail: library@onu.edu.ua

STRUCTURE AND DYNAMICS OF BOOK ACQUISITION OF THE ODESSA RICHELIEU LYCEUM LIBRARY AFTER OFFICIAL LYCEUM PERIODICALS

Summary
The article is devoted to the official periodicals of the Richelieu Lyceum being an important source of the history of the Lyceum library. In 1838 the official printed edition of the Richelieu Lyceum entitled *Discourses delivered at the ceremonial meeting of the Richelieu Lyceum* began to be published, the title later changed to *Annual Speech Day in the Richelieu Lyceum* (1845) and *Ceremonial Speech Day of the Richelieu Lyceum* (1857). A complete set of the periodical (1838-1864) is being conserved in the stocks of the Scientific Library of the Odessa I. I. Mechnikov National University.
The compilers of the official Lyceum periodical aimed at collecting materials for the history of the Richelieu Lyceum as well as disclosing the main aspects of its activities. The purpose of the official publication was to prepare materials for the history of this institution and show the main aspects and real manifestations of its activities and life. The information provided by the official periodicals of the institution is mostly informative.
The official edition of the Richelieu Lyceum was published by the management of the educational institution. It usually included scientific reports of professors of Richelieu Lyceum and reports on the work of the institution for the last academic year, the publication could be accompanied by the publication of tables of distribution of teaching hours between teachers of Richelieu Lyceum, texts of ceremonial songs performed by lyceum students district.
The contents of the official periodical is strictly informational providing important, although incomplete data on the dynamics of book acquisition of the educational institution, structure of the library, acting librarians, compiling catalogs and inventory of the library stocks, as well as giving facts on donators and teaching staff and lyceum students participating in the library activities.

Keywords: official periodicals of the Richelieu Lyceum, Library of the Richelieu Lyceum, Richelieu Lyceum.

УДК 01:061.2(477.74–21)”1911/1923”
DOI: https://doi.org/10.18524/2707–3335.2021.2(26).245117

Музичко Олександр Євгенович,
доктор історичних наук,
професор кафедри історії України
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
вул. Єлісаветинська, 12, м. Одеса, 65082, Україна
тел.: (048) 723 58 42
e-mail: sandro06@ukr.net

«НЕПРОФЕСОРСЬКА КОРПОРАЦІЯ»: ПОЗААКАДЕМІЧНІ СПІВРОБІТНИКИ ОДЕСЬКОГО БІБЛІОГРАФІЧНОГО ТОВАРИСТВА (ДО 110-РІЧЧЯ ЗАСНУВАННЯ ПЕРШОГО ОБ’ЄДНАННЯ КНИГОЗНАВЦІВ В УКРАЇНІ)

Метою цієї статті є встановлення місця, що посідали у діяльності першого книгознавчого товариства в Україні, Одеського бібліографічного товариства, (1911–1923 рр.), аматорів книги з позаакадемічного середовища, тобто осіб, які не працювали в університетах чи академіях. Встановлено, у роботі товариства взяло участь широке коло викладачів гімназій та училищ, лікарі, юристи, громадські діячі. Вони брали участь в усіх проявах діяльності, зокрема поповненні бібліотеки товариства, читання доповідей тощо. Серед них велику та активну групу складали жінки, що було унікальним явищем для культури Одеси. Залучення позаакадемічних членів зумовило перетворення ОБТ на один з найпомітніших осередків популяризації української культури в Одесі.

Ключові слова: Одеса, Бібліографічне товариство, книгознавство, бібліографія, інтелігенція

У розвитку науки традиційно виокремлюють два етапи: домодерний, що був періодом накопичення знань, формулювання перших протонаукових підходів та модерний, якому був властивий передусім процес нормативізації знань, кристалізації їх в наукову форму, хоча це і не зняло до сьогодні усіх дискусійних питань щодо визначення як загального поняття науки, критеріїв науковості, так і окремих дотичних аспектів. Модернізаційні процеси увиразнилися наприкінці XIX – на початку XX ст. Важливе значення у науковому процесі відігравав процес саморефлексії. Однією з ланок, що забезпечував обробку лавиноподібної інформації була бібліографічна робота, що тривала на різних рівнях як аматорському, так і академічному. Ця робота мала два основних завдання: упорядкування попередньо накопичених знань та забезпечення процесу формування нових, наукових, що тоді було тотожно явищу позитивізму.

1911 рік займає особливе місце в історії розвитку бібліографії, книгознавства, на території сучасної України, бо саме тоді було засноване Одеське бібліографічне товариство при Імператорському Новоросійському університеті – першого товари-

© Музичко Олександр Євгенович, 2021

ства такого профілю в історії України й одного з першого у Центрально-Східній Європі (у назві нашої статті та нижче використовуємо визначення «Одеське бібліографічне товариство», а відтак й абревіатуру ОБТ, за назвою, що побутувала в останній період його існування за загальноприйнятою в установознавстві та державознавстві практикою (порівн. «УСРР – УРСР»). Виникнення ОБТ було зумовлено великою підготовчою роботою кількох поколінь місцевих вчених, що у кількох попередніх товариствах загальноісторичного та природничого профілів завжди приділяли значну увагу бібліографуванню, реферуванню, рецензуванню праць своїх колег. Не менш важливе значення для формування бази для виникнення товариства мала робота бібліотекарів Рішельєвського ліцею та Новоросійського університету. Провідне ядро товариства становили, природно, співробітники єдиного вищого навчального закладу півдня України та їх колеги з академічного середовища, на що ми звертали увагу у попередній статті [13]. Однак за практикою деяких інших осередків (наприклад, Одеського товариства історії та старожитностей) у житті товариства відігравали роль представники позаакадемічного середовища, тобто особи, які не працювали в університетах чи академіях. Проміжне становище у цьому товаристві займали особи, залишені при університеті для здобуття наукового звання. В ОБТ це була велика група осіб, серед яких передусім слід згадати М. Є. Слабченка. На наш погляд, на час перебування в «аспірантурі» ці особи були членами академічної корпорації і тому їх діяльність в ОБТ залишена поза предметом розгляду цієї статті.

2021 рік ознаменований 110-річчям з дня заснування ОБТ. З цієї нагоди в цій статті ставимо за мету розкрити роль в діяльності ОБТ аматорів книги з позаакадемічного середовища.

Існує певний історіографічний доробок щодо ОБТ, втім, він не є широким [11, с. 434–435]. Історіографія ОБТ веде початок вже від 1915 р., коли у виданні столичного Російського Бібліологічного товариства був наведений короткий нарис про перші кроки діяльності товариства та відзначено, що ОБТ слід зарахувати до найактивніших товариств такого типу у державі [3, с. 28]. На початку 1920-х рр. видатний російський бібліограф Б. М. Городецький відзначав високу репутацію ОБТ [5, с. 6]. Найбільше уваги ОБТ в контексті історії ОНУ імені І. І. Мечникова приділено у виданні 1968 р. Інерція доби «Відлиги» зумовила згадку в окремому нарисі про товариство навіть проскрибованого раніше М. Є. Слабченка та емігранта А. В. Флоровського. Позитивно, що автор нарису пов'язав ОБТ з його наступником – Українським бібліографічним товариством [6, с. 409–411]. Водночас було згадано лише про зусилля ОБТ в популяризації та вивченні російської літератури. Згадано було не лише про академічних вчених, але про аматорів, зокрема, Л. О. Чижикова. У найповнішому нарисі 2015 р. хоча і коротко, але згадано, що ОБТ було проявом діяльності одеської інтелігенції, тобто ця теза має пряме значення для постановки нашої теми [14, с. 242]. Без-

посереднє відношення до нашої теми мають роботи, присвячені біографіям позаакадемічних членів ОБТ [10].

Показником недостатньої вивченості історії ОБТ є наявність певних неточностей, перебільшень, помилок. На їх наявність вказував наприкінці 1950-х років видатний бібліограф Б. С. Боднарський у листах до свого одеського колеги С. Я. Борового [2, арк. 21–22]. Водночас, і сам він припустився помилки, коли датував завершення ОБТ 1922 р., а не 1923 р. Б. С. Боднарський мав рацію, коли відмовлявся визнати Українське Бібліографічне товариство як просто реформоване ОБТ. Водночас, безпосередній зв'язок між товариствами важко не зауважити, як у підходах, так і складі учасників. Не можна погодитись зі спробою відсунути дату заснування ОБТ у 1906 р., а подію 1911 р. звести до простого перейменування [3, с. 44]. Таким чином, констатуємо, що в запропонованому нами ракурсі проблема в літературі не розглядалася, бо ОБТ не розглядалася як мікросоціум.

Найважливішою групою джерел є актові, тобто документи діловодства ОБТ. Здебільшого ці документи було опубліковано в «Известиях» – періодичному друкованому виданні товариства (у 1912–1916 рр. було видано 5 томів). Але частина цих матеріалів залишилась у рукописному вигляді, як частина 45 архівного фонду «Новоросійський університет». Актові джерела дозволяють зрозуміти поточну ситуацію у роботі товариства, внесок окремих членів відбитий у цих документах рельєфно. Особливістю нашої теми є недостатня опрацьованість товариством справи реєстрування своїх членів: їх реєстр було опубліковано лише одного разу, на початку існування товариства. Ще одну важливу групу становлять наративні джерела. Це передусім праці членів товариства та спогади. Здебільшого ці спогади мали некрологічний характер, що зумовило глорифікаційний «присмак» текстів, згідно відомої давньогрецької сентенції, щоправда, яку дуже часто обривають на найважливішому місці. Праці членів товариства частково публікувалися в «Известиях», і, отже, саме ці тексти найбільшою мірою відбивають діяльність їх авторів у товаристві. Але не менш важливими є тексти, що були опубліковані окремо і часто були результатами доповідей на засіданнях ОБТ.

Серед наукових методів, що використані у підготовці цієї статті, основне значення має просопографічний. Апробований на початку здебільшого для реконструкції «сімейної історії», історії родів, цей метод дедалі ширше використовується задля написання історії різноманітних фахових корпорацій, суспільних груп. Цей метод дозволив проаналізувати діяльність ОБТ у до того неопрацьованому вигляді, як поєднання двох основних корпорацій. Вочевидь, цей метод є однією з численних модифікацій традиційного біографічного та статистичного методів, що теж використані нами. Для наголошення внеску окремих осіб, звичайно, має значення й порівняльний метод. Вочевидь, важливими для нас були напрацювання соціологічного аналізу, передусім мікрогруп.

Хоча до справи заснування ОБТ були причетні передусім викладачі та співробітники університету, розроблений та затверджений статут зафіксував відкритість

[19, с. 6]. Членами ОБТ, попри його університетський статус, могли бути обрані майже будь-які особи, окрім традиційних на той час обмежень (неповнолітні, військові та засуджені). Єдиними умовами були рекомендація з боку двох членів, проходження крізь процедуру балотування та щорічний внесок 3 рублів. Щоправда, університетські професори обиралися без балотування. У цьому плані ОБТ йшло шляхом найстарішого гуманітарного товариства Одеси – Історії та старожитностей. Водночас, в іншому університетському товаристві, Історико-філологічному, домінування університетської корпорації було значно відчутнішим.

У процесі заснування ОБТ активну участь узяв німецький одеський книготорговець, комісіонер НУ, Г. Г. Фольганті. На других установчих зборах ОБТ 14 травня 1911 р. вперше були присутні серед членів-засновників позаакадемічні особи. З них граф М. М. Толстой був обраний членом Ради. Разом з деякими іншими членами (Г. Е. Вайнштейн, С. Ю. Вітте, З. Є. Ашкеназі, М. М. Толстой уособлював в ОБТ групу заможних аматорів, покровителів книги, науки, освіти. Тоді ж у члени ОБТ була вперше обрана велика група позакадемінчих осіб. Лейтмотивом програмної доповіді «Задачи библиографии» голови ОБТ професора НУ І. А. Линниченка, досить жорсткого у ставленні до аматорів, була ідея високої науковості, що, здавалося б, відсікала від роботи товариства людей далеких від науки, але водночас такі завдання як збирання матеріалів до бібліографії Новоросійського краю, заснування музею Одеси, не могли бути реалізовані без залучення ширших кіл громадськості [7].

У першому списку своїх членів, що ОБТ опублікувало у 1913 р., серед 44 членів та 51 членів співробітників лише меншість становили співробітники НУ та інших університетів. Вони домінували серед членів-засновників та почесних членів (М. Ф. Владимирський-Буданов, В. С. Іконніков, М. І. Петров та ін.). Але навіть цю групу у 1918 р. «розбавив», обраний почесним членом, видатний кримознавець, ялтинець, О. Л. Бертьє-Делагард (щоправда, він так і не проявив себе у товаристві). У подальшому ОБТ постійно розширювало кількість своїх членів.

З цього приводу І. А. Линниченко у властивому для себе сатиричному стилі зазначав: «Чисельність членів нашого товариства зросла значно; до нас приходять sua sponte (добровільно), і звичайно ж не в очікуванні якихось матеріальних благ, адже можливість випити стакан чаю не така вже й приваблива порівняно з повинністю членського внеску» [9, с. 284].

Попри те, що товариство після 1913 р. вже не публікувало реєстр своїх членів, безсумнівно, що тенденція зберігалась – більшість з них не належали до академічного середовища. Більшість з цих осіб мали вищу освіту, передусім, НУ, але обрали свідомо, чи за обставинами шлях поза академічних установ. Особи без вищої освіти, що можуть бути включені у класичне поняття аматор науки, а не лише позаакадемічного інтелігента, були меншістю. Хоча серед них є яскраві представники і передусім йдеться про одного з найбільш активних членів ОБТ Л. О. Чижикова та О. М. Дерібаса.

Звичайно, така маса осіб не могла бути однорідною. Найближче до академічного середовища, високої науки, стояли викладачі середніх навчальних закладів Одеси – чоловічих та жіночих гімназій, училищ (Б. О. Лупанов, А. М. Гамов, К. Б. Бархін, Л. П. Ковальчук та ін.). Зазначимо, що і вище згадана група стипендіатів, поєднувала своє стипендіатство з викладанням у середніх навчальних закладах (ця тенденція зберігається і зараз). Випускник НУ С. Л. Аваліані, член Ради ОБТ, тільки за збігом несприятливих обставин не став стипендіатом і присвятив себе педагогіці в середній школі, але при тому аж ніяк не полишаючи наукових студій, що дозволило йому досить швидко посісти помітне місце серед науковців і навіть не лише Одеси, а навіть у ширших масштабах. Він та випускниці Одеських вищих жіночих курсів, передусім Д. Г. Атлас, викладачки різних одеських жіночих гімназій, були серед лідерів ОБТ, головних помічників провідників ОБТ І. А. Линниченко та В. Ф. Лазурського. Серед цих осіб варто наголосити на участі в ОБТ сестри видатного одеського історика. Професора НУ, А. В. Флоровського, Клавдії. У 1919 р. її, вперше в історії НУ серед жінок, обрали доцентом НУ. ОБТ стало першим товариством для А. М. Панкратової, що через кілька десятиліть досягла статусу одного з провідних істориків СРСР. Такі представники вчительства як Н. М. Лазурська, А. П. Мільська, серед іншого, пропагували українську культуру. Так, у доповіді про спогади Х. Д. Алчевської, А. П. Мільська з захопленням наголосила на українському виховному ідеалі [12, с. 72].

Група членів – представники творчої інтелігенції – художники та письменники. Звичайно, основне ядро представляло Одесу (П. О Нілус, Б. В. Едуардс, Є. Й. Буковецький, Д. К. Крайнєв, С. Г. Фруг). Щоправда, їх реальна діяльність в ОБТ виявилась мінімальною.

Яскравими представниками близької до цієї групи літературознавців, журналістів, публіцистів були позаодеські, столичні, члени М. О. Гершензон – один з провідних літературознавців Російської імперії початку XX ст., який тільки через політичні обставини не зміг увійти до числа академічних вчених; пушкініст М. О. Лернер та С. С. Юшкевич, письменник, уродженець Одеси, але на той час один з численних представників «одеської діаспори» за кордоном. Серед їх одеських колег безумовно провідне місце в ОБТ посів О. М. Дерібас, заступник І. А. Линниченка, автор низки доповідей. Одну зі своїх доповідей він присвятив нетиповій для себе темі філософії А. Бергсона. Значну участь у роботі ОБТ взяло подружжя журналістів та письменників, приятелів І. О. Буніна, Володимира Осиповича та Олени Василівни Недзельських. Активну участь у діяльності ОБТ як доповідач, автор спогадів, взяла ветеран одеської журналістики Анна Леопольдівна Філіппова.

Ще однією групою осіб були практикуючі юристи (І. В. Шерешевський, Г. Ф. Блюменфельд та ін.). З них найбільшу активність виявив випускник НУ, онук одного з перших міських голів Одеси І. І. Андросова, член Одеського

окружного суду Семен Ілліч Андросов, член ревізійної комісії ОБТ. На його смерть у 1915 р. написав некролог І. А. Линниченко, де відзначив, що тривалий час дружив з покійним, захоплювався його любов'ю до Одеси [8].

Привертає увагу діяльність в ОБТ представників негуманітарних професій, передусім лікарів (О. С. Парцевський, Є. С. Главче, С. Е. Марьяшес, В. В. Флоровський). Найактивнішим серед лікарів був І. К. Хмелевський, автор низки доповідей-рецензій. Більшість з них у своїх доповідях та публікаціях в ОБТ «відпочивали» від медичних тем і торкалися питань тільки опосередковано пов'язаних.

Серед групи чиновників найактивнішим виявився випускник НУ, служачий міського банку в Одесі, Йосип Йосипович Філіппов (1884–1916). На основі своїх доповідей в ОБТ він опублікував літературознавчу книжку «Неумирающие темы. Литературные очерки» [20]. Один з примірників цієї книги він подарував І. А. Линниченку з дарчим надписом. Цей примірник нині зберігається у Науковій бібліотеці ОНУ імені І. І. Мечникова. Він аналізував творчість П. Я. Чаадаєва, М. О. Гершензона. Перебуваючи у Лондоні, представник великої одеської караїмської родини Ісаковичів, Володимир Соломонович, надсилав цінні бібліографічні нотатки, що публікувалися на сторінках ОБТ.

Велику групу членів ОБТ складали діячі, що мали різний фах, та місце роботи, але яких головним чином знали як громадських діячів. Безумовно, провідне місце серед них посідав Л. О. Чижиков, дуже активний член ОБТ, автор низки бібліографічних покажчиків (передусім з них відомий про Г. Сковороду), автор ініціативи збирання бібліографії про діячів Новоросійського краю. На початку 1920-х років він входив до складу Ради ОБТ. О. З. Попельницький (1850–1929) був відомий як бібліофіл, власник великої та цінної бібліотеки, дослідник селянського питання [17; 18]. О. О. Смірнітський виступав з доповідями на етнографічну тематику, І. А. Хмельницький – про А. Ф. Коні. Серед цих осіб в ОБТ була низка представників українського національного руху (В. М. Чехівський, П. Т. Климович та ін.), передусім юрист С. П. Шелухин. Більшість громадських діячів, членів ОБТ, на різних етапах свого життя мали проблеми з владою, фактично мали репутацію «неблагонадійних». У публікаціях цих діячів на сторінках «Известий» ОБТ частково присутня властива їх поглядам та досвіду тематика. Наприклад, Л. О. Чижиков опублікував бібліореєстр до біографії кумира своєї молодості П. Л. Лаврова [16]. Вочевидь, їх вільна діяльність в ОБТ з одного боку була віянням часу в умовах тенденцій лібералізації, озахіднення суспільства та держави, з іншого, сприяла репутації ОБТ як не тільки наукової, але й громадської установи, «прогресивного напряму». Це враження підсилюється наявністю в «Известиях» згадок про К. Маркса, як нейтральних, так і критичних, але не огульно-негативних. У цьому зв'язку символічним виглядає лист, що надійшов до ОБТ у березні 1917 р. від Ю. Ю. Мута з Іркутська. Наголошуючи на тому, що він є колишнім політичним засланцем, він просив надіслати йому «Известия» ОБТ [1, арк. 9].

Деяких членів ОБТ важко віднести до якоїсь конкретної групи. А деякі з них взагалі посідали досить екзотичне місце у житті. Яскравим прикладом є постать Л. С. Мацєєвича, багаторічного публікатора історичних джерел з історії церкви. Він був членом ОБТ, але весь цей час перебував в Одесі як пацієнт Психіатричної лікарні. Там само перебувала його надцінна бібліотека. Попри цей незвичайний нюанс, провідні члени ОБТ цінували ерудованість та ентузіазм Л. С. Мацієвича [22].

Незважаючи на свій позаакадемічний статус, відповідні члени ОБТ, дотримувались підходу до поняття бібліографії, на якому неодноразово наполягав І. А. Линниченко: не просто опис та реєстрація книги, але й її аналіз, тобто книгознавство як основа бібліографування, тобто загальне знання про книгу, її осмислення, фактично поєднання історіографії та бібліографії. Прикладом такого підходу є рецензія Й. Й. Філіппова на злободенну на той час книгу «Летопись войны 1914 года» [21]. Привітавши факт видання, рецензент зазначив, що розміщені у ньому вірші є неякісними, не викликають відповідного почуття. Поняття літопис він сприймав не тільки як буквальне відображення подій, щоденник, але як джерело формування світогляду, відображення «душі війни». Також, на його думку, слід було б публікувати солдатські листи з фронту.

Отже, в історії ОБТ можна виокремити такі етапи: 1) 1911–1914 – етап стабільності, розквіту; 2) 1914–1917 рр.– етап в умовах Першої світової війни, що мало значний вплив на тематику, особовий склад і т. п.; 3) 1917–1919 рр.– період кризи в умовах революційних подій, коли ОБТ все частіше діяло не завдяки, а всупереч обставинам; 4) 1920–1923 рр.– період пристосування до нових умов комуністичної дійсності, де ОБТ виступало як носій попередніх традицій. Зрештою, саме це зумовило ліквідацію товариства в його первинному вигляді, але, водночас, фактично трансформацію в Українське бібліографічне товариство, що багато в чому продовжувало традиції «старого». Впродовж усіх цих етапів велику роль у розвитку ОБТ відігравали позаакадемічні особи. Вони брали участь в усіх проявах діяльності ОБТ, зокрема поповненні бібліотеки товариства, читання доповідей тощо. Серед них велику та активну групу складали жінки, що було унікальним явищем для культури Одеси. Це були викладачки гімназій, представниці міської еліти. Досить активну роль у житті товариства, окрім одеських членів, відігравали ті, хто перебували поза межами Одеси. Найчастіше такі особи не брали діяльної участі у товариствах. Але ОБТ вдалося надломити цю тенденцію, про що свідчать приклади лондонця В. С. Ісаковича, петербуржців О. С. Парцевського, О. З. Попельницького, М. Г. Мартинов, рижанина В. Є. Чешихіна. Для тенденцій початку ХХ ст. показово, що саме залучення позаакадемічних членів зумовило перетворення ОБТ на один з найпомітніших осередків популяризації української культури в Одесі, що найскравіше відбилося у доповідях Л. О. Чижикова, С. П. Шелухина, Н. М. Лазурської, О. О. Смірнітського, А. П. Мільської та ін. Таким чином, маємо приклад успішної діяльності наукового товариства

передусім завдяки розширенню його соціальної бази, залученню громадськості. Популяризація науки, стирання межі між «важкою» наукою для науки та громадською наукою є цілком сучасною, актуальною, тенденцією, що має як плюси, так і мінуси. Історичний досвід має сприяти виробленню найбільш вдалих підходів.

Список використаних джерел та літератури

1. Державний архів Одеської області.– Ф. 45.– Оп. 4.– Спр. 2847.
2. Державний архів Одеської області.– Ф. Р-7400.– Оп. 1.– Спр. 7.
3. Библиографические общества // Книговедение : энциклопед. слов.– М. : Сов. энцикл., 1982.– 664 с.
4. Библиологический сборник. Русские библиографические организации.– Петроград, 1915.– 47 с.
5. *Городецкий Б. М.* Местная библиография России: библиография и краеведение, топобиблиографические указатели и обзоры / Б. М. Городецкий.– Краснодар, 1922.– 35 с.
6. Історія Одеського університету за 100 років / відп. ред. О. І. Юрженко.– Київ : Вид-во Київ. ун-ту, 1968.– 423 с.
7. *Линниченко И. А.* Задачи библиографии: речь, произнес. в собр. Одес. библиогр. о-ва при Новорос. ун-те 14 мая 1911 г. / И. А. Линниченко.– Одесса : Центр. тип., 1911.– 12 с.
8. *Линниченко И. А.* Памяти С. И. Андросова / И. А. Линниченко // Одес. новости.– 1915.– 13 окт.
9. *Линниченко И. А.* Первая годовщина / И. А. Линниченко // Изв. Одес. Библиогр. о-ва при Имп. Новорос. ун-те.– 1912.– Т. 1, вип. 8. – С. 284–285.
10. Лука Алексеевич Чижиков. 1861–1924 : [біобібліогр. покажч.] / ОГНБ им. М. Горького ; упоряд. Г. Д. Зленко.– Одеса, 1993.– 27 с.
11. *Машкова М. В.* История русской библиографии начала XX века (до октября 1917 года) / М. В. Машкова.– М. : Книга, 1969.– 492 с.
12. *Мильская А.* [Рецензия] / А. Мильская // Изв. Одес. Библиогр. об-ва при Имп. Новорос. ун-те.– 1913.– Т. 2, вып. 2.– С. 64–72.– Рец. на кн.: Алчевская Х. Передуманное и пережитое: дневники, письма, воспоминания.– М. : тип. т-ва И. Д. Сытина, 1912.
13. *Музичко О. Є.* Одеські бібліографічні товариства в науковому та громадському житті першої третини XX ст. / О. Є. Музичко // Вісн. Одес. нац. ун-ту. Серія: Бібліотекознавство, бібліографознавство, книгознавство.– 2009.– Т. 14, вип. 19.– С. 109–127.
14. Одеський національний університет імені І. І. Мечникова. Історія та сучасність (1865–2015) / гол. ред. І. М. Коваль ; Одес. нау. ун-т імені І. І. Мечникова.– Одеса: ОНУ, 2015.– 963 с.
15. *Парцевский А. С.* К биографии К. Н. Леонтьева / А. С. Парцевский // Изв. Одес. Библиогр. об-ва при Имп. Новорос. ун-те.– 1913.– Т. 1, вып. 7.– С. 255–260.
16. Петр Лаврович Лавров. Дополнительные материалы для собрания его сочинений / сост. Л. Чижиков // Изв. Одес. Библиогр. об-ва при Имп. Новорос. ун-те.– 1914.– Т. 3, вып. 6.– С. 300–302.
17. *Попельницкий А.* Редкие издания по истории крепостной зависимости / А. Попельницкий // Изв. Одес. Библиогр. об-ва при Имп. Новорос. ун-те.– 1913.– Т. 2, вып. 5.– С. 227–229.
18. *Т. А.* Олекса Захарович Попельницький / Т. А. // Бібліологічні вісті: наук. часопис книгозн.– Київ, 1929.– № 2–3 (19–20).– С. 97–98.
19. Устав Одесского библиографического общества при Новороссийском университете.– Одесса, 1911.– 15 с.
20. *Филиппов И.* Неумирающие темы : лит. очерки / И. Филиппов.– Одесса : Г. Н. Навроцкий, 1913.– 99 с.
21. *Филиппов И. И.* [Рецензия] / И. Филиппов // Изв. Одес. Библиогр. об-ва при Имп. Новорос. ун-те.– 1914.– Т. 3, вып. 6.– С. 302–304.– Рец. на журн.: Летопись войны 1914 г. В лето Рождества 1914, от сотворения мира 7422 / [ред.-изд. Д. Дубенский.– 1914.– № 1–24].
22. *Флоровский А. В.* Памяти Льва Степановича Мацеевича / А. В. Флоровский.– Одесса : Слав. тип. Е. Хрисогелос, 1916.– 16 с.

References

[1]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti. Fund 45, inventory 4, dossier 2847.

[2]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti. Fund R-7400, inventory 1, dossier 7.

[3]. Bibliograficheskie obshchestva [Bibliographic Societies]. *Knigovedenie: entsiklopedicheskiy slovar* [*Book Science: Encyclopedic Dictionary*]. M., 1982, 664 p.

[4]. Bibliologicheskiy sbornik. Russkie bibliograficheskie organizatsii [*Bibliological collection. Russian bibliographic organizations*]. Petrograd, 1915, 47 p.

[5]. Gorodetskiy B. M. *Mestnaya bibliografiya Rossii: bibliografiya i kraevedenie, topobibliograficheskie ukazateli i obzory* [*Local bibliography of Russia: bibliography and local history, topobibliographic indexes and reviews*]. Krasnodar, 1922, 35 p.

[6]. *Istoriia Odeskoho universytetu za 100 rokiv* [*History of Odessa University for 100 anniversary*]. Kyiv, 1968, 423 p.

[7]. Linnichenko I. A. *Zadachi bibliografii* [*Bibliography tasks*]. Odessa, 1911, 12 p.

[8]. Linnichenko I. A. Pamyati S. I. Androsova [In memory of S. I. Androsov]. *Odesskie novosti [The Odessa news]*. 1915, 13 Okt.

[9]. Linnichenko I. A. Pervaya godovshchina [The first anniversary]. *Izvestiya Odesskogo Bibliograficheskogo obshchestva pri Imperatorskom Novorossiyskom universitete [News of the Odessa Bibliographic Society at the Imperial Novorossiysky University*], 1912, t. 1, no. 8, pp. 284–285.

[10]. Zlenko G. D. *Luka Alekseevich Chizhikov. 1861–1924: [biobibliogr. pokazhch.] [Luka Alekseevich Chizhikov. 1861–1924: [biobibliographic index]].* Odesa, 1993, 27 p.

[11]. Mashkova M. V. *Istoriya russkoy bibliografii nachala XX veka (do oktyabrya 1917 goda)* [*History of Russian bibliography of the early 20th century (until October 1917)*]. M., 1969, 492 p.

[12]. Milskaya A. Retsenziya [Review]. *Izvestija Odesskogo Bibliograficheskogo obshchestva pri Imperatorskom Novorossiyskom universitete [News of the Odessa Bibliographic Society at the Imperial Novorossiysky University]*. 1913, t. 2, no. 2, pp. 64–72.

[13]. Muzychko O. E. Odeski bibliografichni tovarystva v naukovomu ta gromadskomu zhitti pershoi tretyny XX st. [Odesa bibliographic society in the scientific and community life of the first third of the XX century]. *Visnik Odeskogo nacionalnogo universitetu. Seriya: Bibliotekoznavstvo, bibliografoznavstvo, knigoznavstvo [Bulletin of the Odessa National University. Series: Bibliothecology, bibliographic knowledge, bibliographic knowledge]*. 2009, vol. 14, iss. 19, pp. 109–127.

[14]. *Odeskyi nacionalnyi universitet imeni I. I. Mechnikova. Istoriia ta suchasnist (1865–2015)* [*Odesa National University of Name I. I. Mechnikov. History and participation (1865–2015)*]. Odesa, 2015, 963 p.

[15]. Partsevskiy A. S. K biografii K.. N. Leonteva [To the biography of K. N. Leontiev]. *Izvestiya Odesskogo Bibliograficheskogo obshchestva pri Imperatorskom Novorossiyskom universitete [News of the Odessa Bibliographic Society at the Imperial Novorossiysky University]*. 1913, t. 1, no. 7, pp. 255–260.

[16]. Petr Lavrovich Lavrov. Dopolnitelnye materialy dlya sobraniya ego sochineniy [Peter Lavrovich Lavrov. Additional materials for the collection of his works]. *Izvestiya Odesskogo Bibliograficheskogo obshchestva pri Imperatorskom Novorossiyskom universitete [News of the Odessa Bibliographic Society at the Imperial Novorossiysky University].* 1914, vol. 3, no. 6, pp. 300–302.

[17]. Popelnitskiy A. Redkie izdaniya po istorii krepostnoy zavisimosti [Rare publications on the history of serfdom]. *Izvestiya Odesskogo Bibliograficheskogo obshchestva pri Imperatorskom Novorossiyskom universitete [News of the Odessa Bibliographic Society at the Imperial Novorossiysky University].* 1913, vol. 2, no. 5, pp. 227–229.

[18]. T. A. Oleksa Zakharovich Popelnitskiy. *Bibliologichni visti: nauk. chasopis knigozn [Bibliological news: a scientific journal of bibliography]*. 1929, no. 2–3 (19–20), pp. 97–98.

[19]. *Ustav Odesskogo bibliograficheskogo obshchestva pri Novorossiyskom universitete* [*Charter of the Odessa Bibliographic Society at Novorossiysky University*]. Odessa, 1911, 15 p.

[20]. Filippov I. *Neumirayushchie temy: Lit. Ocherki* [*Undying Themes: Lit. essays*]. Odessa, 1913, 99 p.

[21]. Filippov I. I. Retsenziya [Review]. *Izvestiya Odesskogo Bibliograficheskogo obshchestva pri Imperatorskom Novorossiyskom universitete [News of the Odessa Bibliographic Society at the Imperial Novorossiysky University].* 1914, t. 3, no. 6, pp. 302–304.

[22]. Florovskiy A. V. *Pamyati Lva Stepanovicha Matseevicha* [*In memory of Lev Stepanovich Matseevich*]. Odessa, 1916, 16 p.

Надійшла 21.10.2021 р.

Ілюстрації

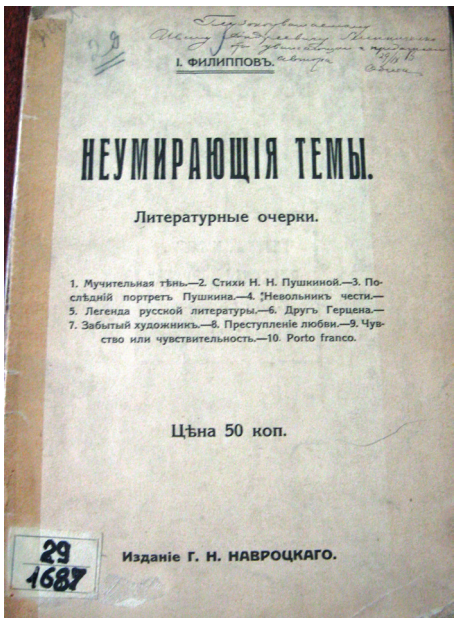

Іл. 1

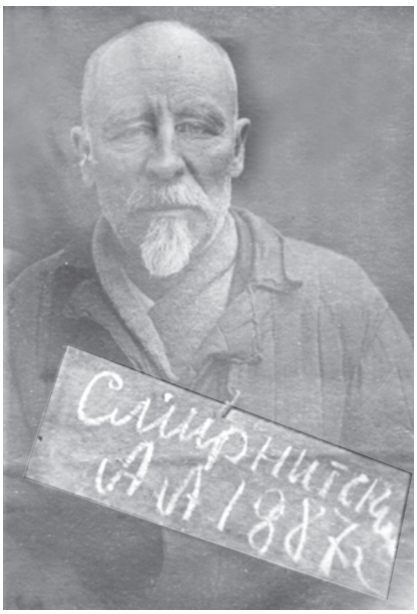

Іл. 2. Попельницький Олексій Захарович

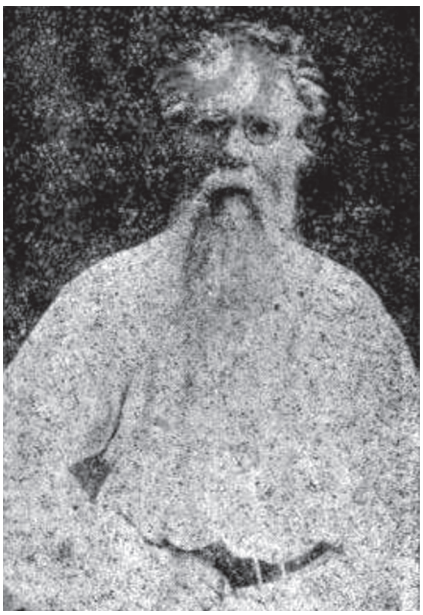

Іл. 3. Смірнітський Олександр Олександрович

Muzychko O. E.,
Doctor of Historical Sciences (D. Sc.)
Professor at the Department of History of Ukraine
Odesa I. I. Mechnikov National University,
12 Elisavetinska St., Odesa, 65082, Ukraine
tel.: (0482) 723 58 42
e-mail: sandro06@ukr.net

«NON-PROFESSORAL CORPORATION»: NON-ACADEMIC EMPLOYEES OF THE ODESA BIBLIOGRAPHIC SOCIETY (TO THE 110TH ANNIVERSARY OF THE FIRST ASSOCIATION OF BIBLIOLOGISTS IN UKRAINE)

Summary
The purpose of this article is to study how individuals who did not work in universities or academies, were teachers of secondary educational institutions, officials, and public figures took part in the activities of the Odesa Bibliographic Society. In the history of OBS, we can distinguish the following stages: 1) 1911–1914 – the stage of stability, prosperity; 2) 1914–1917 – the stage in the conditions of the first World War, which had a significant impact on the subject, personnel, etc.; 3) 1917–1919 – the period of crisis in the conditions of revolutionary events, when OBS increasingly operated not because of, but in spite of circumstances; 4) 1920–1923 – the period of adaptation to new conditions communist reality, where OBS acted as a bearer of previous traditions. In the end, this was led to the liquidation of the society in its original form, but, at the same time, in fact, the transformation into a Ukrainian bibliographic society, which largely continued the traditions of the "old". During all these stages, non-academic individuals played an important role in the development of OBS. They participated in all aspects of the OBS's activities, in particular, replenishing the society's library, reading reports, and so on. Among them, a large and active group consisted of women, which was a unique phenomenon for the culture of Odessa. They were high school teachers, representatives of the city's elite. A fairly active role in the life of society, in addition to Odesa members, was played by those who were outside of Odessa. Most often, such persons did not take an active part in societies. But MBT managed to break this trend, as evidenced by the examples of Londoner V. S. Isakovich, Petersburgers O. S. Partsevsky, O. Z. Popelnitsky, M. G. Martynov, a citizen of Riga V. E. Cheshikhin. For the trends of the beginning twentieth century, it is significant that exactly the involvement of non-academic members led to the transformation of OBS into one of the most prominent centers of popularization of Ukrainian culture in Odessa, that was most clearly reflected in the reports of L. O. Chizhikov, S. P. Shelukhin, N. M. Lazurskaya, O. O. Smirnitsky, A. P. Milskaya and others. Thus, we have an example of successful activity of a scientific society, primarily due to the expansion of its social base and the involvement of the public. Popularization of science, blurring the line between "heavy" science for science and public science is quite modern, relevant trend that has both pros and cons. Historical experience should contribute to the development of the most successful approaches.

Keywords: Odesa, Bibliographic Society, bibliography, bibliography, intellectuals

УДК 021:027.022(477–25)-057.177.3:929Залевський"1925/1931"
DOI: https://doi.org/10.18524/2707–3335.2021.2(26).245118

Соколов Віктор Юрійович,
кандидат історичних наук, доцент, головний бібліотекар
Національної парламентської бібліотеки України
вул. М. Грушевського, 1, м. Київ, 01008, Україна
тел.: (044) 278 85 12
e-mail: socolv@i.ua

ДІЯЛЬНІСТЬ Й. ЗАЛЕВСЬКОГО НА ПОСАДІ ДИРЕКТОРА ЦЕНТРАЛЬНОЇ ПОЛЬСЬКОЇ ДЕРЖАВНОЇ БІБЛІОТЕКИ У КИЄВІ У 1925–1931 РР.

Проаналізовано особливості діяльності, основні показники та розвиток Центральної польської державної бібліотеки у Києві у 1925–1931 рр. під керівництвом Й. Залевського. Виявлено та охарактеризовано головні напрями роботи Й. Залевського на посаді директора книгозбірні, основні компетенції і сфера діяльності працівників бібліотеки у досліджуваний період. Проаналізовано значення діяльності Й. Залевського на посаді директора бібліотеки крізь призму розвитку польської національної бібліотечної справи в УСРР. Охарактеризовано також головні напрями та особливості культурно-просвітницької та бібліотечної роботи Центральної польської державної бібліотеки у Києві як організаційно--методичного, наукового та культурно-освітнього центру. Досліджено динаміку основних показників бібліотечної роботи книгозбірні, проаналізовано своєрідність її функціонування в умовах посилення ідеологізації та централізації радянської влади наприкінці 1920-х – на початку 1930-х рр.

Ключові слова: історія, публічна бібліотека, історія бібліотечної справи, Центральна польська державна бібліотека у Києві, Й. О. Залевський, бібліотеки нацменшин.

Відомо, що від рівня роботи керівника будь-якої установи значною мірою залежить успішність її діяльності. Зокрема, визначення критеріїв оцінки діяльності директора бібліотеки, виявлення та аналіз особливостей методів й стилю його роботи, характеристика основних досягнень є важливими засобами вивчення та підвищення якості роботи книгозбірні. Аналіз особливостей методів та стилю роботи керівника бібліотеки надають можливість не тільки об'єктивно проаналізувати роботу директора, а й слугують певним орієнтиром у дослідженні різних сфер її діяльності, у пошуках подальшого напряму її поступу. Зокрема, малодослідженим залишається питання вивчення та визначення значення роботи директорів у станови у розвитку діяльності Центральної польської державної бібліотеки у Києві (ЦПДБ).

Історія розвитку ЦПДБ у 1920–1930-х рр. ще недостатньо досліджена вітчизняними бібліотекознавцями. Вперше огляд діяльності ЦПДБ було зроблено ще у 1928 р. у нотатках «З життя Центральної Польської Державної Бібліотеки», що

© Соколов Віктор Юрійович, 2021

були надруковані у «Матеріалах до реформи бібліотечної справи на Україні» [15, с. 98–99]. Рукопис зазначеного матеріалу зберігається у фондах Інституту рукопису НБУВ [3, арк. 144–150]. Більше наукових публікацій з аналізу та узагальнення діяльності зазначеної книгозбірні у радянський період не було. Лише на початку XXI ст. О. Жуковський у своїй дисертаційній роботі проаналізував більш детально діяльність ЦПДБ та її значення у розвитку бібліотечної справи та забезпеченні культурно-освітніх запитів поляків в Україні. Дослідник показав, що зазначена книгозбірня була своєрідним культосвітнім, просвітницьким та науковим центром, де велась широка культурно-просвітницька, науково-бібліографічна та науково--аналітична робота (зокрема, готувалися бібліографічні покажчики, розроблялися питання історіографії, проводилася робота з аспірантами тощо) [10, арк. 160–162; 15, с. 13]. У статті «Роль Центральної польської державної бібліотеки у розвитку польської національної культури на Правобережній Україні у 20-ті роки XX ст.» О. Жуковський на основі дослідження архівного матеріалу поглибив аналіз культосвітньої та просвітницької діяльності ЦПДБ другої половини 1920-х рр. [11]. Окремі питання з розвитку діяльності ЦПДБ було досліджено також у дисертаційних роботах О. Калакури (1995) та Л. Чорної (2010) [13, арк. 128–129; 22, арк. 115–117]. Певні відомості про діяльність директора ЦПДБ у 1925–1931 рр. Й. Залевського наведено у працях Г. Ковальчук та Л. Гарбар [14; 6]. На жаль, вивчення діяльності Й. Залевського та роботи ЦПДБ в цілому обмежено тією обставиною, що частина газет та журналів 1920–1930-х рр. польською мовою була знищена наприкінці 1930-х рр. при згортанні політики «коренізації».

Організація роботи з формування ЦПДБ у Києві була розпочата у 1922 р. [22, арк. 115]. Втім, відкриття бібліотеки відбулося лише наприкінці 1924 р., а фактична робота установи розпочалася з березня 1925 р. [18, с. 4; 22, арк. 115]. Основною метою створення книгозбірні було бібліотечне обслуговування польського населення, що мешкало у місті та на його околицях, а також в інших регіонах УСРР (за переписом 1926 р. у Києві проживало 512146 осіб: українців – 216528 (42,2 %), євреїв – 140332 осіб (27,4 %), росіян – 125548 (24,5 %), поляків – 13727 осіб (2,7 %) [7; 23, с. 200]). Одними з головних завдань ЦПДБ було створення окремого державного національного централізованого фонду польської книги та налагодження організаційної і методичної допомоги польським бібліотекам, що створювалися на території радянської України (переважно, на Правобережжі), де компактно проживало польське населення. Всього в Україні у другій половині 1920-х рр. проживало приблизно 476 тис. поляків (у СРСР – приблизно 800 тис.), діяло 250–300 польських шкіл, 70–80 польських хат-читалень, 30–40 сельбудів («селянських будинків»), 70–80 бібліотек, 10–20 клубів [8, с. 34; 18, с. 133].

У перші роки роботи штат ЦПДБ складався з семи осіб: завідувача бібліотеки (директора), інструктора, чотирьох бібліотекарів та одного некваліфікованого працівника. До лютого 1925 р. бібліотекою керували спочатку С. Соколовський, потім Е. Свіонтек (Свьонтек), проте при них установа, фактично, не працювала

[2, арк. 31(зв.)]. З лютого 1925 р. до лютого 1931 р. ЦПДБ очолював радянський український культурно-освітній діяч польського походження Йосип (Юзеф) Олександрович Залевський (J. A. Zalewski) (1894–?). За його директорства інструктором працював О. А. Рутенчик; посади бібліотекарів обіймали С. Й. Свуржевська (з 1924 р.), Ч. М. Брудко (з 1925 р.), М. Л. Свіонтек (з 1925 р.), Г. Л. Кржижанівська (з 1927 р.); з 1926 р. на посаді некваліфікованого працівника перебувала А. С. Квасневська [11, с. 6].

Й. Залевський, як і багато інших соціал-демократів Польщі, приймав активну участь у революційних подіях жовтня 1917 р., а після встановлення радянської влади, залишився в Україні. За часів громадянської війни (національно-визвольних змагань) 1917–1921 рр. він працював на різних посадах в галузі освіти та культури, профспілок, а також на керівних посадах різних радянських установ. У 1921 р. Й. Залевський переїхав у Кам'янець-Подільск на посаду заступника завідуючого культвідділу спочатку волосного, а потім округового Бюро профспілок. У 1923–1925 рр. завідував округовою Кам'янець-Подільською бібліотекою [14, с. 494; 6, с. 166]. У 1925 р., під час закупівлі книг у Києві для округової бібліотеки, був запрошений редактором газети «Sierp» («Серп») І. Вишневським зайняти посаду директора ЦПДБ у Києві. На цій посаді Й. Залевський пропрацював до 3 лютого 1931 р. (цікаво, що дружина Й. Залевського (О. А. Руденчик-Залевська) завідувала бібліотекою в Інституті економіки харчової промисловості). Одночасно у 1926–1927 рр. Й. Залевський був директором Польського драматичного театру, а з 1929 р. ще й співробітником Кабінету нацменшин при Етнографічній комісії ВУАН.

У другій половині 1920-х рр., під керівництвом Й. Залевського, працівники ЦПДБ склали авторські двозначні таблиці американського бібліотекознавця Ч. Кеттера польською мовою; підготували картотеку літератури про Польщу та польське питання з тих публікацій, що були надруковані в СРСР російською, українською та білоруською мовами у 1917–1928 рр. (було вибрано книжки, брошури, статті приблизно з 75 часописів); підготовили матеріали до № 1 «Бібліотечного бюлетеня» ЦПДБ (вийшов у листопаді 1929 р.), який мав анотовану бібліографію польської радянської літератури за 1928 рік, бібліографію з «Polonici» («Полоніки») видань, надрукованих українською, російською та білоруською мовами; пропагував організаційно-методичний порадник для польського бібліотекаря [15, с. 100; 1, арк. 67–68]. Надалі «Бібліотечний бюлетень» («Biuletyn biblioteczny»), який фіксував би всю інформацію про друковані матеріали польською мовою, планувалося видавати щоквартально [11, с. 7]. Отже, під керуванням Й. Залевського бібліотечні фахівці ЦПДБ проводили значну бібліографічну роботу: створювали поточні та тематичні рекомендаційно-бібліографічні списки польськомовних видань, складали бібліографічні покажчики, рецензії, огляди літератури тощо. Зокрема, на 10-ту річницю Великої Жовтневої революції працівники ЦПДБ організували виставку польських видань, що були надруковані в СРСР за період першого десятиліття радянської влади (1917–1927).

Наприкінці 1920-х рр. Й. Залевський активно працював у роботі Бібліотечної ради, яку в 1927 р. клубно-бібліотечний відділ Наркомосвіти України запропонував організувати при ЦПДБ для покращення централізованого планування та координації бібліотечної роботи мережі польських книгозбірень, зокрема для визначення напрямів комплектування, уточнення правил користування фондами, поліпшення керівництва роботою аспірантів, вирішення питань наукового та методичного характеру. Взагалі, Бібліотечна рада складалася з: інспектора польського відділення окружного відділу народної освіти (голова Бібліотечної ради – окружний інспектор Ч. Снадзький), директора ЦПДБ (заступник голови Ради – Й. Залевський), представника польського бюро окружного партійного комітету, представників професійних організацій та інших партійних та радянських діячів (К. Кржижанівського, В. Шмідта, С. Чернецького, К. Зеленка) [11, с. 7]. 1 серпня 1927 р. Бібліотечну раду при ЦПДБ було затверджено, але надалі її робота ускладнювалася тією обставиною, що окружний інспектор і голова Ради Ч. Снадзький, який працював також професором Польського інституту суспільного виховання, а з 1930 р.– заступником директора Польського педагогічного інституту, не мав достатньо часу для її керування і багато питань вирішувалися заступником Бібліотечної ради – Й. Залевським. Оскільки роботою Ради керував, фактично, Й. Залевський, Ч. Снадзький у 1930 р. написав заяву про своє звільнення з посади голови Бібліотечної ради та запропонував на це місце К. Кржижанівського. До речі, у 1933 р. усіх їх було притягнуто по сфабрикованій справі «Польської організації військової» (ПОВ) та засуджено на декілька років таборів (К. Кржижанівського у 1938 р. було розстріляно).

Наприкінці 1920-х рр. директор ЦПДБ активно працював на ниві наукової бібліографії. Зокрема, у 1928 р. Й. Залевський підготував і видав польською мовою бібліографічний покажчик «Bibliografja polskiej luteratury wydanej w ZSRR w 1917–1927 r.» («Бібліографія польської радянської літератури, виданої в СРСР в 1917–1927 рр.») (Київ, 1928), а також склав інструкцію для покращення діяльності польських шкільних бібліотек [26; 27, с. 146]. У зазначеному році в ЦПДБ постійних читачів (передплатників, тобто користувачів абонементу) було 1022 особи. У 1929 р. цей показник збільшується до 1200 [22, арк. 116]. Окрім того, бібліотека обслуговувала приблизно 2,5 тис. осіб за допомогою колективних абонементів (їх кількість в ЦПДБ становила приблизно 500) та пересувних бібліотек. Зазначене свідчить про те, що приблизно, кожен десятий поляк, що мешкав у Києві, був активним читачем польської книгозбірні (ЦПДБ охоплювала приблизно 13–15 % польського населення міста). Зокрема, більшість робітників-поляків користувалися фондами ЦПДБ саме завдяки існуванню колективних абонементів, якими послуговувалися профспілкові бібліотеки, клуби та книгозбірні інших установ, оскільки робітники мешкали, переважно, на околицях міста. Втім, половину читацького складу (52 %) ЦПДБ становила учнівська молодь – студенти технікумів та інститутів, учні польських шкіл. Учнівська молодь серед читачів ЦПДБ займала значний відсоток можливо через

ту обставину, що бібліотека розміщувалася у тому ж самому приміщенні, що й Польський педагогічний технікум ім. Фелікса Кона, семирічна школа, професійна школа механізації, драматична студія (провулок Рильського, 10). Серед молоді користувалася попитом художня література, зокрема розважальні пригодницькі, історичні романи та оповідання. За свідченнями Й. Залевського, 50 % комсомолок-студенток Польського педагогічного технікуму у другій половині 1920-х рр. не взяли в ЦПДБ та бібліотеці Польського педагогічного технікуму жодної книги з суспільно-політичної тематики, а значна кількість комсомольців вважали найулюбленішими книгами твори Г. Сенкевича та А. Міцкевича, які в той час вилучалися з фондів бібліотек як твори застарілої буржуазної літератури. Про цей, на той час, «ганебний» факт Й. Залевський, за його словами, написав статтю і подав її у газету «Głos Młodzieży» («Голос молоді»), проте її «чомусь» не надрукували [2, арк. 30(зв.)–31].

Наприкінці 1920-х рр. співробітниками ЦПДБ під керівництвом Й. Залевського було опрацьовано і упорядковано 90 % книжкового фонду книгозбірні; створено систематичний, абетковий та інвентарний каталоги. Поступове зростання основних показників бібліотечного фонду та кількості читачів ЦПДБ засвідчує запропонована таблиця:

Таблиця № 1.

Динаміка основних показників бібліотечного фонду та кількості читачів ЦПДБ у другій половині 1920-х рр.

Роки	Кількість примірників книжк. фонду	Кількість читачів абонементу	Книговидача на абонементі (крім колектив. абонементів)	Загальна кількість відвідувачів
1925	20000	270	6702	3199
1926	26161	628	17528	10529
1927	29539	847	30089	19370
1928	33000	1022	–	–
1929	35000	1200	–	–

[Таблицю складено за: 2, арк. 148; 19; 4, арк.7; 14, с. 4; 26, арк. 116]

З року в рік ЦПДБ обслуговувала дедалі більшу кількість читачів (і не тільки поляків, а й українців, євреїв, росіян та ін.). Звісно, нею активно користувалися наукові співробітники Києва, Житомира, Ніжина, Вінниці і, навіть, Мінська, оскільки, відомо, що «україніка» у польській літературі була надзвичайно багатою. До того ж, наприкінці 1920-х рр. у ЦПДБ щоп'ятниці проходили літературні вечори, під час яких організовувалися зустрічі з відомими польськими письменниками (В. Броневським, В. Вандурським, Б. Ясенським та ін.). Присутні часто вели дискусії з питань розвитку сучасної літератури (звичайно, в першу чергу польської літератури) [17, с. 4]. У зазначений час працівники ЦПДБ часто влаштовували виставки воєнної літератури, організовували збори пожертв на

будівництво танка ім. Фелікса Дзержинського, проводили військово-патріотичні заходи серед читачів книгозбірні. Також активно розповсюджувалися, як зазначалося, книги за допомогою пересувок і колективних абонементів. Такою послугою було охоплено 63 населених пункти УСРР [22, арк. 117]. Загалом, до ЦПДБ зверталися не тільки поляки Київської округи, а й ті, котрі мешкали у віддалених національних районах радянської України (у другій половині 1920-х рр. у республіці було приблизно 120–130 польських сільрад). Деякі округи в країні мали до 50 тис. польського населення, проте половина з них не мали а ні польських бібліотек, а ні польських клубів чи інших національних культосвітніх закладів.

З самого початку свого існування керівництво ЦПДБ велику увагу приділяло організації пересувних бібліотек (так званих пересувок або мандрівних бібліотек). Наприклад, у 1925 р. була організована зразкова польська мандрівна бібліотека (170 назв книг, що були розподілені на окремі відділи). Книги цієї пересувної бібліотеки знаходились у спеціальній шафі оригінальної конструкції, яка мала три «вітрини-щити» для організації книжкової виставки. Найбільш ефективно ця пересувна бібліотека «відпрацювала» у Довбишанському (з 1927 р.– Мархлевському) польському національному районі [11, с. 6]. Діяльність ЦПДБ з організації роботи пересувок ускладнювалася браком національних (польських) бібліотечних кадрів; труднощами комплектування пересувного фонду (зокрема, було обмаль книг польською мовою, що друкувалися в Україні); фінансовими обмеженнями щодо закупівель закордонних видань; відсутністю налагодженої мережі польських бібліотек, яка тільки почала формуватися у другій половині 1920-х рр. Втім, завдяки роботі пересувок за 206 колективними абонементами у 1927 р. було видано 8324 книг, а у 1928 р.– 14567 (тобто на 75 % більше). У 1928 р. за допомогою пересувних бібліотек ЦПДБ обслуговувала 59 польських національних культосвітніх установ: у Києві – 4 клуби, 12 районних та профспілкових бібліотек, 8 навчальних закладів та дитячих будинків; поза Києвом – 15 бібліотек і клубів, 7 хат-читалень, 13 шкіл [3, арк. 149]. У 1929 р. при ЦПДБ діяло вже 85 пересувних книгозбірень. Вони обслуговували 89 організацій, з яких 35 діяло у Києві та 54 – в інших регіонах України [21, с. 3].

Завдяки керівництву Й. Залевського, ЦПДБ вдалося налагодити постійний зв'язок з багатьма польськими відділами при округових бібліотеках, польськими районними бібліотеками, хатами-читальнями, клубами, яким надавалася систематична організаційна та методична допомога. Керівництвом ЦПДБ здійснювався також контроль за «чистотою» книжкових фондів зазначених книгозбірень. Крім того, директор і працівники ЦПДБ допомагали створювати нові польські відділи при округових книгозбірнях у Бердичеві, Умані, Білій Церкві та в інших містах. Загалом, при активному сприянні Й. Залевського та працівників ЦПДБ було організовано окремі відділи з надання методичної та організаційної допомоги польським книгозбірням у восьми округових бібліотеках. Крім вже зазначених, польські відділи запрацювали при Коростенській, Волинській, Могилівській,

Кам'янець-Подільській та інших округових бібліотеках. У 1928 р. працівники ЦПДБ надавали консультації, надсилали каталожні картки, спеціальні класифікаційні таблиці та здійснювали іншу допомогу 18 польським відділам при округових бібліотеках. У наступні роки за участю Й. Залевського та фахівців ЦПДБ польські бібліотеки були створені у Дніпродзержинську, Дніпропетровську, Миколаєві, Проскурові, Фастові та в інших містах, селах і селищах УСРР, де компактно проживали поляки. На жовтень 1929 р. в радянській Україні налічувалося 79 польських бібліотек із загальним книжковим фондом 74661 тт., із них 48621 – польською мовою. Щороку їх відвідувало приблизно 6500 читачів [5, арк. 11(зв.)].

У січні 1931 р. Й. Залевський, не маючи завершеної університетської освіти, поступив в аспірантуру Українського наукового інституту книгознавства (УНІК). Після звільнення за власним бажанням з посади директора ЦПДБ 03.02.1931 р., з травня цього року він працював науковим співробітником «Кабінету вивчення читача і книги» Українського наукового інституту книгознавства (УНІК, секція соціології книги), виступаючи там з доповідями, наприклад, такими як «Київські бібліотеки в цифрах», «Польський читач на Україні та дещо про його читацькі інтереси», «Організація товариства друзів книги», а також з оглядами польських бібліотечних журналів тощо [14, с. 494]. Втім, 22 листопада 1932 р. Й. Залевський був заарештований за «систематичне впровадження у широкі маси радянських читачів ідеологічно шкідливої літератури» під час керування ЦПДБ. Надалі він знаходився під слідством 6 місяців. За рішенням суду Й. Залевський був обмежений у правах та у виборі місця проживання на три роки [6, с. 166]. Деякий час він був безробітним. Потім влаштувався на роботу у відділ технічної пропаганди при дирекції Південно-Західної залізниці та бібліографом у Польському педагогічному інституті ім. Фелікса Дзержинського.

Як вже зазначалося, у 1933 р. каральними органами було сфабриковано справу так званої «Польської організації військової» (ПОВ), внаслідок розгортання якої чимало працівників та організаторів польського радянського культурного процесу опинились у в'язниці або були розстріляні [16]. Так, було репресовано Б. Скарбека[1] – тодішнього директора Інституту польської пролетарської культури при ВУАН, В. Вишневського – головного редактора газет «Sierp» («Серп») та «Głos Młodzieży» («Голос молоді») та багатьох інших [8, с. 65]. 3-го липня 1933 р. по цій справі було притягнуто колишнього директора ЦПДБ Й. Залевського. Цього разу Й. Залевського було звинувачено у «безправному управлінні та придбанні

[1] Б. Скарбек (Шацький) – польський комуністичний діяч УСРР, у 1920-х рр. працював на посадах завідувача польського бюро агітпропвідділу ЦК КП(б)У, польського бюро Київського окружкому КП(б)У, був деякий час редактором газети «Пролетарська правда», заступником редактора газет «Sierp» та «Trybuna Radziecka» (в Москві у 1926–1927 рр.). У 1930 р. Б. Скарбека затвердили політредактором польського сектору Центрвидаву та завідуючим польського сектору Комуністичного університету ім. Артема. У 1931 р. Б. Скарбека призначили директором новоствореного науково-дослідного Інституту польської пролетарської культури при ВУАН. За сумісництвом Б. Скарбек завідував відділом у Київському міськкомі КП(б)У. У 1933 р. Б. Скарбек був заарештований за справою ПОВ і в 1934 р. розстріляний.

у Польщі «буржуазної літератури», зберіганні у бібліотечних фондах творів старих польських класиків-націоналістів (таких, наприклад, як А. Міцкевича), а також у «підозрілих контактах» із зарубіжними культурними установами [25, с. 27, 168; 6, с. 166; 2, арк. 56; 14, с. 494–496]. У 1933–1934 рр. на численних допитах Й. Залевський детально розповідав, яким чином він, як директор ЦПДБ, з дозволу Наркомосу УСРР, виписував літературу безпосередньо з Польщі, зокрема журнали і книги з точних наук, з польської мови, з літератури, словники тощо, на суму 100 крб. щомісячно. В подальшому закупівлю книг для ЦПДБ проводив НКО УСРР. Вся література, за свідченнями Й. Залевського, заносилась до інвентарної книги, але деякі видання зберігалися окремо «для ответственных товарищей». Приблизно 5–10 % видань виявлялися ідеологічно шкідливими для радянського читача і ховалися в окремій шафі, ключ від якої був у Й. Залевського. У 1928–1929 рр., за свідченнями Й. Залевського, комплектування видань з-за кордону припинилося зовсім [14, с. 494–495]. Втім, за свідченнями заарештованого колишнього директора Польського педінституту Ст. Сохацького, Й. Залевський у своїх бібліографічних оглядах уперто не хотів давати відгуків на зміст книжок, прагнув до створення особливої польської класифікації книжок та прийшов до висновку про невідповідність радянської літератури для польського трудового населення. Проте, колишній директор ЦПДБ Едуард Емануїлович Свіонтек (Свьонтек) у свідченнях на допиті 11 січня 1934 р. заперечував приналежність Й. Залевського до ПОВ, але підтверджував, що Й. Залевський замовляв з Польщі книги антирадянського змісту [2, арк. 49].

На підставі зазначених свідчень Й. Залевський був звинувачений в тому, що він систематично впроваджував у широкі маси радянських читачів ідеологічно шкідливу «контрреволюційну» літературу і, незважаючи на те, що були відсутні речові докази, його було засуджено на три роки виправних робіт у концтаборах за ст. 54–11 КК УРСР [2, арк. 56–58]. Окрім Й. Залевського, по сфабрикованій справі ПОВ було притягнуто ще три працівники ЦПДБ, зокрема Ян Органищак, який у 1933 р. був директором ЦПДБ, Ч. Брудко та Моравська, які через бібліотеку «підтримували зв'язок з окремими особами керівного складу Червоної армії» [19, с. 285–286, 298].

За свідченнями Й. Залевського, після його звільнення з посади директора ЦПДБ, у 1931–1933 рр. керівниками цієї книгозбірні послідовно були Ст. Бернадський (Бернацький) (1931)[2], К. Кучинський, Ян Органищак (1933), при яких

[2] Стефан Станіславович Бернадський (Бернацький, Бильський) (1893–?), який 3 січня 1933 р., будучи також притягнутий по справі ПОВ, як основний фактор політичної недовіри Й. Залевському назвав збирання ним різних відомостей про поляків у Радянському Союзі [14, с. 495]. С. Бернадський з січня 1931 р. був також завідувачем філологічним відділом Інституту польської пролетарської культури, у 1932–1933 рр.– завідувачем кафедри діамату та лектором Польського педагогічного інституту. У 1933 р. був звинувачений у тому, що у 1927 р вступив до ПОВ, брав участь в нарадах організації, за вказівками Б. Скарбека проводив серед студентів польських інститутів вербування в організацію, тобто в злочинах, передбачених ст.ст. 54–3, 54–11 КК УСРР (визнав себе винним) [19, с. 316–317]. Слід зазначити, що ПОВ у 1922 р. була офіційно розпущена польською владою і «de iure» припинила своє існування [12, с. 209].

стан справ у Бібліотеці майже не покращився [2, арк. 33(зворот); 20, с. 235]. Подальша доля Й. Залевського незнана. Відомо, що Й. Залевський був автором багатьох бібліографічних праць та оглядів польської літератури, а також статей та рецензій[3].

Із згортанням політики «коренізації» в Україні розпочалося масове закриття культурно-освітніх установ нацменшин. Зокрема, у 1935–1936 рр. в УСРР влада поступово припиняє діяльність польських навчальних, культурно-просвітницьких та наукових установ, зокрема масово закривали польські клуби, бібліотеки, хати-читальні. У другій половині 1937 р. була також припинена діяльність ЦПДБ.

Сталий розвиток та успішна діяльність ЦПДБ під керуванням її директора Й. Залевського у 1925–1931 рр. були обмежені недоліками матеріально-технічної бази, браком коштів, відсутністю систематичного комплектування книжкових фондів польськомовною літературою, недостатньою кількістю видань, що друкувалися польською мовою на території країни, а також політичними та соціально-культурними чинниками суспільного життя в умовах посилення державного тоталітарного режиму партійної бюрократії та згортання політики «коренізації», що розпочалося на рубежі 1920-х-1930-х рр. Проте, завдяки керівній діяльності Й. Залевського, незважаючи на всі перепони й об'єктивні труднощі, робота ЦПДБ у Києві протягом другої половини 1920-х рр. неухильно розвивалася. Поволі книгозбірня перетворювалася на культурно-просвітницький, науковий та організаційно-методичний центр, який забезпечував необхідними інформаційними джерелами та бібліографічними матеріалами не тільки пересічних читачів, а й багатьох фахівців, що досліджували історію та культуру польського й українського народів. Під керівництвом Й. Залевського ЦПДБ активно здійснювала культурно-освітню, культурно-масову, просвітницьку та науково-бібліографічну роботу, зокрема при книгозбірні організовували заняття з аспірантами, проводили певні заходи з підвищення кваліфікації бібліотечних кадрів польських бібліотек, організовували виставки, лекції, творчі вечори, обмін досвідом бібліотечної роботи тощо. Під керівництвом Й. Залевського працівники ЦПДБ проводили широку організаційно-методичну роботу; створювали польські пересувні бібліотеки, що обслуговували польське населення у віддалених

[3] Zalewski J. Bibliografja polskiej luteratury wydanej w ZSRR w 1917–1927 r. / Zebrał i ułożył J. Zalewski. Kijow : Centralna Polska Biblioteka Państwowa na Ukrainie, 1928. 63, [4] s. ; Zalewski J. Literatura polska, wydana w ZSRR w roku 1929. *Poradnik Oświatowy*. Kijów, 1930. № 1. S. 79–81 ; Zalewski J. Likwidacja niepiśmienność a praca biblioteczna. *Poradnik Oświatowy*. Kijów, 1930. № 2. S. 36–37 ; Zalewski J. Wiecej uwagi pracy bibliotecznej. *Poradnik Oświatowy*. Kijów, 1931. № 2 (6). S. 27–28 ; Zalewski J. Wykaz książek w języku polskim, wydanych w ZSRR w latach 1927–29 i poleconych dla bibljotek polskich / Ułożył J. Zalewski ; Wydział Bibljograficzny Głownego ; Wydziału Oświaty Politycznej RSFRR. Moskwa : Centralne Wydawnictwo Ludow ZSRR, 1930. 32 s. ; Zalewski J. Wykaz literatury polskiej, wydanej w ZSRR w r. 1930. *Poradnik Oświatowy*. Kijów, 1931. № 1. S. 113–125 ; Zalewski J. Wykaz polskiej literatury radzieckiej dla bibliotek robotniczych. Kijów 1930 ; Залевський Й. Київські бібліотеки в цифрах : (Матеріали до раціоналізації бібліотечної справи). *Бібліологічні вісті*. 1930. № 4. С. 92–102 ; Залевський Й. Польська видавнича продукція в СРСР за 1917–1928 роки. *Бібліологічні вісті*. 1929. № 2–3. С. 54–59 ; Залевський Й. Радянську нацменівську книжку ближче до робітників та колгоспників поляків. *Радянський книгар.* 1932. № 4–5. С. 22–23 ; Залевський Й. Випускаймо на ринок книжку в палітурці. *Радянський книгар.* 1932. № 7. С. 16–17 [6, с. 85].

регіонах країни; допомагали організовувати нові польські відділи при округових книгозбірнях у багатьох містах України. Саме на рубежі 1920-х – 1930-х рр., коли установою керував Й. Залевський, спостерігається найбільший підйом темпів розвитку ЦПДБ, під методичним керівництвом якої в УСРР вже формувалася певна мережа польських бібліотек, хат-читалень та клубів.

Список використаних джерел та літератури:

1. Архів Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського. – Оп. 1. – Спр. 23 : Залевський Й. [Автобіографія]. – Арк. 67–68.
2. Архів Служби безпеки України. – Ф. 6. – Спр. 60830. – Фп, т. 39 : Дело И.А. Залевского. – Арк. 1–68.
3. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського. З життя Центральної Польської Державної Бібліотеки // Авторські рукописи статей та матеріали до хроніки, що не були використані редакцією «Бібліологічних вістей» протягом 1923–1930 років. – Ф. 47. – Спр. 336. – Арк. 144–150.
4. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України). – Ф. 166. – Оп. 6. – Спр. 3349 : Річні звіти про роботу Польської державної бібліотеки у м. Києві за 1926/27 р. – Арк. 7–45.
5. ЦДАВО України. – Ф. 582. – Оп. 1. – Спр. 5158. – Арк. 11 зв.
6. Гарбар Л.В. Історія української бібліотечної справи в іменах (кінець XIX ст. – 1941 р.) : матеріали до біобібліографічного словника / авт.-уклад. Л.В. Гарбар ; редкол.: Г.В. Боряк, Л.А. Дубровіна, В.І. Попик [та ін.] ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В.І. Вернадського, Ін-т рукопису. – Київ, 2017. – 616с. – Відомості доступні також через Інтернет: http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0002146 (дата звернення: 31.05.2021).
7. Дружбинський В. Переписи населення. Київ / В. Дружбинський // Дзеркало тижня. – 2019. – 5–11 жовт. (№ 37). – Електрон. аналог друк. вид.: https://dt.ua/HISTORY/perepisi-naselennya-kiyiv-325364_.html (дата звернення: 31.05.2021).
8. Єременко Т.І. Польська національна меншина в Україні в 20–30-ті рр. XX століття / Т.І. Єременко // Історичні зошити. – Київ : НАНУ, Ін-т Історії України, 1994. – 74 с.
9. Жуковський О.І. Національні меншини Правобережної України у 20-ті роки XX століття : суспільно--політичний та культурний розвиток : автореф. дис. … канд. іст. наук : 07.00.01 «Історія України» / О.І. Жуковський ; Чернів. нац. ун-т імені Юрія Федьковича. – Чернівці, 2006. – 21 с.
10. Жуковський О.І. Національні меншини Правобережної України у 20-ті роки XX століття : суспільно--політичний та культурний розвиток : дис. … канд. іст. наук : 07.00.01 / О.І. Жуковський; Чернів. нац. ун-т імені Юрія Федьковича. – Чернівці, 2006. – 176 с.
11. Жуковський О.І. Роль Центральної польської державної бібліотеки у розвитку польської національної культури на Правобережній Україні у 20-ті роки XX ст. / О.І. Жуковський // Українська полоністика. – 2004. – Вип. 1. – С. 3–9.
12. Калакура О.Я. Поляки в етнополітичних процесах на землях України у XX столітті / О.Я. Калакура. – Київ : Знання України, 2007. – 508 с.
13. Калакура О.Я. Українська полонія в 1917–1939 роках : дис. … канд. іст. наук : 07.00.05 / О.Я. Калакура. – Київ, 1995. – 220 с.
14. Ковальчук Г.І. Український науковий інститут книгознавства (1922–1936) / Г.І. Ковальчук; Нац. б-ка України ім. В.І. Вернадського. – Київ : Академперіодика, 2015. – 684, [4] с.
15. Матеріали до реформи бібліотечної справи на Україні // Бібліологічні вісті. – 1928. – № 1 (18). – С. 86–102.
16. Парнікоза І. Польські сліди Києва. Ч. 5 [Електронний ресурс] / І. Парнікоза // ХайВей : портал громадянської журналістики. – Електрон. дан. – Україна, 2013, 24 лип., 21:07. – Режим доступу: https://h.ua/story/380114/ (дата звернення: 22.04.2021). – Загол. з екрана.
17. Польська центральна бібліотека // Пролетарська правда. – 1929. – № 44. – С. 4.
18. Скрипник М.О. Перебудовними шляхами (Проблеми культурного будівництва національностей України) : доп. на І Всеукр. конф. культ.-освіт. робітників нацменшостей 20 трав. 1931 р. / М.О. Скрипник // Укр. іст. журн. – 1989. – № 12. – С. 129–135.
19. Справа «Польської Організації Військової» в Україні, 1920–1938 рр. : зб. док. та матеріалів / упоряд.: С.А. Кокін, Р.Ю. Подкур, О.С. Рубльов. – Київ, 2011. – 472 с.

20. *Томазова Н.* Олександр Скібневський: до історії польського театру в Києві / Н. Томазова // Пам'ятки : археограф. щоріч. / Держкомархів, УНДІАСД ; редкол.: С. Г. Кулешов [та ін.].– Київ, 2010.– Т. 11.– С. 215–245.
21. Центральная государственная польская библиотека // Вечерний Киев.– 1929.– № 150.– С. 3.
22. *Чорна Л. М.* Культурне життя і освіта національних меншин міста Києва у 1920-х – 1930-х роках : дис. … канд. іст. наук : 07.00.01 / Л. М. Чорна.– Київ, 1995.– 249 с.
23. *Чорна Л. М.* Культурне життя національних меншин Києва (1920-ті – перша половина 1930-х рр.) / Л. М. Чорна // Інтелігенція і влада.– 2009.– Вип. 15.– С. 196–207.– Відомості доступні також через Інтернет: http://nbuv.gov.ua/UJRN/iiv_2009_15_23 (дата звернення: 31.05.2021).
24. *Daszkiewicz J.* Prasa polska na Ukrainie Radzieckiej: zarys historyczno-bibliograficzny / J. Daszkiewicz // Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego.– Warszawa, 1966.– Vol. 5, № 2.– S. 84–137.
25. *Stronski H.* Represje stalinizmu wobec ludności polskiej na Ukrainie w latach 1929–1939 / H. Stronski.– Warszawa, 1998.– 314 s.
26. *Zalewski J.* Bibliografja polskiej luteratury wydanej w ZSRR w 1917–1927 r. / Zebrał i ułożył J. Zalewski.– Kijow : Centralna Polska Biblioteka Państwowa na Ukrainie, 1928.– 63, [4] s.
27. *Zienkiewicz T.* Nauczyciele polscy na Ukrainie radzienckiej w latach 1922–1932. Problemy ksztacenia, doksztalcenia I doskonalenia zawodowego / T. Zienkiewicz // Przeglad historyczno-oswiatowy : Kwartalnik Zwiazku Nauczycielstwa Polskiego poswiecony dziejom wychowania i oswiaty.– Warszawa, 1987.– Rok XXX 2 (116) – Kwiecien-czerwiec.– S. 135–154.

References

[1]. Arkhiv Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V. I. Vernadskoho [Archive of the National Library of Ukraine named after V. I. Vernadsky]. Inventory 1, dossier 23, pp. 67–68.
[2]. Arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy [Archive of the Security Service of Ukraine]. Fund 6, dossier 60830, fp, t. 39, pp. 1–68.
[3]. Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V. I. Vernadskoho. Z zhyttia Tsentralnoi Polskoi Derzhavnoi Biblioteky [Manuscript Institute of the National Library of Ukraine named after VI Vernadsky (IR NBUV). From the life of the Central Polish State Library]. *Avtorski rukopysy statei ta materialy do khroniky, shcho ne buly vykorystani redaktsiieiu «Bibliolohichnykh vistei» protiahom 1923–1930 rokiv [Author's manuscripts of articles and materials for the chronicle, which were not used by the editorial board of "Bibliological News" during 1923–1930]*. Fund 47, dossier 336, pp. 144–150.
[4]. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady i upravlinnia Ukrainy (TsDAVO Ukrainy) [Central State Archive of the Supreme Bodies of Government and Administration of Ukraine (TsDAVO of Ukraine)]. Fund 166, inventory 6, dossier 3349, pp. 7–45.
[5]. TsDAVO Ukrainy. [TsDAVO of Ukraine (Central State Archive of the Supreme Bodies of Government and Administration of Ukraine)]. Fund 582, inventory 1, dossier 5158, p. 11 vomiting.
[6]. Harbar L. V. *Istoriia ukrainskoi bibliotechnoi spravy v imenakh (kinets XX st.– 1941 r.): materialy do biobibliohrafichnoho slovnyka [The History of Ukrainian Library Affairs in Names (end of XIX century – 1941): materials to the bibliography dictionary]*. Kiev, 2017, 616 p. Available at: http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0002146
[7]. Druzhbynskyi V. Perepysy naselennia. Kyiv [Population Censuses. Kyiv]. *Dzerkalo tyzhnia*. [*Mirror of the week*]. 2019, 5–11 zhovtnia (iss. 37). Available at: https://dt.ua/HISTORY/perepisi-naselennya-kiyiv-325364_.html (accessed 31.05.2021).
[8]. Yeremenko T. I. Polska natsionalna menshyna v Ukraini v 20–30-ti rr. XX stolittia [The Polish national minority in Ukraine in the 20–30's of the XX century]. *Istorychni zoshyty*. [*Historical notebooks*]. Kyiv, 1994, 74 p.
[9]. Zhukovskyi O. I. *Natsionalni menshyny Pravoberezhnoi Ukrainy u 20-ti roky XX stolittia : suspilno-politychnyi ta kulturnyi rozvytok [National Minorities of Right-Bank Ukraine in the 1920s: Socio-Political and Cultural Development*. Chernivtsi, 2006, 176 p.
[10]. Zhukovskyi O. I. Rol Tsentralnoi polskoi derzhavnoi biblioteky u rozvytku polskoi natsionalnoi kultury na Pravoberezhnii Ukraini u 20-ti roky XX st. [The role of the Central Polish State Library in the development of

Polish national culture in Right-Bank Ukraine in the 1920s.]. *Ukrainska polonistyka*. [*Ukrainian Polish studies*]. 2004, iss. 1, pp. 3–9.

[11]. Zhukovskyi O. I. *Natsionalni menshyny Pravoberezhnoi Ukrainy u 20-ti roky XX stolittia : suspilno-politychnyi ta kulturnyi rozvytok [National Minorities of Right-Bank Ukraine in the 1920s: Socio-Political and Cultural Development*. Chernivtsi, 2006, 21 p.

[12]. Kalakura O. Ya. *Poliaky v etnopolitychnykh protsesakh na zemliakh Ukrainy u XX stolitti [Poles in Ethnopolitical Processes on the Lands of Ukraine in the Twentieth Century]*. Kyiv, 2007, 508 p.

[13]. Kalakura O. Ya. *Ukrainska poloniia v 1917–1939 rokakh [Ukrainian Polonium in 1917–1939]*. Kyiv, 1995, 220 p.

[14]. Kovalchuk H. I. *Ukrainskyi naukovyi instytut knyhoznavstva (1922–1936) [Ukrainian Scientific Institute of Book Research (1922–1936)]*. Kyiv, 2015, 684, [4] p.

[15]. Materialy do reformy bibliotechnoi spravy na Ukraini [Materials on library reform in Ukraine]. *Bibliolohichni visti*. [*Bibliological news*]. 1928, 1(18), pp. 86–102.

[16]. Parnikoza I. Polski slidy Kyieva. Ch. 5 [Polish footprints of Kyiv. Part 5]. *KhaiVei.* Available at: https://h.ua/story/380114/ (accessed 22.04.2021).

[17]. Polska tsentralna biblioteka [Polish Central Library]. *Proletarska pravda*. [*Proletarian truth*]. 1929, 44, p. 4.

[18]. Skrypnyk M. O. Perebudovnymy shliakhamy: (Problemy kulturnoho budivnytstva natsionalnostei Ukrainy). Dopovid na I Vseukrainskii konferentsii kulturno-osvitnikh robitnykiv natsmenshostei 20 travnia 1931 r. [Perestroika: (Problems of cultural construction of nationalities of Ukraine). Report at the First All-Ukrainian Conference of Cultural and Educational Workers of National Minorities on May 20, 1931.]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal* [*Ukrainian Historical Journal*]. 1989, no. 12, pp. 129–135.

[19]. *Sprava «Polskoi Orhanizatsii Viiskovoi» v Ukraini. 1920–1938 rr. : zbirnyk dokumentiv ta materialiv [Case of the «Polish Military Organization» in Ukraine. 1920–1938 : Collection of documents and materials]*. Kiev, 2011, 472 p.

[20]. Tomazova N. Oleksandr Skibnevskyi: do istorii polskoho teatru v Kyievi [Alexander Skibnevsky: Towards a History of the Polish Theater in Kyiv]. *Pam'iatky : arkheohrafichnyi shchorichnyk*. [*Sights : Archaeographic Yearbook*]. Kiev, 2010, v. 11, pp. 215–245.

[21]. Central'naja gosudarstvennaja pol'skaja biblioteka [Central State Polish Library]. *Vechernij Kyiv*. [*Nighttime Kiev*]. 1929, 150, p. 3.

[22]. Chorna L. M. *Kulturne zhyttia i osvita natsionalnykh menshyn mista Kyieva u 1920-kh – 1930-kh rokakh [Cultural life and education of the national minorities of Kyiv in the 1920s-1930s.* Kyiv, 1995, 249 p.

[23]. Chorna L. M. Kulturne zhyttia natsionalnykh menshyn Kyieva (1920-ti – persha polovyna 1930-kh rr.) [Cultural life of national minorities of Kyiv (1920s – first half of 1930s)]. *Intelihentsiia i vlada*. [*Intelligentsia and power*]. 2009. Issue 15. pp. 196–207. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/iiv_2009_15_23 (accessed 22.04.2021).

[24]. Daszkiewicz J. Prasa polska na Ukrainie Radzieckiej: zarys historyczno-bibliograficzny [Polish press in Soviet Ukraine : a historical and bibliographic outline]. *Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego [Yearbook of the History of Polish Journals]*. Warszawa, 1966, vol. 5, no. 2, pp. 84–137.

[25]. Stronski H. *Represje stalinizmu wobec ludności polskiej na Ukrainie w latach 1929–1939 [Stalinist repression of the Polish population in Ukraine in 1929–1939]*. Warszawa, 1998, 314 p.

[26]. Zalewski J. *Bibliografja polskiej luteratury wydanej w ZSRR w 1917–1927 r. [Bibliography of Polish Lutherature published in the USSR in 1917–1927]*. Kijow, 1928, 63, [4] s.

[27]. Zienkiewicz T. Nauczyciele polscy na Ukrainie radzienckiej w latach 1922–1932. Problemy ksztacenia, doksztalcenia i doskonalenia zawodowego [Polish teachers in the Soviet Ukraine in 1922–1932. Problems of education, further training and professional development]. *Przeglad historyczno-oswiatowy : Kwartalnik Zwiazku Nauczycielstwa Polskiego poswiecony dziejom wychowania i oswiaty* [*Historical and educational review : The quarterly of the Polish Teachers' Association devoted to the history of education and education*]. Warszawa, 1987, XXX 2(116), kwiecien-czerwiec, pp. 135–154.

Надійшла 08.06.2021 р.

Sokolov V. Yu.,
Candidate of Historical Sciences (Ph. D.),
Chief Librarian National Parliamentary Library of Ukraine
1 M. Hrushevskoho St., Kyiv, 01008, Ukraine
tel.: (044) 278 85 12
e-mail: socolv@i.ua

J. ZALEWSKI'S ACTIVITY AS DIRECTOR OF THE CENTRAL POLISH STATE LIBRARY IN KIEV IN1925–1931

Summary
The purpose of the article is an attempt to discover and analyze the activity of J. A. Zalewski (1894–?) as director of the Central Polish State Library in Kiev in 1925–1931, on the background of the development of the main components of its functioning, to characterize the main achievements of his personal contribution as a director of the library in connection with the formation of the book collection as one of the leading library institutions in the city. In his scientific work the author has widely used historical-comparative, historical-genetic, statistical, chronological, biographical methods of research, the method of diachronic analysis, etc.
The article analyzes the main socio-cultural factors of the development of the Central Polish State Library in Kiev, the dynamics of the main library components of its work and the main directions and achievements of book collections under the direction of J. A. Zalevsky during the specified period. Against the background of the characteristics of J. A. Zalevsky's activity as a library director, the growth of book collections, composition and range of library readers, their reading interests, as well as the dynamics of the main library activity indicators of book collections under the direction of J. A. Zalevsky were investigated. The main directions of the work of J. A. Zalevsky as director of book collections and the sphere of the most important tasks of the library during the studied period are identified and characterized. The importance of activity of J. A. Zalevsky as a director of the library through the prism of the main tendencies of its development is analyzed.
It was found that the sustainable development and successful activity of the Central Polish State Library in Kiev under of the direction J. A. Zalewski in 1925–1931 were limited by the shortcomings of the material and technical base, lack of funds, lack of systematic acquisition of books in Polish language, insufficient the number of publications published in Polish on the territory of the country, as well as political and socio-cultural factors of the country's social life in the conditions of strengthening of the state totalitarian regime of the party bureaucracy and the curtailment of gender roots of rooting, "which began at the turn of the 1920s-1930s. However, thanks to J. Zalewski's leadership, despite all the obstacles and objective difficulties, the work of the Central Polish State Library in Kyiv during the second half of the 1920s evolved steadily. Slowly, the bookstore was transformed into a cultural, educational, scientific and organizational-methodical center, which provided not only ordinary readers but also many experts who studied the history and culture of the Polish and Ukrainian peoples with the necessary information sources and bibliographic materials. Under

the guidance of J. Zalewski of the Central Polish State Library in Kiev actively carried out cultural-educational, cultural-mass, educational and scientific-bibliographic work, in particular in book collections organized classes with graduate students, held certain measures to improve the skills of library staff of Polish libraries, organized exhibitions, lectures, creative evenings, exchange of library experience and more. Under the pretext of J. Zalewski, employees of the Central Polish State Library in Kiev carried out extensive organizational and methodological work; created Polish mobile libraries serving the Polish population in remote regions of the country; helped to organize new Polish departments at district book collections in many cities of Ukraine. It was at the turn of the 1920s-1930s, when the institution was headed by J. Zalewski, that the greatest growth rate of development of the Central Polish State Library in Kiev was observed, when a certain network of Polish libraries, reading rooms and clubs was almost formed in the Ukrainian SSR.

Keywords: history, public library, history of librarianship, Central Polish State Library in Kyev, J.A. Zalewski, national minority libraries.

ІНФОРМАЦІЙНО-БІБЛІОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

УДК 929Боровий:930.253(044.2)”1960/1965”
DOI: https://doi.org/10.18524/2707–3335.2021.2(26).245119

Левченко Валерій Валерійович,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри українознавства, історико-правових та мовних дисциплін
Одеського національного морського університету
вул. Мечникова, 34, г. Одеса, 65029, Україна
тел.: (048) 728 31 18
e-mail: levchenko_lav@ukr.net

КОМУНІКАТИВНІ ВІДНОСИНИ ОДЕСЬКОГО ІСТОРИКА С. І.-Я. БОРОВОГО З КИЇВСЬКИМИ КОЛЕГАМИ І. Д. БОЙКОМ ТА І. О. ГУРЖІЄМ

Стаття присвячена репрезентації листів знаних київських істориків І. О. Гуржія й І. Д. Бойка до одеського колеги С. І.-Я. Борового. Ці листи за період першої половини 1960-х рр. зберігаються в Державному архіві Одеської області, в фонді особового походження професора С. І.-Я. Борового. Листи є цінним джерелом вивчення наукової біографії та комунікаційної мережі істориків 1960-х рр. Уперше опубліковано маловідомі архівні документи – листування з одеським істориком київських колег, які в період 1940-х – 1960-х рр. працювали в різних структурах АН УРСР. Ці джерела відображають їх діяльність та зв’язки з одеським колегою. Метою цієї археографічної розвідки є актуалізація маловідомих архівних джерел, що значно доповнюють відомості про співпрацю та особисті контакти між одеським та київськими істориками, біографії яких та певні аспекти їх наукової діяльності розкрито у коментарях. Листи проливають світло на їх наукові плани та творчу лабораторію кореспондентів, погляди на громадські та культурні питання. У статті розглядаються інформативні можливості листів провідних київських істориків зазначеного періоду щодо становища в історичній науці та соціокультурній ситуації в країні загалом. Епістоли цих вчених-істориків представляють безперечний інтерес для історії радянської історіографії, зокрема, та історії історичної науки. Надані матеріали відображають окремі фрагменти професійної діяльності двох вчених та їх особисті й наукові комунікативні зв’язки з деякими представниками радянського наукового співтовариства. Епістоли дозволяють відтворити деякі деталі історії радянської історичної науки, певні епізоди біографії низки радянських вчених тих років на тлі подій соціокультурного середовища. Листи вчених, незважаючи на присутність потужних особистих властивостей, відрізняє висока організованість тексту, вміння бачити головне в подіях, гранична чіткість в оцінці ситуації та викладі своїх думок. Публікація листів супроводжується досить повними коментарями щодо їх змісту та вводить до наукового обігу цінне історичне джерело.

Ключові слова: І. Д. Бойко, І. О. Гуржій, С. І.-Я. Боровий, листи, історичне джерело, історія, історіографія.

© Левченко Валерій Валерійович, 2021

Письма, написанные от руки,
теперь уже выглядят как поздравления
из прошлого века.

Торнтон Уайлдер[1]

Ім'я одеського історика фахівця з соціально-економічної історії XVI – початку XX ст. та в різних галузях гуманітарного знання XVIII – першої половини XX ст. – Саула Ізраїля-Янкелевича Борового (1903–1989)[1] добре відоме в галузі історичної науки на пострадянському просторі.

Наукові праці С. І.-Я. Борового займають почесне місце в історіографії, але не меншою вагою як історичні свідчення мають його спогади [1] та листи колег до нього. Документальна спадщина історика зосереджена переважно в Державному архіві Одеської області (ДАОО) та містить значний інформаційний потенціал. Фонд особового походження С. І.-Я. Борового в ДАОО залишається на сьогодні маловивченим, хоча матеріали, які в ньому відкладено, багатогранно відображають його інтелектуальну діяльність та, зокрема, деякі фрагменти історії історичної науки. Серед масивного корпусу (36 одиниць зберігання) архівних документів фонду особового походження С. І.-Я. Борового, що включають біографічні матеріали, документи службової та наукової діяльності, фотографії тощо за період від 1927 до 1983 рр., значне місце займає епістолярна спадщина колег вченого [2, с. 100–102]. Його кореспондентами були авторитетні вчені – П. Н. Берков, Д. Д. Благой, Й. Ф. Гіндін, В. В. Виноградов, В. В. Мавродін, М. В. Нечкіна, В. Т. Пашуто, С. Г. Струмилін, А. В. Фадєєв, В. К. Яцунський та ін. На сьогодні здійснено репрезентацію епістолярної спадщини трьох адресантів С. І.-Я. Борового – О. Л. Вайнштейна[3], В. І. Пічети[4], Л. П. Гроссмана[5] та Б. С. Боднарського[6]. Значна частина листів залишається не опублікованою, але вони безумовно заслуговують на введення до наукового обігу, бо листування людей – унікальний документ свого часу та важливе історичне джерело. Листи – один із найпоширеніших засобів спілкування між людьми, важливий канал зв'язку, незалежно від того, в якій формі здійснювалося листування. Дослідження комунікативних контактів між істориками є важливим напрямом історіографії.

Листи колег до С. І.-Я. Борового підтверджують, що він став марксистом, будучи свідком революційних подій 1917 р. Як історик він прагнув зробити свій внесок у вироблення марксистської концепції історії СРСР, яка максимально відповідала б історичній дійсності, вивчав роботи класиків марксистсько-ленінської теорії, що було неминучою даниною часу. Листування відображає дискусії щодо розвитку капіталізму та національно-визвольного руху в Російській імперії. У листах містяться відомості про роботу Інституту історії АН СРСР і АН УРСР. Деякі листи особливо яскраво свідчать про науковий авторитет С. І.-Я. Борового, високу оцінку його праць колегами. Відмінною рисою науковця було його розуміння ролі історичних джерел, в чому він поводився як професіонал. Маючи власний багатий досвід роботи з архівними джерелами,

результатом своїх архівних розвідок він завжди ділився з багатьма колегами за що отримував від них визнання та вдячність.

Актуальність видання ego-документів продиктована необхідністю більш поглибленого вивчення життя та творчої спадщини не лише С. І.-Я. Борового, а й його кореспондентів, серед яких визначні представники культури. Переконливим аргументом на користь публікації цієї епістолярної спадщини є той факт, що видання листів сприяють отриманню всебічної та достовірної інформації щодо розвитку історіографічного процесу в СРСР у період 1940-х – 1970-х рр. Завдяки вивченню приватного листування відбувається персоніфікація історичної науки, з'являється можливість простежити комунікативні взаємини між інтелектуалами радянської епохи різних вікових груп. С. І.-Я. Боровий у контексті листування був активним довгожителем, листувався не лише з ровесниками, а й з представниками старшого покоління та кореспондентами нової генерації.

Одними із адресантів С. І.-Я. Борового були відомі київські історики, які в період 1940-х – 1960-х рр. працювали в різних структурах АН УРСР. Перший з них – Іван Олександрович Гуржій (1915–1971), дослідник соціально-економічної та суспільно-політичної історії України XVIII–XIX ст., джерелознавець, член-кореспондент АН УРСР (1958)[7]. У фонді особового походження С. І.-Я. Борового зберігаються два його листи від 1961 р. та 1963 р. (див. дод. 1–2), коли він працював заступником голови Відділу суспільних наук АН УРСР. Другим адресантом був Іван Давидович Бойко (1899–1971), дослідник історії українських земель XVI–XVII ст. Серед матеріалів фонду особового походження С. І.-Я. Борового виявлено чотири листи І. Д. Бойка (див. дод. 3–6), коли він перебував на пенсії та готував до захисту докторську дисертацію «Селянство України в другій половині XVI – першій половині XVII ст.», яку захистив 1964 р. Листи авторитетних радянських істориків свого часу проливають світло на їх наукові плани та творчу лабораторію, погляди на громадські та культурні питання.

Систематизуючи та аналізуючи листи від київських колег до С. І.-Я. Борового, можна не лише встановити творчі взаємини кореспондентів, а й уявити деякі риси портретів учених. Листи вчених, незважаючи на присутність потужних особистих властивостей, відрізняє висока організованість тексту, вміння бачити головне в подіях, гранична чіткість в оцінці ситуації та викладі своїх думок. Епістоли служать самостійним історичним джерелом як для вивчення історіографічних проблем, так і конкретно-історичних ситуацій, свідками яких були їхні автори. За матеріалами листів можна виділити кілька проблем, які особливо хвилювали вчених на той час, визначити позицію, яку вони займали щодо певних ситуацій, інтерпретацію подій та їх оцінку. Читаючи листи радянських істориків 1940-х – 1970-х, слід зазначити, що вони актуальні для науки як документ та інформативні як історичне джерело. Значною мірою це пояснюється не лише гостротою пережитих подій у своєму житті, а й високим рівнем культури та професіоналізмом вчених-істориків. Вивчені листи є багатогран-

ним і багатоплановим явищем, що свідчить про широту кругозору її учасників, їх відповідальне ставлення до науки, колег, країни в цілому. Історики критично підходили до аналізу ситуації, що складалися в їхньому житті. Водночас у їхніх листах простежується висока причетність до всього, що відбувалося в країні, повна відсутність панічних настроїв, важке, але гідне переживання складних ситуацій, повага до історії як науки, уміння та бажання працювати за будь-яких умов. Київські колеги з великою повагою ставилися до свого адресата, їм було важливо знати його думку щодо своєї сьогоденної та запланованої діяльності. Позитивні висловлювання у листах на його адресу, говорять про те, що він був доброзичливою та відкритою людиною. З київськими вченими, як і з багатьма іншими, у нього склалися близькі міжособистісні відносини, при цьому предметом спілкування ставали не лише наукові інтереси, а й поточні питання адаптації у науковому суспільстві, особисті переживання.

Епістоли І. О. Гуржія й І. Д. Бойка до С. І.-Я. Борового зберігаються в особовому фонді останнього в ДАОО. Представлені листи розташовані в хронологічному порядку. Авторська дата наводиться за оригіналами. Листи друкуються відповідно до сучасних правил української й російської мов. Дрібні особливості тексту (закреслення, надрядкові вставки тощо), зроблені самими адресантами не обумовлюються. Стилістичні особливості написання поміщені в примітках. Коментарі до листів відзначені в тексті арабськими цифрами і поміщені наприкінці листів. Коментарі містять біографічні, історико-літературні та інші пояснення. Відомості про місце зберігання оригіналу подані за умовними скороченнями.

№ 1: І. О. Гуржій С. І.-Я. Боровому, Київ – Одеса

Вельмишановний Саул Якович!

Щиро вдячний Вам за авторські примірники цінних статей. Прочитав їх з великим інтересом. Користуюсь нагодою, щоб привітати Вас з наступаючим 1962 роком та побажати Вам міцного здоров'я і дальших творчих успіхів.

На все добре!

Гуржій [підпис] 20.XII.61.

ДАОО, ф. Р-7400, оп. 1, спр. 6, арк. 83. Автограф. Лист.

№ 2: І. О. Гуржій С. І.-Я. Боровому, Київ – Одеса

Вельмишановний Сауле Яковичу!

Повернувшись з відпустки, одержав Ваш подарунок – збірник праць М. Ф. Орлова[9]. Велику роботу провели Ви, готуючи цю книгу до друку. З захопленням прочитав Вашу ґрунтовну статтю «М. Ф. Орлов и его литературное наследие»[10]. Щиро вдячний Вам за книгу. Прийміть привіт-поклін і найкращі побажання.

Гуржій [підпис] 22.IX.63.

ДАОО, ф. Р-7400, оп. 1, спр. 6, арк. 82. Автограф. Лист.

№ 3: І. Д. Бойко С. І.-Я. Боровому, Київ – Одеса

Глубокоуважаемый Саул Яковлевич!

Письмо Ваше получил. Рад был услышать хороший отзыв о моей работе. Когда будет близится защита ее, попрошу Вас организовать официальный отзыв Вашей кафедры или Совета факультета.

Большое спасибо за Статьи. Прочитал их с большим удовольствием, особенно интересной и нужной мне является статья о Скальковском[11]. Пишите Вы завидно хорошим стилем и это повышает читабельность Ваших интересных работ.

Крепко жму руку

И. Бойко [підпис]

Киев, 13.VIII.63

ДАОО, ф. Р-7400, оп. 1, спр. 7, арк. 33–33 зв. Автограф. Лист.

№ 4: І. Д. Бойко С. І.-Я. Боровому, Київ – Одеса

Дорогой Саул Яковлевич!

Вы писали мне, что, если в связи с защитой мне понадобится с Вашей стороны какое-либо содействие, то, чтоб я, не стесняясь подсказал Вам, что и как Вам поступить. Мне, действительно, нужна Ваша помощь. Если Вас не затруднит, пришлите, пожалуйста, отзыв Вашей кафедры. Поскольку тема моей диссертации историко-экономическая, то отзыв Вашей кафедры очень желателен. Думаю, что это будет иметь значение и для ВАКа.

Защищать я собираюсь в Киевском университете. Там обстановка неплохая.

В институте у нас пока все по-старому. Жаль Барабоя[12], он такой большой труженик. Освобождение его от работы в институте накануне защиты им диссертации очень тяжело на нем отразилось. Надеюсь, что он все-таки доведет дело до конца.

А чем Вы в скором времени порадуете нас?

С искренним уважением

И. Бойко [підпис]

Киев, 12. X. 63.

ДАОО, ф. Р-7400, оп. 1, спр. 7, арк. 32–32 зв. Автограф. Лист.

№ 5: І. Д. Бойко С. І.-Я. Боровому, Київ – Одеса

Дорогой Саул Яковлевич!

Искренне благодарен Вам за хороший отзыв. Передайте, пожалуйста, мою благодарность и доценту Ам. Дроздову!

На днях я получил письмо от акад. Струмилина[13]. Он находит мою работу «вполне доброкачественной» и считает, что за нее мне степень доктора исторических наук присудить можно.

Все это создает у меня спокойное психологическое состояние перед защитой, что очень важно, учитывая мой возраст и закономерную изношенность сердца.

Вашу книгу, или точнее «Литературные памятники» с Вашем введением и Вашими комментариями[14] надеюсь достать в киевской «Академкниге», она получает аккуратно все издания АН СССР, а спрос на эти издания со стороны киевских ученых не очень велик.

Будьте здоровы. Крепко жму руку. С товарищеским приветом

І. Бойко [підпис]

20.X.63.

ДАОО, ф. Р-7400, оп. 1, спр. 7, арк. 31–31 зв. Автограф. Лист.

№ 6: І. Д. Бойко С. І.-Я. Боровому, Київ – Одеса

Глубокоуважаемый Саул Яковлевич!

Вы вероятно уже читали статью Яцунского[15] в «Вопросах истории» о создании группы научных сотрудников для издания двухтомного исторического атласа СССР. Не Вам говорить о том, как он нужен для историков, экономистов[16], филологов, этнографов и других профилей научных работников.

В связи с этим я с группой историков решили атаковать Президиум[17] АН УСРР, чтоб она дала согласие (а значит выделила и соответствующие средства) для организации подобной работы и в нашей Академии.

Но, как мне думается, без поддержки нас периферией, без гласа труб исторической общественности стены иерихонские не падут. Поэтому я решил обратиться к Вам с просьбой, не смогли бы Вы взять на себя инициативу написать письмо на имя вице-президента АН УССР Ивана Костевича Белодеда[18], в котором указать на необходимость создания и исторического атласа УССР. При этом можно отметить, что подобные атласы уже созданы в Болгарии, Польше и Чехословакии. Хорошо было бы, если бы письмо подписали несколько историков, экономистов, географов, топонимистов и др.

Надеюсь, что подобные письма АН получит из Харькова и Львова. Если Вам почему-либо неудобно взять на себя такую инициативу, напишите мне, пожалуйста.

У меня без перемен. ВАК до сих пор не рассмотрел моей защиты, хотя она состоялась еще 24 февраля прошлого года. Будто бы дело упирается в рецензента – после смерти Пичеты, Барановича и Козаченко нет знатоков украинского языка в Москве и Ленинграде. Нас, Киевлян подвешено в ВАКе 4 человека. Но, как я понимаю, дело в толкаче, никто о нас в Москве не беспокоится.

Будьте здоровы.

Искренне Ваш И. Бойко [підпис]

Киев 8. I. 65.

ДАОО, ф. Р-7400, оп. 1, спр. 7, арк. 34–35 зв. Автограф. Лист.

Примітки

[1] Душенко К. В. Большая книга афоризмов. Изд. 7-е, испр. М. : Эксмо, 2003. С. 589.

[2] Детальніше про С. І.-Я. Борового див.: Боровой С. Воспоминания. Москва ; Иерусалим, 1993. 384 с. ; Андрєєв В. М., Чермошенцева Н. М. Саул Боровий: єврейський вектор історії України. Херсон ; Нікополь : СПД Фельдман О. О., 2010. 191 с. ; Историк-экономист С. Я. Боровой и проблемы

современной истории экономики: к 110-летию со дня рождения С. Я. Борового (1903–2013) : монография / М. И. Зверяков [и др.]. Одесса : Бахва, 2013. 276 с. ; Левченко В. В. Коллизии Саула Борового при получении научных званий и степеней. *Евреи Европы и Ближнего Востока: культура и история, языки и литература*. СПб., 2018. С. 176–184 [та ін.].

[3] Див.: Левченко В. В. Эпистолии О. Л. Вайнштейна к С. Я. Боровому: исторический источник истории жизни советских ученых 1940-х – 1970-х гг. *Вісн. Одес. нац. ун-ту. Серія: Бібліотекознавство, бібліографознавство, книгознавство*. 2018. Т. 23, вип. 2(20). С. 45–97.

[4] Див.: Левченко В. В. «Спасибо Вам за память. В наши грустные дни связь с людьми ценна…»: к истории переписки В. И. Пичеты и С. И.-Я. Борового. *Актуальные проблемы источниковедения: материалы 5-й Междунар. науч.-практ. конф. к 110-летию Витебской ученой архивной комиссии*, (*Витебск, 25–27 апр. 2019 г.)*. Витебск : ВГУ им. П. М. Машерова, 2019. С. 322–325.

[5] Див.: Левченко В. В. «Очень тронули меня ваши теплые строки…»: эпистолии Л. П. Гроссмана С. И.-Я. Боровому. *Вісн. Одес. нац. ун-ту. Серія: Бібліотекознавство, бібліографознавство, книгознавство*. 2019. Т. 24, вип. 1 (21). С. 70–91.

[6] Див.: Левченко В. В. «…Интересно Ваше мнение…, как мнение подлинного ученого»: епістоли Б. С. Боднарського С. І.-Я. Боровому. *Бібліотечний Меркурій*. 2021. Вип. 1 (25). С. 35–57.

[7] Детальніше про І. О. Гуржія див.: Гуржій О. І. Гуржій Іван Олександрович. *Енциклопедія історії України* : у 10 т. Київ : Наук. думка, 2004. Т. 2 : Г–Д. С. 256.

[8] Детальніше про І. Д. Бойка див.: Швидкий В. П. Бойко Іван Давидович. *Енциклопедія історії України* : у 10 т. Київ : Наук. думка, 2003. Т. 1 : А–В. С. 328.

[9] Михайло Федорович Орлов (1788–1842) – генерал-майор, учасник Наполеонівських війн, який склав умови капітуляції Парижа союзній армії. У 1820-ті рр. здобув популярність як громадський діяч ліберального спрямування, декабрист.

[10] Мова йде щодо статті: Боровой С. Я. М. Ф. Орлов и его литературное наследие. *Орлов М. Ф. Капитуляция Парижа. Политические сочинения. Письма*. М., 1963. С. 269–313.

[11] Аполлон Олександрович Скальковський (1808–1899) – історик, архівіст, статистик.

[12] Абрам Зіновійович Барабой (1902–1983) – радянський історик, спеціаліст в історії України XVII–XX ст. У 1953–1962 рр. працював в Інституті історії АН УРСР.

[13] Станіслав Густавович Струмилін (1877–1974) – радянський економіст і статистик, дійсний член АН СРСР (1931), Герой соціалістичної праці (1967), лауреат Сталінської (1942) та Ленінської (1958) премій. Один із авторів планів індустріалізації СРСР.

[14] Мова йде про видання: Орлов М. Ф. Капитуляция Парижа. Политические сочинения. Письма / Изд. подготовили С. Я. Боровой и М. И. Гиллельсон. М., 1963. 374 с.

[15] Віктор Корнельович Яцунський (1893–1966) – радянський історик, доктор історичних наук (1950), фахівець в галузі історичної географії та економічної історії Росії.

[16] В оригіналі слово написано через літеру «е» – «економистов». Це говорить про те, що автор був українськомовним.

[17] В оригіналі слово було написано як «Президию». Це говорить про те, що автор був українськомовним.

[18] Іван Костьович Білодід (1906–1981) – український мовознавець, педагог, дійсний член АН УРСР (1957) і АН СРСР (1972), заслужений діяч науки УРСР (1966).

Список використаних джерел та літератури:

1. *Боровой С*. Воспоминания / С. Боровой. – М. ; Иерусалим, 1993.– 384 с.
2. Державний архів Одеської області: путівник / упоряд. В. Ф. Онопрієнко. – Одеса : Прес-кур'єр, 2012. – Вип. 1 : Фонди особового походження. – 292 с.

References

[1]. Borovoy S. *Vospominaniya. [Memories]*. Moskva, Ierusalim, 1993, 384 p.
[2]. *Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti: putivnyk [The State archives of Odessa region: guide-book]*. Odesa, 2012. Vol. 1: Fondy osobovoho pokhodzhennia [Funds of the special origin], 292 p.

Надійшла 12.10.2021 р.

Levchenko V. V.,
Candidate of Historical Sciences (Ph. D.),
Associate Professor at the Department of ukrainoznavstvo, historical,
legal and linguistic disciplines
Odessa National Maritime University
34 Mechnikov St., Odessa, 65029, Ukraine
(048) 728 31 18
e-mail: levchenko_lav@ukr.net

COMMUNICATIVE RELATIONS ODESSA HISTORIAN S. I.-YA. BOROVOY WITH KYIV COLLEAGUES I. D. BOYKO AND I. O. GURZHII

Summary
The article is devoted to the representation of letters of well-known Kyiv historians I. O. Gurzhii and I. D. Boyko to the Odessa colleague S. I.-Ya. Borovoy. These letters for the period of the first half of the 1960's are stored in the State Archives of Odessa region, in the fund of personal origin of Professor S. I.-Ya. Borovoy. The letters are a valuable source for studying the scientific biography and communication network of historians of the 1960s. Little-known archival documents were first published – correspondence with the Odessa historian of Kyiv colleagues who worked in various structures of the USSR Academy of Sciences in the 1940s and 1960s. These sources reflect their activities and connections with a colleague from Odesa. The purpose of this archeographic exploration is to update little-known archival sources, which significantly supplement the information about cooperation and personal contacts between Odessa and Kyiv historians, whose biographies and certain aspects of their scientific activity are revealed in the comments. The letters shed light on their scientific plans and creative laboratory of correspondents, views on social and cultural issues. The article examines the informative possibilities of letters from leading Kyiv historians of this period on the situation in historical science and the socio-cultural situation in the country as a whole. The epistles of these historians are of undeniable interest in the history of Soviet historiography, in particular, and the history of historical science. The provided materials reflect separate fragments of professional activity of two scientists and their personal and scientific communicative communications with some representatives of the Soviet scientific community. Epistles allow to reproduce some details of the history of Soviet historical science, certain episodes of the biography of a number of Soviet scientists of those years against the background of the events of the socio-cultural environment. The letters of scientists, despite the presence of powerful personal qualities, are characterized by high organization of the text, the ability to see the main things in events, extreme clarity in assessing the situation and expressing their opinions. The publication of the letters is accompanied by fairly complete comments on their content and introduces into scientific circulation a valuable historical source.

Keywords: I. D. Boyko, I. O. Gurzhii, S. I.-Ya. Borovoy, letters, historical source, history, historiography.

УДК 930.2:82–94:378.4(477.74–21)
DOI: https://doi.org/10.18524/2707–3335.2021.2(26).245120

Самодурова Віра Володимирівна,
головний бібліограф Наукової бібліотеки
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
вул. Преображенська, 24, м. Одеса, 65082, Україна
тел.: (048) 722 12 10
e-mail: library@onu.edu.ua

ДІМ З МЕТЕОРОЛОГІЧНИМ МЕЗОНІНОМ, АБО ДЕЯКІ ВІДОМОСТІ, З ДОСТОВІРНИХ ДЖЕРЕЛ ПОЧЕРПНУТІ, ЩО ДОПОМАГАЮТЬ ДОПОВНИТИ ІСТОРІЮ УНІВЕРСИТЕТУ

На основі цінних і рідких видань, що зберігає Наукова бібліотека, виявлені та представлені на широкий розгляд читачів деякі маловідомі факти з історії кафедр Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. Відкривається сторінка діяльності однієї з науково-допоміжних установ, які діяли в структурі університету протягом XIX–XX ст. Досліджені історичні факти виникнення та особливості функціонування метеорологічної станції при кафедрі фізики та фізичної географії на фізико-математичному факультеті Новоросійського університету. Розкрита її поступова трансформація в магнітно-метеорологічну обсерваторію, потім – в Одеську геофізичну обсерваторію та в Одеську гідрометеорологічну обсерваторію як складову частину Одеського гідрометеорологічного центру Чорного та Азовського морів. Охарактеризовані основні дійові особи, які причасні до життя цих установ.

Ключові слова: історія Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, кафедра фізичної географії, кафедра географії, метеорологія, кліматологія, магніто-метеорологічна обсерваторія, метеорологічна станція, Одеська геофізична обсерваторія.

У тих, хто викладає або вчиться, або по волі служби буває в головному корпусі університету на Дворянській вулиці, може виникнути питання: що за дивну споруду розміщено на його стіні, що виходить у внутрішній дворик: веранда, балкон, або лоджія, і для чого вона там? Такі питання не раз ставилися перед шанувальниками рідної alma mater. Відповідь можна отримати, занурившись у книги і документи, пов'язані з історією Одеського університету, який, як відомо, на початку свого існування займав тільки одну будівлю, що саме і знаходилася на Дворянській вулиці.

З'явився цей невеликий балкон у зв'язку з початком метеорологічних досліджень в університеті, які безпосередньо пов'язані з географічною наукою, вивчення якої передбачалося з моменту відкриття Новоросійського університету. Саме про метеорологічні дослідження, становлення вивчення наук про Землю,

© Самодурова Віра Володимирівна, 2021

про викладачів та професорів, діяльність яких розкриває напрямки наукових досліджень в університеті, й йдеться мова у статті.

Ця тема неодноразово підіймалася у різних публікаціях та виданнях: як безпосередніх учасників тих подій (Лапшин В. І. [23; 24], Клосовський О. В. [1–22], Точидловський І. Я. [42]), так і подальших дослідників[1].

Цікаво дізнатися, що історія викладання географії в Одеському національному університеті імені І. І. Мечникова почалася на фізико-математичному факультеті Новоросійського університету на кафедрі фізичної географії з кабінетом фізичної географії та метеорологічною обсерваторією (за Загальним статутом імператорських російських університетів 1863 р.) [25].

Тим часом до Одеси, в молодий ще Новоросійський університет, переїжджали на постійну роботу вже відомі вчені, які отримали визнання у вже зарекомендованих університетських центрах країни: професори М. І. Головкинський та І. Ф. Синцов – із Казані, проф. М. Д. Пильчиков – із Харкова, проф. О. О. Ковалевський – із Києва та ін. У 1865 р. у складі фізико-математичного факультету була створена об'єднана кафедра фізики та фізичної географії, куди на завідування перший ректор університету – заслужений проф. І. Д. Соколов запросив із Харкова фізика проф. В. І. Лапшина[2]. Йому довелося, крім фізики, викладати ще й фізичну географію, про що свідчить раритетне видання «Протоколы заседаний совета Новороссийского университета»: *«Розглядали подання фізико-математичного факультету, в якому він клопочеться про призначення в поточному акад. році орд. проф. Лапшину додаткового винагородження в розмірі 1200 руб. за читання лекцій з фізичної географії та метеорології»* (пер. – В. С.) [33].

Кабінет фізики та фізичної географії з самого початку теж був загальним для цих двох спеціальностей. Для кращої організації та поповнення експонатів кабінету проф. В. І. Лапшин неодноразово отримував дозвіл на відрядження [34]. «*Професор Лапшин під час канікул здійснив поїздку на острів Санторин, де відбувається вулканічне виверження. Представив опис цього цікавого явища і повідомив, що колекцію мінералів, порід і т. д. приносить в дар кабінету фізичної географії та мінералогічному кабінету»* [30]. У згаданих вже «Протоколах» є свідчення про постійне клопотання перед адміністрацією університету: «*Фізичний кабінет поміщається так тісно, що немає можливості*

[1] Развитие наук о Земле / Амброз Ю. А., Зелинский И. П. *Очерки развития науки в Одессе*. Одесса, 1995. С. 188–248 ; Науки про Землю в Одеському (Новоросійському) університеті / Є. А. Черкез, Я. М. Біланчин, Є. Н. Красєха, Є. П. Ларченков, О. Г. Топчієв, Ю. Д. Шуйський. Одеса, 2010. 102 с. (Розвиток науки в Одеському (Новоросійському) університеті ; вип. : Географічні та геологічні науки) ; Шуйський Ю. Д. Кафедра фізичної географії та природокористування Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. *Вісн. Одес. нац. ун-ту. Геогр. та геол. науки*. 2010. Т. 15. Вип. 5. С. 6–18 ; Розвиток наук геолого-географічного циклу. *Одеський національний університет імені І. І. Мечникова. Історія та сучасність (1865–2015)*. Одеса, 2015. С. 189–198 ; Шуйський Ю. Д. Фізична географія в Одеському університеті. *Укр. геогр. журн.* 2015. № 3. С. 60–64.

[2] Лапшин Василь Іванович (1809–1888) – фізик, географ, професор Новоросійського університету з 1865 по 1870 рр. У складі кількох експедицій вивчав природу Чорного та Середземного морів для умов прокладання міжнародного телеграфного кабелю Європа-Індія. За його участю в центральній частині Чорного моря вперше були відкриті глибини більше 1000 м.

влаштувати практичні заняття студентів. Саме пояснення приладів надзвичайно важко проводити і немає приміщення для приладів, які вже замовлені і повинні бути скоро отримані» [32].

В одному, на наш час цінних та рідкісних видань, а саме в книзі «Из воспоминаний проф. В. И. Лапшина», вчений давав таку характеристику своїй діяльності у цей період: *«На перших порах довелося звернути особливу увагу на облаштування фізичного кабінету, який був знайдений мною вкрай бідним. Значна сума грошей вжита була на придбання капітальних інструментів з-за кордону від першорядних механіків…»* [23, с. 10].

За проф. В. І. Лапшина в університеті вперше були позначені провідні напрямки наукових фізико-географічних досліджень – метеорологія, кліматологія та океанографія. За допомогою метеорологічних приладів визначалася сонячна радіація, атмосферний тиск, напрямок і швидкість вітру, температура, вологість повітря і ґрунту, атмосферні опади, сніговий покрив, хмарність, атмосферні явища. Перш за все, на метеорологічній станції повинно було бути окреме місце для приладів, а також приміщення для встановлення автоматичних реєстраторів і обробки даних спостережень. Для таких цілей у грудні 1865 р. і був споруджений на другому поверсі головного корпусу університету особливий жалюзійний балкон, звернений на північний схід, який залишився там до теперішнього часу, а флюгер та дощомір встановили над ним на даху будівлі університету на висоті близько 22 м. Сам В. І. Лапшин багато часу приділяв вдосконаленню станції: конструював самописні прилади і, навіть, побудував реєструючий анемограф, тобто вимірювальний прилад для безперервного автоматичного запису швидкості та напрямку вітру [24].

У перші роки існування станція обмежувалася спостереженнями шість разів на день (у 6, 10, 14, 16, 18 і 22 год.) та оприлюдненням їх результатів у газеті «Одесский вестник», одночасно висилаючи їх телеграмами у Петербург і Париж. Надалі обсяг роботи станції значно розширився. За наполяганням В. І. Лапшина був збільшений штат кафедри, що зафіксовано у «Протоколах заседаний совета Новороссийского университета». Так, у засіданні від 20 січня 1866 р. записано наступне: *«Фізико-математичний факультет просить клопотання перед вищим начальством про підвищення суми, що відпускається в даний час на утримання консерваторів, до цифри нормального штату, щоб мати можливість визначити третього зберігача кабінету, якому можна було б доручити фізичний кабінет і виробництво спостережень в метеорологічній обсерваторії. Для занять цієї посади факультет представляє, згідно з рекомендацією проф. Лапшина, кандидата Харківського університету п. Сталевича»*[3] [29].

Одним із свідчень про початкові кроки метеорологічних вимірювань, що були здійснені вченими університету, є запис: *«Почалися при мені [Лапшині]*

[3] Сталевич Вікентій Йосипович став спостерігачем метеорологічної станції з 1867 р., займався цією справою протягом 27 років з вичерпною точністю і акуратністю.

метеорологічні спостереження в університеті за загальноприйнятою у нас програмою Головної фізичної обсерваторії в Петербурзі» [23, с. 10]. Річ у тому, що у 1872 р. Головна фізична обсерваторія приступила до видання метеорологічного бюлетеня і складання щоденної синоптичної карти Європи і Сибіру, отримуючи телеграфні метеорологічні зведення спочатку з 26-ти вітчизняних і 2-х зарубіжних станцій. З плином часу ця мережа швидко росла. Тому, створена в університеті з ініціативи В. І. Лапшина метеорологічна станція як установа, де проводились регулярні спостереження за станом атмосфери і атмосферних процесів, увійшла до метеорологічної мережі країни. До речі, в документах університету того часу («Протоколы заседаний совета Новороссийского университета», «Краткие отчеты о состоянии и деятельности Новороссийского университета», «Записки Новороссийского университета» та ін.) вона називається як метеорологічна обсерваторія.

Проф. В. І. Лапшин, який, за висловлюванням своїх колег, відрізнявся «рідкісною любов'ю до науки», завідував обсерваторією чотири роки – до травня 1870 р. Надалі усім цим господарством опікувався проф. Ф. Н. Швєдов[4], якого призначили завідувачем кафедри фізики та фізичної географії і який з 1870 до 1880 рр. одночасно з фізикою викладав в університеті фізичну географію. Велику увагу з його боку було приділено поліпшенню методів спостережень у метеорологічній обсерваторії, тому він значно розширив та переобладнав фізичний кабінет, поповнив його необхідними метеорологічними і магнітними приладами, в тому числі деякими самописними інструментами [35]. До того ж для лаборантів і зберігачів кабінетів в університеті була вироблена спеціальна інструкція, що теж сприяло упорядкуванню роботи [36; 37]. Під час викладання фізичної географії проф. Ф. Н. Швєдов здійснив вельми цінні дослідження: в теорії зв'язку кількості опадів з шириною шарів стовбура дерева, у вивченні в лабораторних умовах питання про походження блискавки і циклонічних рухів в атмосфері. Він вперше звернув увагу на структуру і форму градин, чим дав сильний імпульс вченим для більш детального вивчення цього метеора.

Через 10 років в університеті з'явився спеціаліст за фахом суто фізичної географії – колишній приват-доцент Київського, потім Санкт-Петербурзького університетів, О. В. Клосовський[5], якому випало складати магістерські іспити в Одесі. У вже згаданих «Протоколах» від 6 жовтня 1880 р. історія залишила нам цікавий запис*: «…в донесенні Раді професори Швєдов та Умов мали честь клопотати перед фізико-математичним факультетом про обрання кандидата фізико-математичних наук, магістранта з фізичної географії,*

[4] Швєдов Федір Никифорович (1840–1905) – фізик, доктор наук (1870), професор (1870). Вперше в науці відкрив пружність форми і аномалію в'язкості колоїдних розчинів. Засновник всесвітньо відомої методики вивчення річних кілець дерев – дендрохронології. Ректор (1895–1903) Новоросійського університету.

[5] Клосовський О. В. (1846–1917) – видатний фізик-кліматолог. Ініціатор застосування математичних та експериментальних методів у метеорології. Член-кореспондент Санкт-Петербурзької Академії наук (1910). Автор фундаментальних праць з погодного режиму, температури і солоності вод Чорного моря. Створив одну із перших в Росії метеорологічних шкіл. Організував найгустішу в країні, на той час, метеорологічну мережу, яка налічувала більше ніж 1700 спостережних станцій.

О. Клосовського обіймати посаду доцента по вакантній кафедрі фізичної географії. Підставами клопотання служать: багатосторонні та ґрунтовні знання з названої науки, виявлені ним на магістерському випробуванні в присутності факультету; а також статті, в яких автор показав знайомство з метеорологічною літературою і вміння обробляти сирий науковий матеріал; і, нарешті, труднощі знайти, що задовольняло б формальним умовам, викладача фізичної географії, кафедра якої не зайнята майже в усіх російських університетах» [38]. У результаті балотування у вченій раді Новоросійського університету О. В. Клосовський виявився обраним більшістю голосів (15 проти 6). А з серпня 1881 р. він був призначений виконуючим обов'язки доцента на кафедру фізики та фізичної географії. Прийнявши на себе весь кафедральний курс з фізичної географії, О. В. Клоссовський читав лекції з метеорології, метеорологічної оптики, атмосферної електрики, земного магнетизму і океанографії, об'єднавши всі предмети в один загальний курс – фізичне землезнавство [8].

14 січня 1883 р., в університеті було відкрито окремий кабінет фізичної географії як навчально-допоміжну установу для кафедри фізики і фізичної географії, до якого увійшла вже існуюча метеорологічна станція 2-го розряду[6]. Невдовзі (7 жовтня 1882 р.), молодий вчений О. В. Клоссовський захистив докторську дисертацію, в якій розробляв питання медичної кліматології – складової частини медичної географії. Отримавши у 1884 р. ступінь доктора фізики та фізичної географії, О. В. Клосовський став завідувачем кабінету.

Оскільки проф. Ф. Н. Швєдова обрали деканом фізико-математичного факультету університету, кафедрою, фактично, керував саме О. В. Клосовський як ординарний професор. Він доклав максимум зусиль для обладнання повноцінного кабінету та вдосконалення метеорологічної станції, а на даху будівлі університету домігся спорудження справжнього майданчика, де розмістили анемограф та деякі самописці. У тому ж році до кабінету фізичної географії було приєднано додаткові приміщення, які складалися з двох великих кімнат, що давало можливість розширити кабінет та придбати нові цінні інструменти. В таких умовах станція продовжила регулярні спостереження над випаровуванням, коливаннями температури повітря і температурою поверхні[7]. Всі перераховані вище відомості про діяльність метеорологічної станції, яка перебувала в головній будівлі університету, ми маємо можливість дізнатись із розповіді головної діючої особи подій, проф. О. В. Клосовського, познайомив-

[6] Залежно від обсягу спостережень і робіт станції поділяються на 3 розряди. Метеорологічні станції 1-го розряду здійснюють спостереження, обробку даних і управління роботою метеостанцій 2-го і 3-го розряду, а також забезпечують організації та підприємства відомостями про метеорологічні умови і матеріалами з питань клімату. Метеорологічні станції 2-го розряду проводять спостереження, обробляють і передають дані за результатами спостережень. Метеорологічні станції 3-го розряду проводять спостереження за скороченою програмою.

[7] Усі спостереження, які проводились на університетській міській станції, детально розроблені і видані О.В. Клосовським з усіма довідковими таблицями у 3-х книгах: «Климат Одессы» (Одеса, 1893), «Основные элементы климата и смертность г. Одессы» (Одеса, 1895), «Материалы для климатологии юго-запада России» (Одеса, 1899).

шись з його працею «Кафедра физической географии в Имп. Новороссийском университете, 1880–1890»[8] [6].

Університетська метеорологічна станція стала невід'ємною частиною Мережі південно-західної Росії, заснованої проф. О. В. Клосовським для докладного вивчення кліматичних особливостей краю. За пропозицією проф. О. В. Клосовського станції його мережі робили додаткові спостереження за грозами, зливами, хуртовинами, сніговими заметами, пиловими бурями і землетрусами. Душею всієї справи був сам творець мережі: керував, збирав матеріал, обробляв його, давав на місця інструктивні вказівки, добував необхідні грошові кошти. Тільки завдяки невтомній енергії проф. О. В. Клосовського мережа весь час розширювалася. На початок 1890-х рр. вона налічувала вже 943 станції.

Всі метеорологічні спостереження мережі друкувалися. До 1 січня 1908 р., за 22 роки існування, вийшло друком 19 томів «Метеорологических обозрений», які є «Трудами метеорологической сети юго-западной России» обсягом 290 друкованих листів та також 11 томів «Летописей Одесской метеорологической обсерватории» обсягом 402 друкованих листа [40, с. 16].

У перші 27 років існування роботи (1866–1893) вимірювання на станції проводились в центральній частині міста, в головному корпусі університету, тому показники могли служити тільки для характеристики кліматичних особливостей саме міста і не могли дати точного уявлення про справжній хід місцевих кліматичних елементів. Внаслідок тісноти і скупченості будівель, тремтіння ґрунту, літнього пилу, сусідства величезних металевих масивів та інших обставин, точні прилади станції відчували постійні перешкоди. У такій тонкій і точній справі як метеорологічні спостереження це є неприпустимим. У подібних умовах неможливі також магнітні визначення. З огляду на те, що розташування обсерваторії серед міських споруд заважає її роботі і спотворює значення магнітно-метеорологічних даних, проф. О. В. Клосовський у 1889 р. почав клопотатися про переміщення станції у більш відповідні умови. Ці прохання увінчалися успіхом – у кінці 1890 р. було отримано повідомлення від міністра народної освіти про виділення коштів на будівництво справжньої метеорологічної обсерваторії поза містом. 5 червня 1891 р. відбулася закладка позаміської будівлі обсерваторії з унікальним обладнанням і приладами. З 1 січня 1894 р., одночасно з вимірюваннями на Дворянській вулиці, метеорологічні спостереження проводились в іншій частині міста – в достатньо відкритій місцевості на Малому Фонтані (Французький бульвар, 89) на відстані 6 км на південь від початкового пункту. Тоді ж О. В. Клосовський домігся і розширення штату для обсерваторії (з 1 вересня 1897 р. спостерігачем на ній став І. О. Трещін).

[8] Книга складається із 3-х частин: Ч. 1: Общее обозрение физико-географических работ. произведенных в Одессе; Ч. 2: Климат Одессы на основании 38-летних наблюдений (1866–1903) городской метеорологической станции 2-го разряда и 10-летних наблюдений метеорологической обсерватории на Малом Фонтане; Ч. 3: Дополнительные данные о климате Одессы по 10-летним (1894–1903) наблюдениям магнито--метеорологической обсерватории на Малом Фонтане.

Для обсерваторії були зведені такі споруди: основний двоповерховий будинок, одноповерховий флігель, господарські прибудови та численні наглядові павільйони. Викладання геофізичних дисциплін у Новоросійському університеті з часом віддалялося від суто фізичних, у результаті чого назрівала реорганізація кафедри. У 1893 р. кафедра фізики та фізичної географії була розділена на кафедру фізики та кафедру фізичної географії. До останньої відійшов кабінет, майданчик на даху, балкон для метеорологічних спостережень та тільки що відкрита метеорологічна обсерваторія.

У 1905 р. О. В. Клосовський розпочав будівництво магнітного павільйону. Вимірювання на балконі головної будівлі університету отримали своє продовження в прекрасно обладнаних лабораторіях тепер вже магнітно-метеорологічної обсерваторії.

За новим загальним університетським статутом 1884 р. у структурі університетів передбачалась окрема кафедра географії [25]. У Новоросійському університеті географічні дисципліни (крім фізичної географії) довгий час не мали постійної прописки [31]. Нарешті кафедра географії отримала своє остаточне місце – на природничому відділенні фізико-математичного факультету[9]. Кілька років поспіль у Новоросійському університеті вона була незайнятою і тільки у 1890 р. обов'язки завідувача кафедри географії був призначений виконувати доктор медицини, приват-доцент (пізніше – професор) з географії І. Л. Яворський[10]. Через деякий час той залишив університет. У 1904 р. участь у конкурсі на заміщення посади професора географії, що звільнилася в Новоросійському університеті, взяв приват-доцент Петербурзького університету Г. І. Танфільєв[11]. Насамперед від О. В. Клосовського він отримав вкрай позитивну характеристику [19]. Наступного року Г. І. Танфільєв переїхав до Одеси і в університеті почалась ера справжньої географії як науки, а кафедру географії він очолював до самої смерті в 1928 р. Це співпало з тим, що кафедра географії отримала приміщення (квартиру помічника інспектора на 3-му поверсі головного будинку, яку передали на користь кафедри географії)[12]. Таким чином на початку XX ст. одночасно науки про Землю викладались на кафедрах фізико-математичного факультету: на кафедрі фізичної географії (фізико-математичне

[9] У Новоросійському університеті викладання географічних дисциплін вирішувала спеціальна міжфакультетська комісія, до складу якої входили наступні авторитетні викладачі: професори О. О. Кочубинський, Ф. І. Успенський, Ф. Н. Швєдов, Д. І. Азаревич та, на той час, доцент О. В. Клосовський.

[10] Яворський Іван Лаврович (1853–1920) – географ, етнограф, антрополог, мандрівник та дослідник Середньої Азії. У 1876 р. закінчив медичний факультет Казанського університету, до 1879 р. був лейб-медиком і фактичним агентом впливу Російської імперії в Афганістані при дворі еміра Шир-Алі хана.

[11] Танфільєв Гаврило Іванович (1857–1928) – фізико-географ, геоботанік, ґрунтознавець. Доктор наук (1912). Фундатор і класик вітчизняної геоботаніки. Один із творців вчення про зони природи. Професор Новоросійського університету (1905–1920). Створив учення про доісторичні степи. Склав першу грунтовну карту Європейської Росії, що дало надзвичайно багатий матеріал для фізико-географічного районування країни. Один із засновників наукового луківництва в Росії. Очолював Науково-дослідну кафедру фізичної географії і геології в Одеському інституті народної освіти (1920–1928). Президент Новоросійського товариства дослідників природи (1911–1928).

[12] ДАОО, ф. 45, оп. 4, д. 1933, арк. 15.

відділення), на кафедрах географії та мінералогії і геології (природниче відділення).

У 1907 р. О. В. Клосовський, який виступив за автономію Новоросійського університету, був звільнений і виїхав працювати до Петербургу[13]. Вчений залишив в Одесі плеяду учнів-геофізиків, серед яких найбільш відомими є М. А. Аганін[14], С. Г. Попруженко[15], І. Я. Точидловський, П. Т. Пасальський[16].

Навіть після закриття південно-західної метеорологічної мережі у 1909 р. магнітно-метеорологічна обсерваторія та університетська метеорологічна станція на Дворянській вул. залишались вельми важливими установами, які мали можливість проводити різноманітні спостереження, однаково важливі і для науки і для вирішення різних практичних питань. При наявності такої кількості різноманітних приладів, обсерваторія та станція були ще й платформою, на якій студенти знайомилися з методами фізико-географічних досліджень. Про всі етапи будівництва, перешкоди і досягнення та поступового перетворення обсерваторії у справжній метеорологічний центр можна дізнатися з численних прижиттєвих книжкових свідчень того часу[17].

Подальша доля кафедри фізичної географії стає зрозумілою з матеріалів, опублікованих у звіті про стан і діяльність Новоросійського університету [26].

---

[13] Клосовський О. В. був обраний членом-кореспондентом Академії наук (1910 р.), нагороджений шістьма золотими і двома срібними медалями Академії наук, Російського географічного товариства та Паризької всесвітньої виставки. Після смерті вченого, шануючи свого вчителя, члени одеського видавництва «Матезіс», що більш ніж наполовину, складалося з учнів вченого, підписали зворушливий некролог [17], а до 10-річчя від дня смерті О. В. Клосовського у брошурі «Бюлетень Одеської державної геофізичної обсерваторії», яка стала бібліографічною рідкістю, була надрукована стаття, присвячена пам'яті вченого [1].

[14] Аганін Марк Абрамович (Мордахай Аврамович) (1894–1940) – геофізик, член-кореспондент АН УРСР, доктор фізико-математичних наук. З 1919 р. обіймав посаду старшого фізика з земного магнетизму в магнітно--метеорологічній обсерваторії, де потім пропрацював понад 30 років, присвятивши їх вивченню природи дощу. Одночасно працював в Одеському політехнічному інституті керівником практичних занять у фізичній лабораторії. З 1922 р.– завідувач Фізичного інституту ОПІ. У цьому ж році він отримав звання професора і посаду завідувача кафедри фізики Політеху. В останні роки життя відновив педагогічну діяльність в ОДУ.

[15] Попруженко Сергій Георгійович (1868–?) – фізик, метеоролог; закінчив фізико-математичний факультет Новоросійського університету, в якому працював з 1890 р. Приват-доцент кафедри фізичної географії. На початку своєї діяльності займався земним магнетизмом, був талановитим винахідником. Викладав в Одеському комерційному училищі; після революції – в Одеському інституті народної освіти.

[16] Пасальський Павло Тимофійович (1871–1900) – геофізик, метеоролог. Закінчив фізико-математичний факультет Новоросійського університету (1894), залишився приват-доцентом на кафедрі фізичної географії, штатний спостерігач при магнітно-метеорологічній обсерваторії, зав. її магнітного відділення (з 1896 р.).

[17] Клоссовский А. В. Метеорологические станции в Херсонской губернии. Херсон, б.г. 28 с. ; Його ж. Устройство метеорологической службы на Юге России. Одесса, 1883. 14 с. ; Його ж. Метеорологические наблюдения, произведенные в Одессе, а также на дождевых станциях Херсонской губернии. Одесса : тип. «Одес. вестн.», 1886. 68 с. ; Його ж. От заведующего метеорологической обсерваторией Новороссийского университета в Одессе. Одесса, 1887. 6 с. ; Його ж. Краткий отчет о деятельности метеорологической обсерватории Новороссийского университета. Одесса, 1888. 10 с. ; Його ж. Об организации физико-географических исследований на юго-западе России. Одесса, 1889. 20 с. ; Його ж. Метеорологическая обсерватория Новороссийского университета. Одесса, 1893. 14 с. ; Краткое описание метеорологической обсерватории Императорского Новороссийского университета. Одесса, 1895. 27 с. ; Клоссовский А. В. Прискорбная страница в истории магнито-метеорологической обсерватории Новороссийского университета и метеорологической сети юго-запада России. Одесса, 1902. 32 с. ; Його ж. Двадцать семь лет педагогической и ученой деятельности в имп. Новороссийском университете, 1881–1907. *Последняя страница журналов «Метеорологическое обозрение» («Тр. метеорологической сети юго-запада России», 1887–1908) и «Летописи Магнитно-метеорологической обсерватории Новороссийского университета» (1894–1908), основанных А. Клоссовским.* Одесса, 1908. С. 1–28. ; Його ж. Сорокалетие служения науке и родине. Одесса, 1908. 20 с.

Її посів проф. Б. В. Станкевич[18], який продовжив викладання курсу фізичного землезнавства. Склад кафедри залишався незмінним: магістр фізичної географії, приват-доцент М. С. Панченко, магістрант С. Г. Попруженко і штатні спостерігачі І. Я. Точидловський та М. А. Аганін. Восени 1909 р. у штат кафедри на університетську станцію був прийнятий ще один спостерігач – В. Л. Волошкевич. Тепер вже у двох місцях одночасно (на Французькому бульварі та на Дворянській вул.) вони організували за курсом фізичного землезнавства практичні заняття методам метеоспостережень, керували вправами студентів з електрометеорології, актинометрії, а також навчали їх магнітним вимірам. При цьому в магнітно-метеорологічній обсерваторії тривали варіаційні магнітні вичислювання, які було припинилися зі смертю П. Т. Пасальського. Спостереження в обсерваторії і на міській станції тривали приблизно в тому ж обсязі, як це було під час завідування обсерваторією проф. О. В. Клосовським. За клопотанням проф. Б. В. Станкевича було відновлено друкування праць обсерваторії під заголовком «Ежегодник магнито-метеорологической обсерватории императорского Новороссийского университета». Він редагував перші три випуски щорічника (1908, 1909, 1910). Вчений доклав багато зусиль для відновлення роботи метеорологічної мережі південно-західної Росії, але через брак коштів та часу, зробити це у повному обсязі не вдалося. Після переходу проф. Б. В. Станкевича на роботу в Московський університет завідування магнітно-метеорологічною обсерваторією було доручено проф. М. П. Кастеріну[19], лекції з фізичного землезнавства з 1911 р. перейшли до М. С. Панченка, С. Г. Попруженка і І. Я. Точидловського (читав ще студентам лекції з математичної географії). Через кілька років до них приєднався приват-доцент М. А. Аганін. Охоронцем кабінету фізичної географії був М. М. Акімович[20], а спостерігачем на метеорологічній станції працював асистент Фізичного інституту при університеті В. П. Бачин.

Подальшим дослідженням багато в чому сприяла творча ініціатива двох послідовників О. В. Клосовського – І. Я. Точидловського і М. А. Аганіна. Протягом декількох десятиліть поспіль навколо них збиралася здатна молодь. Після 1908 р. тут були виконані дослідження магнітного поля ряду губерній (М. І. Четиркін); розроблялися методи визначення елементів земного магнетизму (Б. В. Верстатевич, С. Г. Попруженко); вивчалися електризація крапель і струменів води (М. А. Аганін), нічне випромінювання (І. Я. Точидловський), чорні бурі; був створений курс лекцій «протигазова метеорологія» (С. Г. Попруженко). Під час Першої світової війни в обсерваторії працювала організована місцевим військово-промисловим комітетом група з перевірки артилерійських шаблонів, що виготовлялися заводами Одеси. З 1917 р. ординарний

[18] Станкевич Борис В'ячеславович (1860–1924) – фізик, доктор фізичних наук, професор Варшавського, Казанського, Московського і Астраханського університетів.

[19] Кастерін Микола Петрович (1869–1947) – фізик, доктор фізики, фахівець з теорії хвильового руху.

[20] Акімович Микола Миколайович (нар. 1889 р. в Одесі). Закінчив Рішельєвську гімназію, в 1913 р. – Новоросійський університет. 8 травня 1914 р. призначений охоронцем кабінету фізичної географії. З 1919 р. працював асистентом на кафедрі фізичної географії.

професор фізико-математичного факультету Новоросійського університету І. Я. Точидловський[21] став директором магнітно-метеорологічної обсерваторії і керував нею до самої своєї смерті у 1942 р.

У, так мовити, перехідний для університету період метеорологічні дослідження не припинялися. Після реорганізації університету у 1920 р. метеорологію та кліматологію, як предмети фізичної географії, викладали студентам на кафедрі географії та геології в Одеському інституті народної освіти, яку очолював вже нам відомий проф. Г. І. Танфільєв[22]. Магнітно-метеорологічна обсерваторія стала самостійною державною установою, продовжувала вести метеорологічні спостереження, чому сприяв швидкий і цілеспрямований розвиток всієї метеорологічної справи в Україні. Він розпочався після прийняття РНК УРСР декрету від 19 листопада 1921 р. про створення Української метеорологічної служби – Укрмету.

Саме в цей час у країні стала активно розвиватися синоптична метеорологія, зокрема – методи довгострокових прогнозів. У 1924 р. Магнітно-метеорологічну обсерваторію перейменували в Одеську геофізичну обсерваторію[23], де проф. І. Я. Точидловський продовжував свою діяльність як активний організатор наукових досліджень і креативний адміністратор. З цього часу роботи в обсерваторії розвернулись у більшому обсязі. У 1924 р. тут проводилась Всеукраїнська нарада по вивченню земного магнетизму, на якій була створена Магнітна комісія. Обсерваторія проводила магнітні зйомки України і узбережжя Чорного та Азовського морів. Було виявлено декілька магнітних аномалій. Разом зі своїм учнем і послідовником М. М. Акімовичем проф. І. Я. Точидловський організував групу синоптиків для складання синоптичних карт. Цей відділ випускав «Бюлетені погоди» з гідрометеорологічними спостереженнями і короткочасними прогнозами погоди. 31 грудня 1925 р. виповнилося 60 років метеорологічній станції університету. До цієї дати, проаналізувавши дані спостережень за період з 1865 до 1925 рр. в обсерваторії та в університетській станції, співробітники склали новий, дуже важливий для розвитку багатьох галузей народного господарства, зведений аналіз «Клімат Одеси» [41], де вони позначили значно точніші середні і екстремальні показники температур, вологості, хмарності, опадів, швидкості вітрів тощо у порівнянні з більш ранніми кліматичними зведеннями. Протягом 1921–1929 рр. гідрометеорологічна мережа, яка становила основу наукової і виробничої діяльності в галузі гідрометеорології, була не тільки повністю відбудована, але й значно зміцнена.

---

[21] Точидловський Ігнатій Якович (1871–1942) – фізик, геофізик, фахівець з загальної та сільськогосподарської метеорології, кліматолог. Досліджував процес нічного випромінювання, встановив його залежність від хмарності, часу заходу і сходу сонця. Вивчав зародкові елементи туману і зливових опадів.

[22] Після смерті Г. І. Танфільєва у 1928 р., кафедра географії та геології розділилася на відділення фізичної географії (очолив В. Б. Лебедєв) та геології (очолив О. К. Алексєєв). У 1931–1934 рр. завідувачем кафедри фізичної географії був доцент Л. В. Кліментов.

[23] Одеська геофізична обсерваторія була підпорядкована Науковому комітету Наркомпросу України при нагляді Укрмету.

Від грудня 1930 р. Укрмет був реорганізований і обсерваторія стала координувати свої роботи вже з Гідрометеорологічним комітетом України (ГІМЕКОМом)[24]. Саме тоді завершилося формування ще й бюро погоди: в Харкові – Центрального, в Одесі – Південного, в Києві – Правобережного. Південне бюро погоди (організовано при Одеській геофізичній обсерваторії 1 грудня 1928 р.) в майбутньому виділилось із складу обсерваторії та існувало самостійно як Одеське бюро погоди під управлінням гідрометслужби України. Обсерваторія перетворилась в Одеську науково-дослідну геофізичну обсерваторію. На базі наукових секцій і обсерваторій у Харкові, Києві та Одесі був сформований перший в Україні науково-дослідний гідрометеорологічний інститут (ГІМЕІН). В інституті, де крім вже згаданих досліджень в обсерваторіях, вивчались гідрометеори, розподіл гідрометеорологічних характеристик по території України, сонячна радіація. ГІМЕІН і ГІМЕКОМ часто проводили різні наукові й організаційні наради. Так, у 1932 р. було скликано гідрометеорологічний з'їзд в Одесі, на якому обговорювалися заходи більш ефективного обслуговування народного господарства України. В Одесі діяли секції ГІМЕІНу – актинометрії та земного магнетизму. І. Я. Точидловський, М. А. Аганін були обрані дійсними членами інституту, керували цими секціями. З розвитком досліджень зростав авторитет Одеської геофізичної обсерваторії. Під керівництвом М. А. Аганіна, при сприянні Управління із забезпечення судноплавства на Чорному та Азовському морях, були виконані роботи з магнітної зйомки узбережжя цих морів. Для виконання робіт знов виявилась необхідність в організації відділу земного магнетизму, але далеко від міста, без впливу електричного трамваю та інших струсів. Обсерваторія отримала для цих цілей землю, де в подальші роки збудували та ввели в дію магнітні павільйони[25].

У відродженому університеті землезнавство отримало сильний поштовх у напрямку активного розвитку у зв'язку з фундацією нового факультету – географічного (1934 р.). В ОДУ з'явилося кілька нових географічних напрямів, зокрема гідролого-метеорологічний. Усі вони базувалися на теоретико--методологічній основі природної географії, як це було і в Новоросійському університеті, і в Одеському інституті народної освіти. На факультеті були організовані кафедри відповідно до принципу географічної спеціалізації з кафедрою метеорології та гідрології (завідувач доц. І. Ю. Калібердін[26]). Всі кафедри працювали як випускні відповідно до присвоєних спеціальностей. Геофізична обсерваторія, як і деякі інші структурні підрозділи університету (ботанічний

[24] До складу ГІМЕКОМу України увійшли 3 метеорологічні обсерваторії (в Києві, Харкові й Одесі), 360 метеорологічних станцій, 1538 дощомірних постів, 13 кульопілотних пунктів, 213 водомірних постів, 8 гідрометричних, 7 випарних і 2 стокові станції та мережа добровільних кореспондентів, яка складалася з 650 пунктів спостережень.

[25] У с. Степанівка Комінтернівського р-ну Одеської обл., у 60 км від обсерваторії в місті.

[26] Калібердін Іван Юхимович (1898–1942) – декан географічного факультету ОДУ. Закінчив Саратовський державний університет за спеціальністю «географ-гідролог». У 1937–1941 рр. працював в ОДУ на посадах: старшого наукового співробітника Зоолого-біологічного інституту, завідуючого кафедри метеорології та гідрології, декана географічного факультету. На початку війни керував евакуацією університету. Воював на фронтах Другої світової війни з червня 1941 р. у званні капітана 1-го рангу.

сад, бібліотека, астрономічна обсерваторія та ін.), у 1933 р. повернулась до його складу [28]. Спостереження продовжувались. Стаття І. Я. Точидловського «Робота Одеської геофізичної обсерваторії за останні 20 років» дає уяву про стан обсерваторії та її складової частини в головній університетській будівлі [42]. Завдяки науковим досягненням та великому запасу технічних знань, провідні вчені досягли того, що перед 1940 р. ці підрозділи знаходились у першому ешелоні науково-дослідних установ країни з метеорології. Роботи велися навіть під час війни, на її початку колектив обсерваторії забезпечував командування відомостями, необхідними для бойових дій. Попри складності, міська метеостанція працювала безперебійно всі 73 дні оборони міста.

Відразу після війни, у 1944–1945 рр., відповідно до штатного розкладу, була тимчасово відновлена робота науково-дослідних підрозділів університету. Виконання обов'язків директора Геофізичної обсерваторії було покладено на доцента Т. І. Акімовича[27]. Пізніше до Одеси прибув Харківський гідрометеорологічний інститут, який не зміг повернутися із евакуації до свого зруйнованого міста. Із розповідей очевидців подій: *«Інститутський ешелон відправився із Ашхабада 6 вересня 1944 р., а вже 29 вересня понад 320 осіб – студентів, викладачів, співробітників, а також небагате обладнання інституту і вантажна машина товарним потягом прибули до Одеси. Негайно почалося розквартирування всього колективу. Так, частину викладачів і співробітників тимчасово було розміщено в будинку Одеської геофізичної обсерваторії»* [39]. Перетворившись на Одеський гідрометеорологічний, інститут повністю став задовольняти потреби регіону в підготовці фахівців свого профілю[28]. Гідролого-метеорологічні спеціальності ОДУ відійшли до колишнього Харківського інженерного гідрометеорологічного інституту. Геофізична обсерваторія стала самостійною Одеською науково-дослідною геофізичною обсерваторією. Гідрометеорологічні дисципліни залишились в університеті тільки в рамках вивчення фізичної географії на кафедрі гідрології та метеорології, де, завдяки зусиллям проф. С. Г. Попруженка, доцентів Н. І. Іванової[29] і Б. Л. Гуревича[30] та

[27] Архів ОНУ імені І. І. Мечникова, ф: Накази, оп. 2-л, спр. 8, арк. 7.

[28] 9 липня 1944 р. РНК СРСР прийняла Постанову № 844/221с, одним із пунктів якої було «О перебазировании Харьковского гидрометеорологического института из г. Ашхабада в г. Одессу с переименованием его в Одесский гидрометеорологический институт и с предоставлением ему помещений для учебного корпуса и общежития на 400 человек».

[29] Іванова Наталія Іванівна (1884–1948) – закінчила фізико-математичний факультет Одеських вищих жіночих курсів (1912). Спостерігач магнітно-метеорологічної обсерваторії (1908–1920). Обчислювач геофізичної обсерваторії (1920–1941). Доцент кафедри гідрології та метеорології географічного факультету ОДУ імені І. І. Мечникова (з 1944 р.).

[30] Гуревич Борис Лазарович (1904–1968) – кандидат фізико-математичних наук, доцент геолого-географічного факультету ОДУ імені І. І. Мечникова. Отримав гуманітарну освіту в ОІНО та на математичному відділенні математично-механічного факультету МДУ. Після закінчення аспірантури і до 1941 р. викладав математику в МВТУ імені Баумана. На початку Великої Вітчизняної війни пройшов прискорену військово-метеорологічну підготовку, отримавши кваліфікацію «військового інженера-синоптика», роки війни провів у метеорологічній службі на бойових аеродромах. З 1945 р. викладав в ОДУ, читав курси математики, кліматології, метеорології, статистики. У 1957 р. захистив кандидатську дисертацію. У 1963 р. перейшов на кафедру економічної географії, де розробляв теоретичні проблеми географії: з економічної оцінки земель, математичних методів в географії та географічних диференціацій і геоструктур.

ст. викладача Я. В. Захаржевського[31], університетська метеорологічна станція продовжувала вести свої записи. На жаль, університетська метеостанція, на якій спостереження велися з 1865 р., була закрита в 1963 р. В результаті були перервані регулярні 100-річні вимірювання в центрі міста.

Основну інформацію про погоду ми отримували від співробітників Одеської науково-дослідної геофізичної обсерваторії, перейменованої на початку 1980-х років в Одеську гідрометеорологічну обсерваторію Гідрометеослужби СРСР.

У сучасній Україні, після цілої низки перетворень, завдання з гідрометеорологічної діяльності покладені на Міністерство України з питань надзвичайних ситуацій (МНС) [27]. Одеська гідрометеорологічна обсерваторія стала складовою частиною Одеського гідрометеорологічного центру Чорного та Азовського морів, який є оперативно-виробничою та методичною організацією державної гідрометеорологічної служби України, головною організацією з морського оперативно-прогностичного обслуговування морських галузей господарства України на Азово-Чорноморському басейні. Нині ця поважна установа, що налічує близько 300 співробітників, оснащена складною сучасною апаратурою та засобами зв'язку.

А все починалося з невеличкого балкону на Дворянській вулиці.

Список літератури

1. Клосовський О. В.: некролог // Бюлетень Одес. держ. геофіз. обсерваторії. – Одесса, 1927.– № 4. – С. 2–3.
2. *Клоссовская В. П.* Воспоминания / В. П. Клоссовская // Природа.– 1917.– № 11/12. – Стб. 1135–1140.
3. *Клоссовский А. В.* Двадцать семь лет педагогической и ученой деятельности в имп. Новороссийском университете, 1881–1907 // Последняя страница журналов «Метеорологическое обозрение» («Тр. метеорологической сети юго-запада России», 1887–1908) и «Летописи Магнитно-метеорологической обсерватории Новороссийского университета» (1894–1908), основанных А. Клоссовским. – Одесса, 1908. – С. 1–28.
4. *Клоссовский А. В.* И. Л. Яворский и кафедра географии / А. В. Клоссовский. – Одесса, 1908. – 16 с.
5. *Клоссовский А. В.* Кафедра географии и ее представители в русском университете. Ч. 1 : Новороссийский университет: история замещения одной кафедры / А. В. Клоссовский. – Одесса, 1905.– 22 с.
6. *Клоссовский А. В.* Кафедра физической географии в Имп. Новороссийском университете, 1880–1890 / А. В. Клоссовский. – Одесса, 1905.– 26 с.
7. *Клоссовский А. В.* Климат Одессы по наблюдениям метеорологической обсерватории императорского Новороссийского университета / А. В. Клоссовский. – Одесса, 1893.– 71 с.
8. *Клоссовский А. В.* Конспект лекций по физической географии заслуженного профессора А. В. Клоссовского, 1904/1905 / А. В. Клоссовский. – Одесса : Копельман, 1905.– 284 с.
9. *Клоссовский А. В.* Краткий отчет о деятельности метеорологической обсерватории Новороссийского университета / А. В. Клоссовский. – Одесса : Шульце, 1888. – 10 с.
10. *Клоссовский А. В.* Краткое описание метеорологической обсерватории Императорского Новороссийского университета / А. В. Клоссовский. – Одесса : Кирхнер, 1895. – 27 с.
11. *Клоссовский А. В.* Материалы для климатологии юго-запада России / А. В. Клоссовский. – Одесса, 1899.– 9 с.
12. *Клоссовский А. В.* Метеорологическая обсерватория Новороссийского университета / А. В. Клоссовский. – Одесса : Экон. тип., 1893. – 14 с.

[31] Захаржевський Ярослав Володимирович (нар. 1920 р.) – метеоролог, ст. викладач кафедри фізичної географії ОДУ імені І. І. Мечникова. У 1947 р. закінчив географічний факультет ОДУ. З 1948 р. працював ст. лаборантом на кафедрі метеорології та гідрології, ст. викладачем на кафедрі фізичної географії, викладав курс метеорології, організовував та проводив літні учбові практики для студентів-географів.

13. *Клоссовский А. В.* Метеорологические наблюдения, произведенные в Одессе, а также на дождевых станциях Херсонской губернии / А. В. Клоссовский. – Одесса : тип. «Одес. вестн.», 1886.– 68 с.
14. *Клоссовский А. В.* Метеорологические станции в Херсонской губернии / А. В. Клоссовский. – Херсон, [б. г.].– 28 с.
15. *Клоссовский А. В.* Об организации физико-географических исследований на юго-западе России / А. В. Клоссовский. – Одесса : тип. «Одес. вестн.», 1889.– 20 с.
16. *Клоссовский А. В.* Основные элементы климата и смертность г. Одессы / А. В. Клоссовский. – Одесса : тип. и хромолит. Е. И. Фесенко, 1895.– 28 с.
17. *Клоссовский А. В.* Основы метеорологи / А. В. Клоссовский – 3-е изд., доп. – Одесса : Mathesis, 1918. – XXVIII, 525 с.
18. *Клоссовский А. В.* От заведующего метеорологической обсерваторией Новороссийского университета в Одессе / А. В. Клоссовский. – Одесса : тип. «Одес. вестн.», 1887.– 6 с.
19. *Клоссовский А. В.* Отзывы о конкурсном кандидате по кафедре географии на физико-математическом факультете, магистре Г. И. Танфильеве / А. В. Клоссовский. – Одесса : Экон. тип, 1904.– 32 с. – Приводяться відгуки засл. професорів О. В. Клосовського, Ф. М. Каменського, В. О. Ротерта, В. Д. Ласкарьова и П. Г. Меликова.
20. *Клоссовский А. В.* Прискорбная страница в истории магнито-метеорологической обсерватории Новороссийского университета и метеорологической сети юго-запада России / А. В. Клоссовский. – Одесса : Экон. тип., 1902.– 32 с.
21. *Клоссовский А. В.* Сорокалетие служения науке и родине / А. В. Клоссовский. – Одесса, 1908.– 20 с.
22. *Клоссовский А. В.* Устройство метеорологической службы на Юге России / А. В. Клоссовский. – Одесса : Зеленый, 1883.– 14 с.
23. *Лапшин В. И.* Из воспоминаний профессора В. И. Лапшина / В. И. Лапшин. – СПб. : тип. В. С. Балашева, 1890.– 20 с.
24. *Лапшин В. И.* Описание нового анемографа / В. И. Лапшин. – Одесса, 1868.
25. Общие уставы императорских русских университетов 1863 и 1884 гг. – Одесса, 1901.– 83 с.
26. Отчет о состоянии и деятельности Новороссийского университета за 1909 г. – Одесса, 1910.
27. Про затвердження Положення про Державну службу України з надзвичайних ситуацій: постанова Кабінету міністрів України № 1052 від 16 груд. 2015 р. // Офіц. вісн. України.– 2015.– № 102, ст. 3514. – С. 40.
28. Про мережу й контингент університетів УСРР: постанова РНК УСРР // Бюл. Народного комісаріату освіти.– 1933.– № 30/31. – Ст. 147. – С. 2.
29. Протоколы заседаний совета Новороссийского университета.– 1866.– 20 янв. – П. 19
30. Протоколы заседаний совета Новороссийского университета.– 1866.– 16 авг. – П. 9
31. Протоколы заседаний совета Новороссийского университета.– 1866.– 4 окт. – П. 7
32. Протоколы заседаний совета Новороссийского университета.– 1867. – Лютий. – П. 13.
33. Протоколы заседаний совета Новороссийского университета.– 1867.– 23 окт. – П. 13.
34. Протоколы заседаний совета Новороссийского университета.– 1868.– 31 мая. – П. 20.
35. Протоколы заседаний совета Новороссийского университета.– 1871.– 18 янв. – П. 14.
36. Протоколы заседаний совета Новороссийского университета.– 1871.– 13 апр. – П. 13.
37. Протоколы заседаний совета Новороссийского университета.– 1871.– 31 мая. – П. 3.
38. Протоколы заседаний совета Новороссийского университета.– 1880.– 6 окт. – П. 3.
39. *Степаненко С. М.* Історичний шлях Одеського державного екологічного університету / С. М. Степаненко // Причорномор. екол. бюл.– 2007.– № 2. – С. 9–37.
40. *Сытов В. Н.* Памяти А. В. Клоссовского: по архивным материалам / В. Н. Сытов // Вестн. Гидрометцентра Черного и Азовского морей.– 2008.– № 1. – С. 14–21.
41. *Точидловський І. Я.* Клімат м. Одеса: витяг з 60-річних спостережень з 1866 до 1925 / І. Я. Точидловський // Вісті Одес. с.-г. ін-ту.– 1926. – Вип. 2. – С. 111–115.
42. *Точидловський І. Я.* Робота Одеської геофізичної обсерваторії за останні 20 років / І. Я. Точидловський // Вісн. метеорології та гідрології.– 1938.– № 1. – С. 53–58.

References

[1]. Klosovskiy O. V.: nekrolog [Klossovsky A. V.: necrologue]. *Byuleten Odes. derzh. geofiz. Observatorii [Bulletin of the Odessa State Geophysical Observatory]*. Odessa, 1927, no. 4, pp. 2–3.
[2]. Klossovskaya V. P. Vospominaniya [Memories]. *Priroda [Nature]*. 1917, no. 11/12, stb. 1135–1140.

[3]. Klossovskiy A. V. Dvadtsat sem let pedagogicheskoy i uchenoy deyatelnosti v imp. Novorossiyskom universitete, 1881–1907 [Twenty-seven years of teaching and research activities in the imp. Novorossiysky University, 1881–1907]. *Poslednyaya stranitsa zhurnalov «Meteorologicheskoe obozrenie» (« meteorologicheskoy seti yugo-zapada Rossii», 1887–1908) i «Letopisi Magnitno-meteorologicheskoy observatorii Novorossiyskogo universiteta» (1894–1908), osnovannykh A. Klossovskim [The last page of the journals «Meteorological Review» («Transactions of Meteorological Network of South-West Russia», 1887–1908) and «Annals of the Magnetic-Meteorological Observatory of the Novorossiysky University» (1894–1908), founded by A. Klossovsky)]*. Odessa, 1908, pp. 1–28.

[4]. Klossovskiy A. V. *I. L. Yavorskiy i kafedra geografii [I. L. Yavorsky and the Department of Geography]*. Odessa, 1908, 16 p.

[5]. Klossovskiy A. V. *Kafedra geografii i ee predstaviteli v russkom universitete. Ch. 1: Novorossiyskiy universitet: istoriya zameshcheniya odnoy kafedry [Department of Geography and its representatives in Russian University. Part 1: Novorossiysky University: the history of replacing one department]*. Odessa, 1905, 22 p.

[6]. Klossovskiy A. V. *Kafedra fizicheskoy geografii v Imp. Novorossiyskom universitete, 1880–1890 [Department of Physical Geography at Imp. Novorossiysky University, 1880–1890]*. Odessa, 1905, 26 p.

[7]. Klossovskiy A. V. *Klimat Odessy po nablyudeniyam meteorologicheskoy observatorii imperatorskogo Novorossiyskogo universiteta [Climate of Odessa according to observations of the Meteorological observatory of the Imperial Novorossiysky University]*. Odessa, 1893, 71 p.

[8]. Klossovskiy A. V. *Konspekt lektsiy po fizicheskoy geografii zasluzhennogo professora A. V. Klossovskogo, 1904/1905 [Lecture notes on Physical Geography by Honored Professor A. V. Klossovsky, 1904/1905]*. Odessa, 1905, 284 p.

[9]. Klossovskiy A. V. *Kratkiy otchet o deyatelnosti meteorologicheskoy observatorii Novorossiyskogo universiteta [Short report on the activities of the Meteorological observatory of the Novorossiysky University]*. Odessa, 1888, 10 p.

[10]. Klossovskiy A. V. *Kratkoe opisanie meteorologicheskoy observatorii Imperatorskogo Novorossiyskogo universiteta [Brief description of the Meteorological observatory of the imperial Novorossiysky University]*. Odessa, 1895, 27 p.

[11]. Klossovskiy A. V. *Materialy dlya klimatologii yugo-zapada Rossii [Materials for Climatology of the South--West of Russia]*. Odessa, 1899, 9 p.

[12]. Klossovskiy A. V. *Meteorologicheskaya observatoriya Novorossiyskogo universiteta [Meteorological observatory of the Novorossiysky University]*. Odessa, 1893, 14 p.

[13]. Klossovskiy A. V. *Meteorologicheskie nablyudeniya, proizvedennye v Odesse, a takzhe na dozhdevykh stantsiyakh Khersonskoy gubernii [Meteorological observations made in Odessa, as well as at rain stations in the Kherson province]*. Odessa, 1886, 68 p.

[14]. Klossovskiy A. V. *Meteorologicheskie stantsii v Khersonskoy gubernii [Meteorological stations in the Kherson province]*. Kherson, b. g., 28 p.

[15]. Klossovskiy A. V. *Ob organizatsii fiziko-geograficheskikh issledovaniy na yugo-zapade Rossii [On the organization of physical and geographical research in the South-West of Russia]*. Odessa, 1889, 20 p.

[16]. Klossovskiy A. V. *Osnovnye elementy klimata i smertnost g. Odessy [The main elements of the climate and mortality of Odessa]*. Odessa, 1895, 28 p.

[17]. Klossovskiy A. V. *Osnovy meteorologii [Basics of Meteorology]*. Odessa, 1918, XXVIII, 525 p.

[18]. Klossovskiy A. V. *Ot zaveduyushchego meteorologicheskoy observatoriey Novorossiyskogo universiteta v Odesse [From the head of the Meteorological observatory of the Novorossiysk University in Odessa]*. Odessa, 1887, 6 p.

[19]. Klossovskiy A. V. *Otzyvy o konkursnom kandidate po kafedre geografii na fiziko-matematicheskom fakultete, magistre G. I. Tanfileve [Reviews of the competitive candidate for the Department of Geography at the Faculty of Physics and Mathematics, Master G. I. Tanfiliev]*. Odessa, 1904, 32 p.

[20]. Klossovskiy A. V. *Priskorbnaya stranitsa v istorii magnito-meteorologicheskoy observatorii Novorossiyskogo universiteta i meteorologicheskoy seti yugo-zapada Rossii [An unfortunate page in the history of the Magneto--Meteorological Observatory of Novorossiysky University and the Meteorological Network of South-West Russia]*. Odessa, 1902, 32 p.

[21]. Klossovskiy A. V. *Sorokaletie sluzheniya nauke i rodine [Fortieth anniversary of service to science and homeland]*. Odessa, 1908, 20 p.

[22]. Klossovskiy A. V. *Ustroystvo meteorologicheskoy sluzhby na Yuge Rossii [Meteorological service arrangement in the South of Russia]*. Odessa, 1883, 14 p.

[23]. Lapshin V. I. *Iz vospominaniy professora V. I. Lapshina [From the memoirs of Professor V. I. Lapshin]*. SPb, 1890, 20 p.

[24]. Lapshin V. I. *Opisanie novogo anemografa [Description of the new anemograph]*. Odessa, 1868.

[25]. Obshchie ustavy imperatorskikh russkikh universitetov 1863 i 1884 gg. [General Statutes of Imperial Russian Universities 1863 and 1884]. Odessa, 1901, 83 p.
[26]. Otchet o sostoyanii i deyatelnosti Novorossiyskogo universiteta za 1909 g. [Report on the status and activities of Novorossiysky University for 1909]. Odessa, 1910.
[27]. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Derzhavnu sluzhbu Ukrainy z nadzvychainykh sytuatsii: postanova Kabinetu ministriv Ukrainy № 1052 vid 16 hrud. 2015 r. [On approval of the Regulation on the Civil Service of Ukraine for Emergencies: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine № 1052 of 16 December, 2015]. *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy [Official Herald of Ukraine]*. 2015, no. 102, st. 3514, pp. 40.
[28]. Pro merezhu y kontynhent universytetiv USRR: postanova RNK USRR [On the network and contingent of universities of the UkrSSR: the decision of the CPC of the UkrSSR]. *Biuleten Narodnoho komisariatu osvity [Bulletin of the People's Commissariat of Education]*. 1933, no. 30/31, st. 147, pp. 2.
[29]. Protokoly zasedaniy soveta Novorossiyskogo universiteta [Minutes of meetings of the Council of Novorossiysky University]. 1866, 20 Jan., p. 19.
[30]. Protokoly zasedaniy soveta Novorossiyskogo universiteta [Minutes of meetings of the Council of Novorossiysky University]. 1866, 16 Aug., p. 9.
[31]. Protokoly zasedaniy soveta Novorossiyskogo universiteta [Minutes of meetings of the Council of Novorossiysky University]. 1866, 4 Okt., p. 7.
[32]. Protokoly zasedaniy soveta Novorossiyskogo universiteta [Minutes of meetings of the Council of Novorossiysky University]. 1867, Febr., p. 13.
[33]. Protokoly zasedaniy soveta Novorossiyskogo universiteta [Minutes of meetings of the Council of Novorossiysky University]. 1867, 23 Okt., p. 13.
[34]. Protokoly zasedaniy soveta Novorossiyskogo universiteta [Minutes of meetings of the Council of Novorossiysky University]. 1868, 31 May, p. 20.
[35]. Protokoly zasedaniy soveta Novorossiyskogo universiteta [Minutes of meetings of the Council of Novorossiysky University]. 1871, 18 Jan., p. 14.
[36]. Protokoly zasedaniy soveta Novorossiyskogo universiteta [Minutes of meetings of the Council of Novorossiysky University]. 1871, 13 Apr., p. 13.
[37]. Protokoly zasedaniy soveta Novorossiyskogo universiteta [Minutes of meetings of the Council of Novorossiysky University]. 1871, 31 May, p. 3.
[38]. Protokoly zasedaniy soveta Novorossiyskogo universiteta [Minutes of meetings of the Council of Novorossiysky University]. 1880, 6 Okt., p. 3.
[39]. Stepanenko S. M. Istorychnyi shliakh Odeskoho derzhavnoho ekolohichnoho universytetu [Historical way of Odessa State Ecological University]. *Prychornomor. ekolohich. biuleten [Black Sea Ecological Bulletin]*. 2007, no. 2, pp. 9–37.
[40]. Sytov V. N. Pamyati A. V. Klossovskogo: po arkhivnym materialam [In memory of A. V. Klossovsky: based on archival materials]. *Vestn. Gidromettsentra Chernogo i Azovskogo morey [Bulletin of the Hydrometeorological Center of the Black and Azov Seas]*. 2008, no 1, pp. 14–21.
[41]. Tochydlovskyi I. Ya. Klimat m. Odesa: vytiah z 60-richnykh sposterezhen z 1866 do 1925 [Climate of Odessa: an excerpt from 60 years of observations from 1866 to 1925]. *Visti Odes. s.-h. in-tu. [Proceedings of the Odessa Agricultural Institute]*. 1926, iss. 2, pp. 111–115.
[42]. Tochydlovskyi I. Ya. Robota Odeskoi heofizychnoi observatorii za ostanni 20 rokiv [Work of the Odessa Geophysical Observatory for the last 20 years]. *Bulletin meteorolohii ta hidrolohii [Bulletin of Meteorology and Hydrology]*. 1938, no. 1, pp. 53–58.

Надійшла 10.09.2021 р.

Ілюстрації

Іл. 1. Лапшин Василь Іванович (1809–1888) – доктор математичних наук, професор

Іл. 2. Швєдов Федір Никифорович (1840–1905) – доктор фізики, професор

Іл. 3. Клосовський Олександр Вікентійович (1846–1917) – доктор фізичної географії, професор

Іл. 4. Точидловський Ігнатій Якович (1871–1942) – доктор геофізики, професор

Іл. 5. Бібліотека Магніто-метеорологічної обсерваторії Новоросійського університету

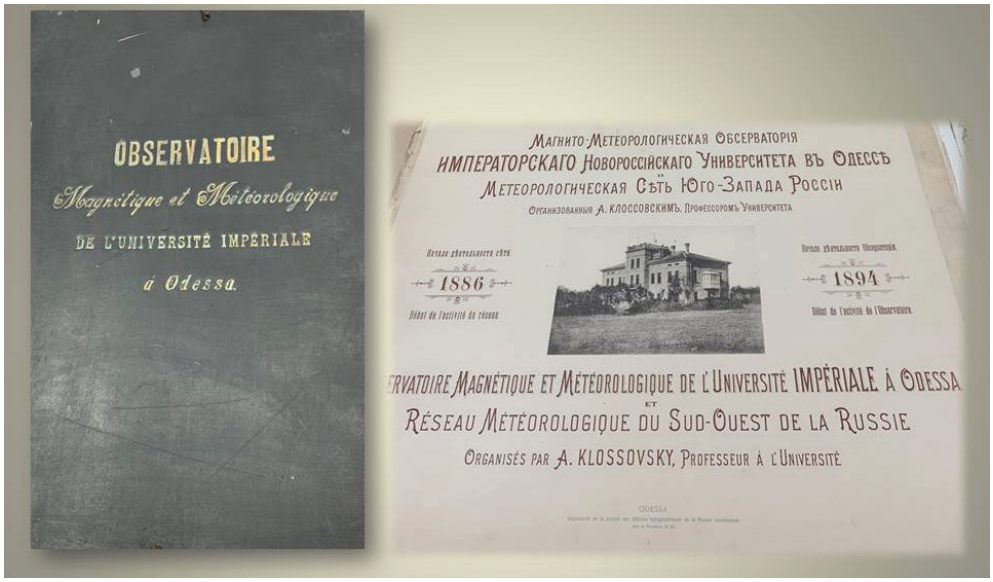

Іл. 6. Альбом Магніто-метеорологічної обсерваторії Імператорського Новоросійського університету в Одесі, підготовлений для Всесвітньої виставки в Парижі (1900)

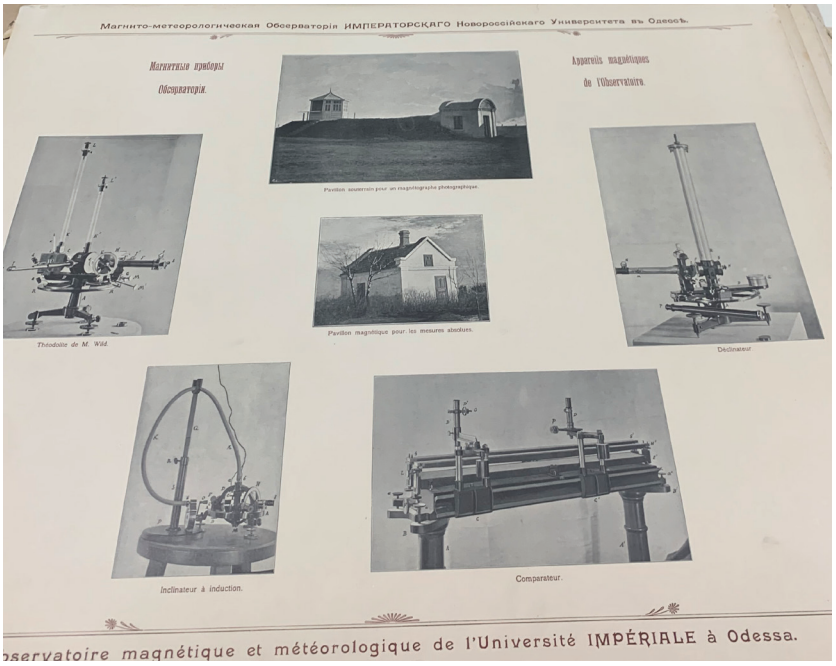

Іл. 7. Магнітні прилади Магніто-метеорологічної обсерваторії Імператорського Новоросійського університету

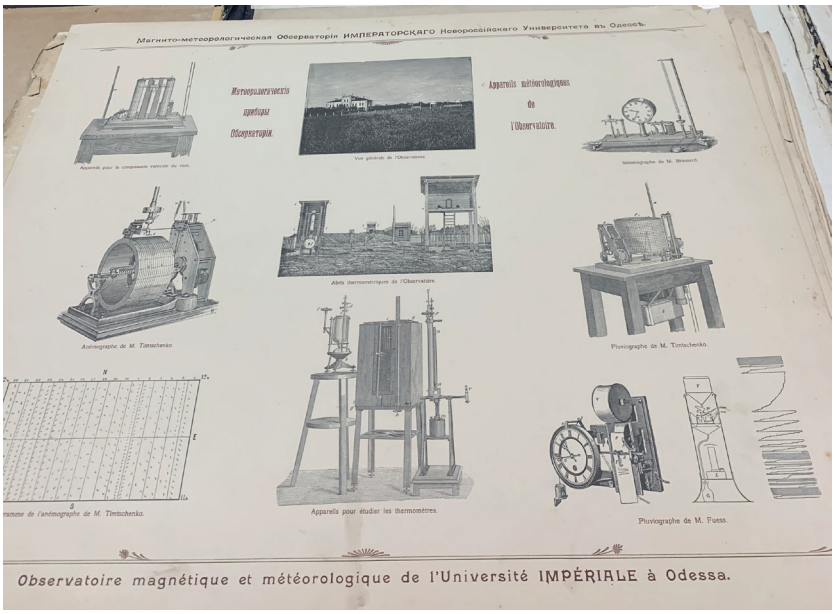

Іл. 8. Метеорологічні прилади Магніто-метеорологічної обсерваторії Імператорського Новоросійського університету

Samodurova V. V.,
Chief Bibliographer Scientific Library of the
Odessa I. I. Mechnikov National University
24 Preobrazhenskaya St., Odessa, 65082, Ukraine
tel.: (048) 722 12 10
e-mail: library@onu.edu.ua

HOUSE WITH METEOROLOGICAL MESONIN, OR SOME INFORMATION FROM RELIABLE SOURCES THAT CONTRIBUTES TO COMPLETING THE HISTORY OF THE UNIVERSITY

Summary
The article deals with the history of the institutions where meteorological and geomagnetic research originated and developed in the south of Ukraine in the second half of the 19th – early 20th centuries as well as their close ties with the history of the Department of Physical Geography, Faculty of Physics and Mathematics of the Novorossiysky University. Professors of Novorossiysky University V. I. Lapshin and F. N. Shvedov were those to whom the Department of Physical Geography owed its appearance. Teaching meteorological disciplines and scientific observations were initially conducted by the staff of the Department at the meteorological station of the University. In 1894, thanks to the efforts of prof. A. V. Klosovsky a special Meteorological observatory was constructed in the area of the Small Fountain of Odessa. In 1905, geomagnetic measurements were launched. Research works at the Magnetic Meteorological Observatory were carried out under the guidance of a number of scientists-geophysicists, M. A. Aganin, S. G. Popruzhenko, I. Ya. Tochidlovsky and P. T. Pasalsky being the most famous. In 1920, the University was closed and Observatory was transformed into an independent Odessa Geophysical Observatory. As soon as the Odessa State University was restored in 1933, the Observatory was given back to its *Alma mater*. However, since the postwar years it has been a part of the Odessa Hydrometeorological Center of the Black and Azov Seas.

Keywords: history of the Odessa I. I Mechnikov National University, Department of Physical Geography, Department of Geography, Meteorology, Climatology, Magneto-Meteorological Observatory, Meteorological Station, Odessa Geophysical Observatory.

КНИЖКОВІ КОЛЕКЦІЇ, СТАРОДРУКИ ТА РІДКІСНІ ВИДАННЯ

УДК 002.2:069.5–027.551:793.3.071.2(092)]:027.54(477.411) НБУВ
DOI: https://doi.org/10.18524/2707–3335.2021.2(26).245122

Рудакова Юлія Костянтинівна,
кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник
Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського
Голосіївський пр., 3, Київ, 03039, Україна
тел.: (044) 288 13 85
e-mail: vsrv@nbuv.gov.ua
ORCID: 0000–0003–1159–9429

Бондарчук Анна Володимирівна,
молодший науковий співробітник
Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського
Голосіївський пр., 3, Київ, 03039, Україна
тел.: (044) 288 13 85
e-mail: vsrv@nbuv.gov.ua

КНИГИ З КОЛЕКЦІЇ СЕРЖА ЛИФАРЯ У ФОНДІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ ІМ. В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

У публікації представлено інформацію про раритети з колекції визначного українського митця, колекціонера та бібліофіла Сержа Лифаря у фонді відділу стародруків та рідкісних видань НБУВ. Подано дані про шлях надходження книг до НБУВ, книжкові знаки С. Лифаря, проаналізовано основні хронологічні та тематичні характеристики зібрання. Наведено особливості окремих примірників колекції. Інформацію доповнює список із короткими описами і діючими шифрами книг.

Ключові слова: книжкове зібрання, колекціонування, бібліофільство, книжкові знаки.

Серед великих імен, вписаних золотими літерами на сторінках історії світової цивілізації, але впродовж тривалого часу забутих або заборонених на батьківщині, почесне місце займає ім'я киянина Сержа (Сергія Михайловича) Лифаря (1905–1986). Він був відомий як унікально талановитий танцівник, хореограф-постановник, вчитель-балетмейстер, а також художник, пристрасний колекціонер, бібліофіл, кавалер ордена Почесного легіону, володар «Золотого черевичка»… У 1923 р. він нелегально виїхав із радянського Києва, прожив значну частину життя й період злету слави у Франції, але не став її громадянином, пам'ятаючи та цінуючи київське походження [цікаві факти про походження С. Лифаря див.: 4].

Коло спілкування «бога танцю», як називали С. Лифаря, було неосяжним. Серед його знайомих і друзів були художники, композитори, політики, представ-

© Рудакова Юлія Костянтинівна, Бондарчук Анна Володимирівна, 2021

ники аристократії. Завдяки своїй професійній діяльності він багато подорожував світом. Його особистий архів, бібліотека та колекція предметів культури, які він збирав упродовж десятиліть, весь час поповнювалися фотографіями, афішами, художніми творами, сувенірами, цінними книжковими пам'ятками, листуванням із відомими сучасниками. Знаючи його пристрасть до колекціонування книжок, друзі та знайомі періодично дарували йому раритетні видання.

Очевидно Серж Лифар був надзвичайно сентиментальною людиною. Впродовж свого життя він турботливо зберігав усі дорогі серцю речі – від творів мистецтва та сценічних костюмів до побутових предметів. Однак обставини життя змусили його продати частину колекції, зокрема частину бібліотеки. Різними шляхами фрагменти його книгозбірні потрапили в Україну, осівши у сховищах київських музеїв і бібліотек.

Згідно з останньою волею С. Лифаря, предмети з його особистого зібрання після його смерті мали бути передані в дарунок його рідному місту. Його вдова графиня Ліліан Алефельдт-Лорвіґ вела перемовини з українськими дипломатами про створення музею С. Лифаря у Києві, проте їй запропонували передати речі до зібрання великого музею для створення постійної виставки. В 1990–2000-х рр. кількома траншами частини його колекцій і особистих речей надійшли до Музею історії Києва та Національного музею історії України. Музей історії Києва отримав загалом близько 1700 книг, аркушів і зошитів із особистого архіву С. Лифаря, зокрема стародруки XVI–XVIII ст., серед яких – раритетні московський Часовник Івана Федорова 1565 р. [6] і московську Азбуку В. Бурцова 1637 р., а також прижиттєві видання класиків світової літератури, паризькі видання праць самого С. Лифаря тощо. До Національного музею історії України було передано близько 1500 предметів: театральні афіші, костюми до найвідоміших ролей, ескізи костюмів і декорацій, фотографії, меморіальні речі, особисті малюнки С. Лифаря та ін. [більше інформації – на сайті музею: 7].

Понад 800 книжок із колекції С. Лифаря нині зберігаються у відділі мистецтв Публічної бібліотеки імені Лесі Українки [детальніше – на сайті бібліотеки: 2]. Інформацію про обставини, за яких ці книги потрапили до бібліотеки, та друкований каталог вміщено у виданні «Книжкова колекція Сержа Лифаря: каталог» [3].

У фонді Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (далі – НБУВ), а саме у збірці відділу стародруків та рідкісних видань представлено півсотні книг із провенієнціями С. Лифаря (список вміщено наприкінці публікації). Ці раритети надійшли до книгозбірні особливим шляхом – у складі колекції барона Едуарда Фальц-Фейна, який купив частину бібліотеки С. Лифаря на аукціоні в Монте-Карло та подарував її НБУВ у 1981 р. разом із невеликим фрагментом власного зібрання. Барон Е. Фальц-Фейн (1912–2018), племінник засновника всесвітньо відомого заповідника «Асканія-Нова» на Херсонщині, все життя збирав історико-культурні пам'ятки, пов'язані з батьківщиною за місцем народження, та значну їх частину повернув у Росію та в Україну.

Книги С. Лифаря у складі колекції Е. Фальц-Фейна нескладно виокремити завдяки його власницьким знакам: печаткам, паперовим наліпкам, автографам, дарчим написам тощо. Майже всі книги танцівника промарковані його печаткою, яка містить напис «Lifar», обрамлений лавровим вінком і увінчаний зображенням арфи.

Іл. 1

Іл. 2

Два інші круглі штампи, якими він користувався, представлено на сторінках згаданого вище видання «Книжкова колекція Сержа Лифаря». Деякі книжки мають паперову наліпку з написом «Serge Lifar / Maitre De Ballet Opera / Paris, France», а також його автографи «Собрание Сергея Лифаря», «Сергей Лифарь». Власницькі знаки проставлено переважно на форзацних (верхніх або нижніх) і авантитульних аркушах. Очевидно, бібліофіл Лифар дбайливо ставився до своїх книжок і не розміщував печатки чи наліпки на друкованому тексті.

Відомо, що книжкове зібрання С. Лифаря почалося з того, що він викупив у французького уряду особистий архів і бібліотеку іншого яскравого представника мистецького середовища та пристрасного бібліофіла Сергія Дягілєва (1872–1929), антрепренера, засновника Російських сезонів у Парижі та «Російського балету Сергія Дягілєва», солістом якого і був Серж Лифар. Про це він сам писав у книзі «Моя зарубежная пушкиниана. Пушкинские выставки и издания» [5, с. 26 і наст.]. Книжки з колекції Е. Фальц-Фейна не містять жодних власницьких знаків С. Дягілєва, тому візуально важко встановити, чи належали вони до його збірки, чи увійшли до колекції С. Лифаря пізніше. Натомість інші власницькі знаки на їх сторінках привідкривають їхню історію побутування.

Загалом книжки С. Лифаря з колекції НБУВ датуються XVII – початком XX ст. Серед них переважають російськомовні видання XVIII–XIX ст. Крім того, у збірці представлено п’ять кириличних стародруків старослов’янською мовою,

одне старообрядницьке видання XIX ст., чотири іноземні стародруки нідерландською та французькою мовами.

Визначне місце як у збірці, так і в серці С. Лифаря займала «Пушкініана», його «спадок» від С. Дягілєва. Колекція НБУВ містить семитомник творів О. С. Пушкіна з поміткою «издание общества для пособия нуждающимся литераторам и ученым, под редакцией и с объяснительными примечаниями П. О. Морозова», надрукований у 1887 р. в Петербурзі в друкарні О. С. Суворіна. Є також прижиттєве видання творів поета – 1835 р. з друкарні Імператорської Російської Академії в Петербурзі, представлене на пушкінській виставці в Парижі в 1937 р., головним організатором якої був сам С. Лифар, про що свідчить спеціальна наліпка на нижньому форзаці примірника.

Іл. 3

Подібна наліпка міститься також на примірнику видання антології російської поезії «Anthologie russe» Е. Дюпре де Сен-Мора (Париж, 1823), в якій, серед іншого, опубліковано перший переклад французькою мовою фрагмента поеми «Руслан і Людмила». «Пушкініану» також доповнюють «Очерки к Борису Годунову» К. Шрейдера (СПб., сер. XIX ст.), «Альбом московской пушкинской выставки 1880 года» з фотогравюрами та фотолітографіями М. М. Панова (Москва, 1887) та «Пушкинский сборник» (СПб., 1899), виданий із нагоди столітнього ювілею поета. Примірник «Очерков к Борису Годунову» має наліпку відомої «Библиотеки для чтения П. И. Крашенинникова», яка діяла в 50-х – середині 60-х рр. XIX ст., із № 14680 [детальніше про зображення книжкового знаку та інформація про петербурзького книгопродавця П. І. Крашеніннікова – див.: 1, с. 243–244].

Належне місце у збірці С. Лифаря займали також видання творів інших російських письменників: вірші В. А. Жуковського (Т. 1–9. СПб., 1849), А. А. Фета (СПб., 1856), М. Ю. Лермонтова (СПб., 1842), «Московские элегии»

М. О. Дмитрієва (М., 1858), байки І. А. Крилова (СПб., 1864), твори Г. Р. Державіна (СПб., 1835).

Примірник елегій містить авторський дарчий напис княгині Аделаїді Михайлівні Баратаєвій (вірогідно дочці відомого масона та нумізмата Михайла Петровича Баратаєва/Бараташвілі), датований у Москві 17 серпня 1858 р. Примірник видання творів Г. Р. Державіна примітний написом на авантитулі «Да Державинъ тоже былъ поетъ», зробленим невідомим читачем, а також екслібрисом «Изъ Библіотеки Анны Александровны урожденной Сталь» (вірогідно з баронського роду Сталь фон Гольштейнів), наклеєним на звороті титульного аркуша. Знайшлося у бібліотеці місце й для видання про Г. Р. Державіна авторства Я. К. Грота обсягом понад тисячу сторінок, виданого в 1880 р. в Санкт-Петербурзі у друкарні Академії наук.

Українська література представлена повним зібранням творів М. В. Гоголя, надрукованим із його життєписом, портретами та ілюстраціями Товариством М. О. Вольф близько 1910 р., а також унікальним двотомним виданням «Записки о жизни Николая Васильевича Гоголя» П. О. Куліша, опублікованим у Санкт-Петербурзі в 1856 р.

Збирав С. Лифар різноманітні художні літографічні альбоми, великоформатні видання з портретами, кресленнями, картами тощо. Примірник одного з таких видань – «Тридцать девять портретов 1808–1815 г. Фототипические воспроизведения с биографическими очерками» Л. де Сент-Обена (СПб., 1902) містить на титульному аркуші дарчий напис: «Дорогому Сергею Михайловичу Лифарю дружески Сергей де […] Rio IX-1950».

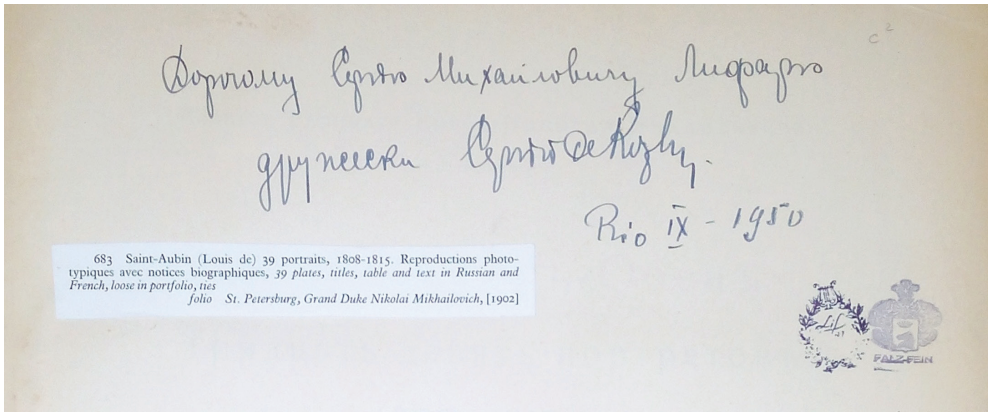

Іл. 4

У книжковій колекції С. Лифаря знайшли також місце начерки з російської імперської історії, географії, описи місцевостей, збірники указів. Наприклад, «Физическое описание Таврической области, по ее местоположению, и по всем трем царствам природы» К. Л. Габлиця, надруковане в Санкт-Петербурзі

в 1785 р. Цікавим є видання «Вид Всероссийской Империи, показывающий положение и расстояние всех ее городов в разсуждении обеих ее столиц Москвы и Санкт-Петербурга» (СПб., 1801), котре являє собою великоформатну схему з двох частин, наклеєну на картонні кришки.

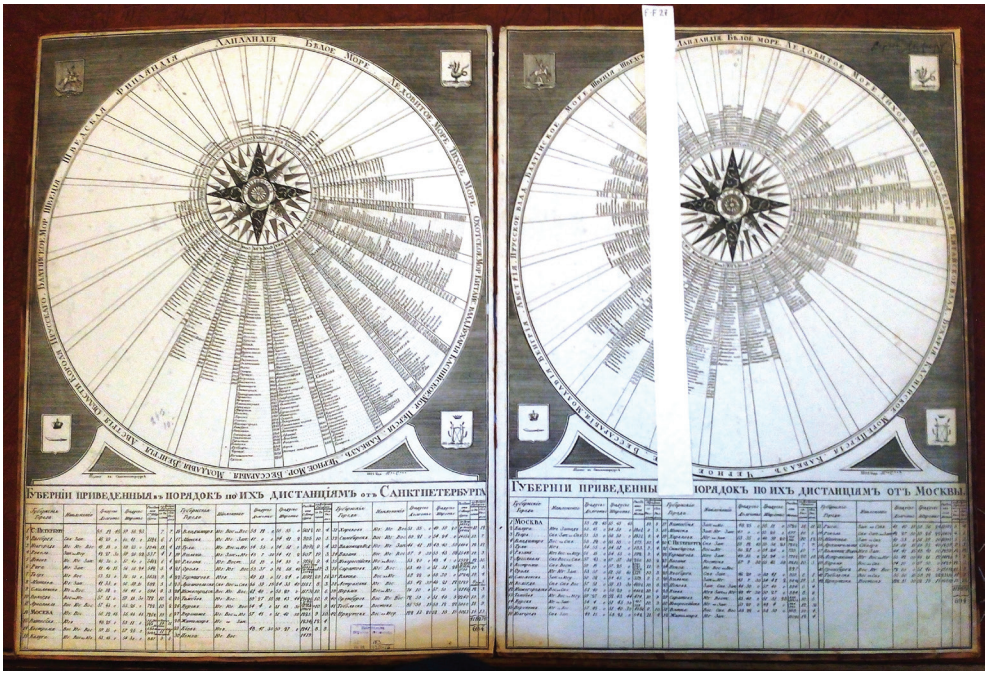

Іл. 5

Церковна тематика представлена декількома примірниками стародруків різними мовами та шрифтами. Гражданським шрифтом опубліковано у Москві в 1784 р. два томи видання популярного твору баварського письменника та проповідника, єзуїта Ієремії Дрекселя «Іліотропіон» у перекладі з латинської мови святителя Іоанна Максимовича, чернігівського архієпископа, пізніше митрополита тобольського та всього Сибіру. Перший том містить наліпку букіністичного магазину петербурзького видавця, книгопродавця та бібліофіла В. І. Клочкова [про В. І. Клочкова (1861–1915), його букіністичний магазин і книжкові знаки див.: 1, с. 238–242].

Кириличні стародруки, традиційно оправлені в шкіру з тисненням, мають різний стан збереженості. Старообрядницький Октоїх, вірогідно другої чверті XIX ст., є передруком московського видання 1649 р. Два друки московського Друкарського Двору 1645 і 1656 рр., відповідно Мінея святкова та загальна та Тріодь пісна, містять рукописні аркуші на початку, якими замінено втрачені оригінальні початкові аркуші примірників. Київський Псалтир 1715 р. прикрашений традиційною гравірованою фортою з зображеннями Успіння Богородиці

та Києво-Печерського Успенського собору. На нижньому форзаці Псалтиря приклеєна бібліотечна марка та проставлений штамп: «Николай Сергеевич Большаковъ. Москва, Старая площадь, у Ильинскихъ воротъ». Большакови були відомими московськими книготорговцями та антикварами. М. С. Большаков у 1906 р. успадкував букіністичну фірму від свого батька Сергія Тихоновича, який своєю чергою продовжував справу свого батька, старообрядця, букініста та антиквара, комісіонера Рум'янцевського музею Тихона Федоровича Большакова (1794–1863). Фірма Большакових закрилася після 1917 р.

Належне місце в колекції займають декілька видань Біблії. Найбільш раннім є перше московське видання 1663 р. Ще одна московська Біблія датується 1762 р. На форзацному аркуші її примірника є напис латинською мовою «Iste Liber oblatus est in tesseram amoris et memoriæ admodum reverendo Archidiacono Ecclesiæ Fratrum Unitatij Paulo Eugenie Lacryt[us] ab Archiepiscopo Sanct Peterburgensi Gabriele. Anno Domini 1763. Mensis decembris die 12.». Переклад: «Цю книгу надано на знак любові та дружби вельми достойному архідиякону церкви братів-унітаріїв Павлові Євгену Лакриту від архієпископа санкт-петербурзького Гавриїла. Року Божого 1763 місяця грудня 12 дня». Як свідчить напис, дарувальником виступив архієпископ санкт-петербурзький Гавриїл (Кременецький) (1707–1783; з 1770 р. – митрополит київський і галицький).

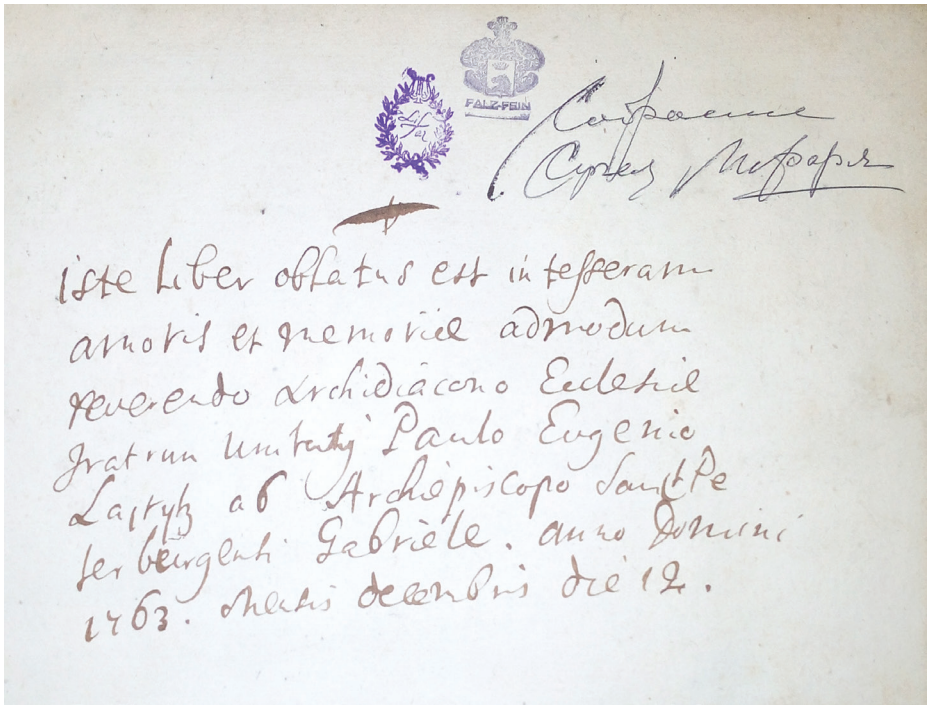

Іл. 6

Нарешті наявний неповний комплект рідкісного видання Біблії, здійсненого в Нідерландах на замовлення російського царя Петра І: два томи Нового Завіту, надрукованого в 1717 р. у Гаазі (видавець – Johannes van Duren), оправлені разом, а також другий і третій томи чотиритомного видання Старого Завіту, надрукованого в 1721 р. в Амстердамі без зазначення видавця. Відомо, що видання планувалося як двомовне у дві шпальти: нідерландською та церковнослов'янською мовами. Незвичною особливістю латинського тексту є друк виключно великими літерами. Кириличний текст повинен був додруковуватися в Росії. Відповідно до англомовного пояснення до аукціонного лоту, наклеєного на звороті верхньої кришки другого тому Старого Завіту, 600 примірників Біблії було відправлено морем в Санкт-Петербург, в результаті велика їх частина зазнала пошкодження від морської води; після смерті Петра І майже весь наклад було знищено православним духовенством. У наявних примірниках немає друку кириличним шрифтом, однак деякі описи в електронних каталогах містять помітки про наявність тексту старослов'янською мовою, тобто вірогідно якась частина накладу все ж була доповнена, як і планувалося, церковнослов'янським текстом [детальніше про примірники видань Біблії – див.: 8].

Були в книжковому зібранні С. Лифаря й інші раритети, зокрема ті, що мають безпосереднє відношення до історії українського книгодрукування. «Відпущені на волю», як висловлювався сам С. Лифар, вони стали надбанням світу. Значна частина книжкової колекції, особистих речей і меморіальних предметів великого танцівника опинилася у київських бібліотечних і музейних збірках. Таким чином, фрагменти його спадщини об'єдналися хоч не у стінах однієї установи, але в межах одного рідного міста цього визначного українського митця, колекціонера та бібліофіла. Ті фрагменти його книгозбірні, які замість нього повернулися в Україну, стали частиною національного надбання, дбайливо зберігаються та здатні відкрити допитливому читачу нові грані особистості свого колишнього власника – нашого великого співвітчизника Сержа Лифаря. Загальний огляд всієї його збірки ще чекає своїх дослідників, і надана нами інформація про раритети найбільшої української книгозбірні знайде там своє належне місце.

Список книг із провенієнціями С. Лифаря у складі колекції Е. Фальц-Фейна

1. Минея общая. – М. : Печ. двор, 1645. – F-F 11 (тут і далі подаємо діючі шифри книг).
2. Библия. – М. : Печ. двор, 1663. – F-F 20.
3. Библия. – М. : Синодальная тип., 1762. – F-F 22.
4. Тріодь, си єсть Трипеснец. – М. : Печ. двор, 1656. – F-F 28.
5. Псалтир. – Київ : Друк. Києво-Печер. лаври, 1715. – F-F 58.
6. Царственный летописец, содержащий российскую историю. – СПб. : тип. Акад. наук, 1772. – F-F 10.
7. Маркевич А. И., Плотто В. К. Чертежи всем полковым и батарейным орудиям, их лафетам … сочинены … Подполковником Маркевичем и Артиллерии Майором Бароном Плотто.– [Ч. 1]. – СПб., 1805. – F-F 14.

8. Плотто В. К. Чертежи пантонной фуры переднему и заднему ходам, пантону с его принадлежностию … сочинены … Артиллерии Подполковником Бароном Плотто. – СПб., 1807. – Ч. 2. – F-F 13.

9. Габлиц К.-Л. Физическое описание Таврической области, по ее местоположению, и по всем трем царствам природы. – СПб. : Императ. тип., у И. Вейтбрехта, 1785. – F-F 23.

10. Письма Петра Великого писанные к генерал-фельдмаршалу … графу Борису Петровичу Шереметеву. – М. : тип. ун-та, 1774. – F-F 26.

11. Вид Всероссийской Империи, показывающий положение и расстояние всех ее городов в разсуждении обеих ее столиц Москвы и Санкт-Петербурга. – СПб., 1801. – F-F 27.

12. Екатерина II. Наказ ее императорского величества Екатерины Второй … данный Коммиссии о сочинении проекта Нового Уложения. – СПб. : тип. Акад. наук, 1770. – F-F 39.

13. Варлаам (Петров-Лавровский В. П.). Краткое показание о бывших как в Тобольске, так и во всех сибирских городах и острогах … воеводах и губернаторах. – Тобольск : тип. у В. Корнильева, 1792. – F-F 40.

14. Указы … императрицы Екатерины Алексиевны и государя императора Петра Второго состоявшиеся с 1725 генваря с 28 числа по 1730 год. – СПб. : тип. Акад. наук, 1743. – F-F 41.

15. Екатерина II. Ее имп. величества Наказ Коммиссии о сочинении проекта Нового Уложения. = Ihrer Kaiserlichen Majestat Instruction für die zu Verfertigung des Entwurfs zu einem neuen Gesetz-Buche verordnete Commission. – М. : тип. ун-та, 1767. – F-F 48.

16. Гельтергоф Ф. Российский целлариус, или этимологический российский лексикон. = Der Russische Cellarius, oder etymologisches russisches Wörterbuch.– [М.] : тип. Моск. ун-та, 1771. – F-F 53.

17. Московский телеграф [издаваемый Николаем Полевым].– [Ч. 31].– № 2. Янв. – М., 1830.– F-F 55.

18–19. Дрексель И. Илиотропион, то есть обращение Солнца, или Созерцание воли человеческой с волею Божескою. Перевод с латинского [Иоанна Максимовича]. – Ч. 1–2. – М. : тип. ун-та, у Н. Новикова, 1784. – F-F 57/1, F-F 57/2.

20. Het Nieuwe Testament, ofte Alle boecken des Nieuwen Verbondts onses Heeren Jesu Christi. Gedruckt door last van zyn Czaarse Majesteyt Petrus den Eersten, Keyser van Groot en Kleyn Russlandt. – V. 1–2. – In 'sGravenhage: By Johannes van Duren, 1717. – F-F 60/1–2.

21–22. Het Oude Testament. Gedruckt door last van zyne Czaarse Majesteyt Petrus den Eersten, Keyser van Groot en Klein Russlandt. – V. 2–3. – T'Amsterdam, 1721. – F-F 21/2, F-F 21/3.

23. Dupré de Saint-Maure J. P. E. Anthologie russe, suivie de poésies originales. – Paris : Chez C. J. Trouvé imprimeur-libraire, 1823. – F-F 31.

24. Октоих. Гл. 1–4.– [М.: Друк. Єдиновірців, не раніше 1833 р.]. – F-F 4.

25. Булгаков Ф. И. П. А. Федотов и его произведения. – СПб. : тип. А. С. Суворина, 1893. – F-F 1.

26. Крылов И. А. Басни в IX книгах. С биографиею, написанною И. А. Плетневым.– 8-е полное изд. – СПб.: тип. Гогенфельдена и К°, 1864. – F-F 2.

27. Альбом московской пушкинской выставки 1880 года. Второе издание Общества любителей российской словесности под ред. Льва Поливанова. – М. : тип. Т. И. Гаген, 1887. – F-F 3.

28. [Шрейдер К.] Очерки к Борису Годунову.– [СПб.] : Литогр. М. Тюлева, [сер. XIX ст.]. – F-F 9.

29. Лебедев А. И. Во всех ты, душенька, нарядах хороша. Рис. А. Лебедев. Изд. Д. Г. – СПб., 1861. – F-F 16.

30. Сент-Обен Л. Тридцать девять портретов 1808–1815 г. = Trente-neuf portraits 1808–1815. – СПб.: Экспедиция заготовления гос. бумаг, 1902. – F-F 24.

31–32. Художественный литографический альбом, издан трудами и тщанием любителей изящных искусств.– [Т. 1–2]. – М. : Литогр. К. Тромонина, 1846. – F-F 25/1, F-F 25/2.

33. Грот Я. К. Жизнь Державина по его сочинениям и письмам и по историческим документам. – СПб. : тип. Императ. Акад. наук, 1880. – F-F 30.

34–37. Пушкин А. С. Сочинения. Издание общества для пособия нуждающимся литераторам и ученым. – Т. 1–7. – СПб. : тип. А. С. Суворина, 1887. – F-F 32/1–2, F-F 32/3–4, F-F 32/5–6, F-F 32/7.

38. Пушкин А. С. Стихотворения. – Ч. 4. – СПб. : тип. Императ. Рос. Акад., 1835. – F-F 33.

39–40. [Кулиш П. А.] Записки о жизни Николая Васильевича Гоголя, составленные из воспоминаний его друзей и знакомых и из его собственных писем. – Т. 1–2. – СПб. : тип. А. Якобсона, 1856. – F-F 34/1, F-F 34/2.

41. Пушкинский сборник (в память столетия дня рождения поэта). С офортом профессора В. В. Матэ. – СПб. : тип. А. С. Суворина, 1899. – F-F 35.

42. Державин Г. Р. Сочинения. – Ч. 4. – СПб. : тип. А. Смирдина, 1834. – F-F 43.

43–47. Жуковский В. А. Стихотворения. – Изд. 5-е. – Т. 1–9. – СПб. : тип. В. Гаспера, 1849. – F-F 46/1–2, F-F 46/3–4, F-F 46/5, F-F 46/6–7, F-F 46/8–9.

48. Гоголь Н. В. Полное собрание сочинений. Под ред. П. В. Быкова. С жизнеописанием писателя.– 3-е стереотип. изд. – СПб. ; М. : Изд. Товарищества М. О. Вольф, [1910]. – F-F 47.

49. Фет А. А. Стихотворения. – СПб. : тип. Э. Праца, 1856. – F-F 51.

50. Дмитриев М. А. Московские элегии. – М. : тип. В. Готье, 1858. – F-F 52.

51. Лермонтов М. Ю. Стихотворения. – Ч. 1–3. – СПб. : тип. И. Глазунова и Комп, 1842. – F-F 56.

52. Бруни Ф. А. Очерки событий из российской истории. – Тетради 1–2. – СПб. : О-во поощрения художников, 1839. – F-F 59.

Список використаних джерел і літератури

1. *Дениско Л. М.* Книжкові знаки на книгах із колекції рідкісних видань Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського : каталог / Л. М. Дениско, Ю. К. Рудакова. – Київ, 2017.– 350 с. – Відомості доступні також через Інтернет: https://bit.ly/3nmRDPX (дата звернення: 31.05.2021).
2. Книжкова колекція Сержа Лифаря [Електронний ресурс] : [віртуальна виставка] // Публічна бібліотека імені Лесі Українки : офіц. сайт. – Електрон. дані. – Україна, 2020, 16 лип., 13:05. – Режим доступу: http://lifar.lukl.kyiv.ua/book_collection.html (дата звернення: 22.04.2021). – Загол. з екрана.
3. Книжкова колекція Сержа Лифаря : каталог. – Київ, 2006.– 72 с. : іл. – Електрон. аналог друк. вид.: https://bit.ly/3GmK1pl (дата звернення: 08.05.2021).
4. *Курінна М.* Про національне коріння Сергія Лифаря та його родові зв'язки з Україною / М. Курінна // Краєзнавство.– 2011.– № 4. – С. 255–263. – Електрон. аналог друк. вид.: https://bit.ly/3vzwJ3J (дата звернення: 08.05.2021).
5. *Лифарь С.* Моя зарубежная пушкиниана. Пушкинские выставки и издания / С. Лифарь. – Париж, 1966. – 190 с.: ил. – Електрон. аналог друк. вид. – Режим доступу: https://dlib.kiev.ua/items/show/606#?c=0&m=0&s=0&cv=0 (дата звернення: 08.05.2021).
6. *Люта Т.* На історичних перехрестях: провенанс Часовника 1565 р. із колекції Сержа Лифаря / Т. Люта, О. Русина // Academia. Terra Historiae. Студії на пошану Валерія Смолія : у 2 кн. – Київ, 2020. – Кн. 2 : Простори історика. – С. 463–475. – Електрон. аналог друк. вид.: https://bit.ly/3jrfdd1 (дата звернення: 08.04.2021).
7. *Прокопенко М.* «Ікар» повертається до Києва: що вас вразить на виставці про Сержа Лифаря [Електронний ресурс] / М. Прокопенко // Нац. музей історії України. – Електрон. дані. – Україна, 2021, 14 квіт. – Режим доступу: https://bit.ly/3m4gqsi (дата звернення: 22.04.2021). – Загол. з екрана.
8. *Рудакова Ю. К.* Примірники Біблії з колекції Сержа Лифаря у фонді Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського / Ю. К. Рудакова // Бібліотека. Наука. Комунікація. Від управління ресурсами – до управління знаннями : матеріали Міжнар. наук. конф. (Київ, 5–7 жовт. 2021 р.). – Київ, 2021. – С. 706–710.

References

[1]. Denysko L. M., Rudakova Y. K. *Knyzhkovi znaky na knyhakh iz kolektsii ridkisnykh vydan Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho: kataloh* [*Book marks on books from the collection of rare editions of the Vernadsky National Library of Ukraine: catalog*]. Kyiv, 2017, 350 p. Available at: https://bit.ly/3nmRDPX (accessed 31.05.2021).
[2]. Knyzhkova kolektsiia Serzha Lyfaria [Serge Lifar's book collection]. *Publichna biblioteka imeni Lesi Ukrainky [Lesya Ukrainka Public Library]*. Available at: http://lifar.lukl.kyiv.ua/book_collection.html (accessed 22.04.2021).

[3]. *Knyzhkova kolektsiia Serzha Lyfaria*: *kataloh* [*Serge Lifar's book collection: catalog*]. Kyiv, 2006, 72 p. Available at: https://bit.ly/3GmK1pl (accessed 08.05.2021).
[4]. Kurinna M. Pro natsionalne korinnia Serhiia Lyfaria ta joho rodovi zviazky z Ukrainoiu [Concerning national roots of Sergei Lifar and his kinship ties with Ukraine]. *Kraieznavstvo* [*Local Lore Studies*], 2011, no. 4, pp. 255–263. Available at: https://bit.ly/3vzwJ3J (accessed 8.05.2021).
[5]. Lifar S. *Moya zarubezhnaya pushkiniana. Pushkinskie vystavki i izdaniya* [*My foreign Pushkiniana. Pushkin exhibitions and publications*]. Paris, 1966, 190 p. Available at: https://dlib.kiev.ua/items/show/606#?c=0&m=0&s=0&cv=0 (accessed 8.05.2021).
[6]. Lyuta T., Rusina O. Na istorychnykh perekhrestiakh: provenans Chasovnyka 1565 r. iz kolektsii Serzha Lyfaria [At historical crossroads: provenance of the Horologion of 1565 from the collection of Serge Lifar]. *Academia. Terra Historiae. Studii na poshanu Valeriia Smoliia* [*Academia. Terra Historiae. Studies in honor of Valery Smoliy*]. Kyiv, 2020, t. 2, pp. 463–475. Available at: https://bit.ly/3jrfdd1 (accessed 8.04.2021).
[7]. Prokopenko M. *«Ikar» povertaietsia do Kyieva: scho vas vrazyt na vystavtsi pro Serzha Lyfaria* [*"Icarus" returns to Kyiv: what will impress you at the exhibition about Serge Lifar*]. Available at: https://bit.ly/3m4gqsi (accessed 22.04.2021).
[8]. Rudakova Y. K. Prymirnyky Biblii z kolektsii Serzha Lyfaria u fondi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho [Copies of the Bible from the Serge Lifar's collection in the fund of Vernadsky National library of Ukraine]. *Biblioteka. Nauka. Komunikatsiia. Vid upravlinnia resursamy – do upravlinnia znanniamy: materialy Mizhnarodnoi naukovoi konferentsii* [*Library. Science. Communication. From resources management – to knowledge management: International scientific conference publications*]. Kyiv, 2021, pp. 706–710.

Надійшла 30.09.2021 р.

Rudakova Y. K.,
Candidate of Historical Sciences (Ph. D.)
Senior Researcher Officer of the Vernadsky National Library of Ukraine,
3 Holosiivskyi Ave., Kyiv, 03039, Ukraine
тел.: (044) 288 13 85
e-mail: vsrv@nbuv.gov.ua
ORCID 0000–0003–1159–9429

Bondarchuk A. V.,
Research Assistant of the Vernadsky National Library of Ukraine,
3 Holosiivskyi Ave., Kyiv, 03039, Ukraine
тел.: (044) 288 13 85
e-mail: vsrv@nbuv.gov.ua

BOOKS FROM THE SERGE LIFAR'S COLLECTION IN THE FUND OF THE VERNADSKY NATIONAL LIBRARY OF UKRAINE

Summary
The publication presents information about rarities from the collection of prominent Ukrainian and French artist, collector and bibliophile Serge Lifar (1905–1986) in the fund of the Department of early printed and rare books of the Vernadsky National Library of Ukraine (VNLU). Dancer, choreographer, artist S. Lifar has been collecting personal documents, posters, cultural objects, books, various souvenirs, etc. for decades. He wanted to donate items from his personal collection as a gift to his hometown of Kyiv. In the 1990s and 2000s, parts of his collections and personal belongings were transferred to several Kyiv institutions. Rarities from his book

collection came to the VNLU as part of the collection of Baron Eduard Falz-Fein, who bought part of his library at auction in Monte Carlo and donated it to the VNLU in 1981.
S. Lifar's books in the collection of E. Falz-Fein are singled out with the help of his proprietary marks: signets, paper stickers, autographs, gift inscriptions, etc. They date from the 17th – early 20th c. Among them predominate Russian-language editions of the 18th-19th c. Widely represented editions of works by Russian and Ukrainian writers: O. Pushkin, V. Zhukovsky, A. Fet, M. Lermontov, I. Krylov, G. Derzhavin, M. Gogol, P. Kulish, and others. S. Lifar also collected various artistic lithographic albums, large-format editions with portraits, drawings, maps, etc. Essays on Russian imperial history, geography, descriptions of places, and collections of decrees are also contained in the collection. The church theme is represented by several copies of old prints in different languages and fonts. Cyrillic liturgical editions are also available in the collection. Several editions of the Bible in Old Slavonic and Dutch occupy a proper place in the collection.
The publication presents the features of individual copies of the collection. It is concluded that the book collection of S. Lifar is able to inform the inquisitive reader about new facets of the personality of its former owner. Scattered across various institutions and even countries, it is still waiting for its researchers.
The information is supplemented by a list with a brief descriptions and current shelf numbers.

Keywords: book collection, collecting, bibliophilism, book marks.

ІННОВАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В БІБЛІОТЕЧНІЙ СПРАВІ

УДК 021.2:502]:027.54(477.74-25) ОННБ(091)
DOI: https://doi.org/10.18524/2707-3335.2021.2(26).245125

Бірюкова Ірина Олександрівна,
генеральний директор
Одеської національної наукової бібліотеки
вул. Пастера, 13, м. Одеса, 65023, Україна
тел: +38 (048) 723 02 52
e-mail: 7230252@gmail.com

ПРОЄКТ «УНІВЕРСИТЕТ ЕКОЛОГІЧНИХ ЗНАНЬ ОННБ» ЯК СКЛАДОВА ПРОСВІТНИЦЬКОЇ РОБОТИ ОДЕСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ

У статті висвітлено культурно-просвітницьку роботу Одеської національної наукової бібліотеки в сфері формування екологічної свідомості та культури, в рамках якої у 2001 р. на базі бібліотеки створено «Університет екологічних знань». Цей проєкт має просвітницький характер і покликаний формувати екологічну свідомість шляхом поширення екологічних знань та елементів екологічної культури серед широких верств населення.

Ключові слова: Одеська національна наукова бібліотека, Університет екологічних знань, культурно-просвітницька робота бібліотек, екологічна свідомість, екологічні знання, екологічна культура.

Одним із важливих важелів у вирішенні гострих екологічних і соціально-економічних проблем сучасної України є просвітницька робота у сфері екології, спрямована на підвищення рівня екологічної освіти і виховання, формування екологічної свідомості та культури на основі нових критеріїв оцінки взаємовідносин людського суспільства й природи. Базою для проведення заходів із вирішення такої важливої і складної державної проблеми є Концепція екологічної освіти в Україні [43], яка передбачає чітку структуру формування екологічної освіти, що охоплює всі вікові, соціальні та професійні групи населення. Екологічна освіта як цілісне культурологічне явище, що включає процеси навчання, виховання, розвитку особистості, повинна спрямовуватися на формування екологічної культури, що є складовою системи національного і громадського виховання всіх верств населення України (у тому числі через екологічне просвітництво за допомогою громадських екологічних організацій), екологізацію навчальних дисциплін і програм підготовки, а також на професійну екологічну підготовку через базову екологічну освіту. В ній виокремлено два основних напрями освіти – формальний і неформальний. Формальна освіта охоплює всі ланки загальної системи освіти: дошкільну, шкільну, позашкільну, професійно-технічну, вищу та післядипломну. Другий напрям має просвітній характер і спрямований на формування екологічної свідомості та культури на-

© Бірюкова Ірина Олександрівна, 2021

селення через засоби масової інформації, церкви, громадські екологічні та просвітні об'єднання, партії та ін.

Окрім цього, питання екологічної освіти та виховання було поставлене ЮНЕСКО та Програмою ООН щодо охорони довкілля у ряд основних засобів гармонізації взаємовідносин людини і природи. Стокгольмська конференція з навколишнього природного середовища (1972) прийняла рекомендації щодо створення міжнародної програми про освіту в цій галузі [53]. На початку 1975 р. таку програму було розроблено, а в 1992 р. на конференції ООН з охорони навколишнього середовища та розвитку в Ріо-де-Жанейро її рекомендовано до запровадження [52]. Концепція «екологічної освіти в інтересах сталого розвитку» стала основною освітньою доктриною ЮНЕСКО.

У системі державних закладів, що забезпечують право громадян на екологічну інформацію, важливе місце належить бібліотекам. Доступність бібліотек та наявність відповідних інформаційних ресурсів, впровадження сучасних технологій, кваліфіковані кадри дозволяють їм стати незамінним партнером суспільства і держави у цій сфері та відігравати суттєву роль у підвищенні рівня екологічної освіти, формуванні екологічної культури в суспільстві, розвитку цілісної системи екологічної просвіти й освіти.

Проблеми екології, формування екологічної свідомості осмислювалися у публікаціях В. П. Андрущенка [1], Г. О. Бачинського [35], В. І. Вернадського [9], М. М. Кисельова [24], Баррі Коммонера [25], Юджина Одума [31], Альберта Гора [10] та інших відомих вітчизняних та іноземних учених. Культурно-просвітницькій роботі бібліотек з екології присвячені статті Т. С. Астапенко [2], О. М. Бєльницької [3, 4, 5], Л. М. Бур'ян [7], К. А. Максимової [28], Т. Г. Панасюк [36], І. Перепелиці [37], Н. Шевченко [50] та ін.

Одеська національна наукова бібліотека є координаційним науково-методичним та інформаційним центром з питань пропаганди природничо-наукових та екологічних знань. Так, згідно з постановою Колегії Міністерства культури УРСР від 7 лютого 1964 р. «Про роботу наукових бібліотек і визначення напрямів їх діяльності на допомогу бібліотекам республіки» [40] та «Положенням про організацію науково-методичної та бібліографічної роботи наукових бібліотек на допомогу бібліотекам республіки» від 13 квітня 1964 р. [39] затвердженим Міністерством культури УРСР, Державна республіканська бібліотека УРСР імені КПРС, Державна історична бібліотека УРСР, Львівська державна наукова бібліотека імені В. Стефаника, Одеська державна наукова бібліотека і Харківська державна наукова бібліотека стали здійснювати організаційно-методичне керівництво бібліотеками республіки шляхом ведення комплексу питань з організації пропаганди літератури з окремих галузей знань та шляхом здійснення методичного керівництва бібліотеками в окремих регіонах. Зокрема, Одеська державна наукова бібліотека стала зональним організаційно-методичним центром для бібліотек Півдня України (Миколаївська, Херсонська, Кіровоградська, Запорізька, Одеська області та Автономна

Республіка Крим), а також координаційно-методичним центром для бібліотек України з питань природничих наук і атеїзму. Відтоді робота з популяризації природознавчої літератури та інформації, зокрема екологічної тематики, стала для бібліотеки одним із пріоритетних напрямів.

Важливою складовою екологічно-просвітницької діяльності бібліотеки є формування екологічних ресурсів (традиційних та електронних) і забезпечення вільного доступу до них користувачам. Задовольняючи інформаційні запити фахівців-екологів, студентства, широкої громадськості, наші фахівці активно створюють довідково-інформаційні повнотекстові бази даних, які містять аналітичні довідки, дайджести, електронні версії книжок, схеми, карти, фотоматеріали. Аналіз інформаційних ресурсів бібліотеки показав, що станом на 01.01.2021 р. в її фонді зберігається понад 900 тис. документів природничонаукових видань навчального, наукового та довідкового характеру, значна їх частина – видання екологічної тематики.

Щороку бібліотека отримує обов'язковий примірник видань з екологічної тематики, зокрема періодичних. Серед них: «Гуманитарный экологический журнал» (Київ), «Экология и промышленность» (Харків), «Агроекологічний журнал» (Київ), «Безпека життєдіяльності» (Київ), «Бібліотека Всеукраїнської екологічної ліги» (Київ), «Вода і водоочисні технології» (Київ), «Екологія підприємства» (Київ), «Екологічний вісник» (Київ), «Енерготехнології та ресурсозбереження» (Київ), «Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія: Екологія», «Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Екологія», «Екологічна безпека та збалансоване ресурсокористування» (Івано-Франківськ), «Екологічна безпека та природокористування» (Київ), «Наукові записки НаУКМА. Біологія та екологія» (Київ), «Питання біоіндикації та екології» (Запоріжжя), «Проблеми екології та медицини» (Полтава), «Техногенно-екологічна безпека» (Харків) та ін.

У бібліографічній діяльності бібліотеки від підготовки покажчиків нових надходжень природознавчої літератури перейшли до створення посібників, у яких порушуються складні питання сучасного стану природного середовища. Такими були, наприклад, покажчики «Сероводород Черного моря» (1990) [44], де серед інших проблем розглядались і реакція зоопланктону на різні забруднювачі, і сірководневе забруднення морських вод та його наслідки; «Україна – зона екологічного лиха» (1993) [45], де передусім було звернуто увагу на негативний вплив людської діяльності на навколишнє природне середовище, порушувалися питання екологічного виховання та екологізації свідомості; «Біологія Чорного і Азовського морів» (1985–2017) [6]: за інформацією, наведеною у 19 випусках цього видання, можна простежити еволюцію проблем і стану морського середовища та познайомитися з методиками, спрямованими на поліпшення ситуації.

Спеціалісти бібліотеки підготували і презентували шість випусків бібліографічного покажчика «Одеса сьогодні: екологія міста» (2001–2017) [30], який найбільш повно відображає наявні екологічні проблеми міста, шляхи їх вирішення та перспективи розвитку в цілому; два випуски довідника «Державні установи, організації та підприємства, громадські екологічні організації м. Одеси та Одеської області» (2002, 2010) [11, 12], що містять докладні відомості про кожну організацію і заклад, які працюють у царині екології та охорони довкілля; збірник матеріалів «Экологические проблемы Причерноморья» [19, 20], чотири випуски бібліографічного покажчика «Екологічні проблеми Північно-Західного Причорномор'я» (2002–2019) [21], чотири збірники наукових праць Університету екологічних знань ОННБ – «Екологія і суспільство» (2002–2013) [14, 15, 16, 17]; 45 випусків бібліографічного покажчика «Природа і природні ресурси Північного Причорномор'я» (започаткований у 1936 р. та відновлений у 1960-ті рр.) [41].

Бібліотека також надає постійну інформаційну підтримку навчальному процесу та науково-дослідницькій діяльності студентів, аспірантів, науковців закладів вищої освіти країни; активно працює у напрямі розповсюдження знань з охорони довкілля; формує і вдосконалює нові форми співробітництва з державними та громадськими екологічними організаціями; впроваджує інноваційні форми індивідуальної та масової роботи з екологічної просвіти.

Популяризації екологічних знань серед населення сприяють книжково-ілюстративні виставки з проблем охорони навколишнього середовища, які щороку експонуються в читальних залах та на вебсайті бібліотеки, на наукових конференціях і семінарах, зокрема поза межами книгозбірні. Серед них – виставки: «Охорона природи – поточна задача» (1976) [28], «Цілющі сили природи» (1979) [51], «Екологічні основи охорони атмосфери» (1982), «Найдивовижніший мінерал: вода і проблеми її збереження» (1982) [28], «Беспокоясь о природе» (1985) [18], «Науково-технічний прогрес у союзі з екологією» (1990), «Екологія і технологія утилізації відходів» (1991), «Екотехнології: до Всесвітнього дня охорони навколишнього середовища» (1993) [28], «Екологія та людство. Нестихаючі дзвони Чорнобиля» (1996) [32], «Екологія Північно-Західного Причорномор'я» (1997), «Місія спасіння: Чорне море» (1999) [33], «Попіл Чорнобиля» (2019) [38], «Літня мандрівка до крижаної Антарктиди: з нагоди 25-річчя антарктичної станції «Академік Вернадський»» (2021) [27] та ін.

У бібліотеці організовувалися зустрічі з Ю. П. Зайцевим – академіком НАН УРСР, доктором біологічних наук, директором Одеської філії Інституту біології південних морів НАН України (1972–1989), з ученими Морського гідрофізичного інституту АН УРСР, проведено круглий стіл «Природа та цивілізація: союз чи конфлікт [28]. У 2000 р. проведено засідання вченої ради «Роль ОДНБ ім. М. Горького у вирішенні задач із поліпшення екології Одеського регіону» за участі представників Одеської обласної та міської рад, Центру морських дослі-

джень екологічної безпеки нафтотерміналів, викладачів одеських вишів (2000) [34]. Усі ці заходи супроводжувалися тематичними книжково-ілюстративними виставками.

У жовтні 2001 р. на базі бібліотеки створено «Університет екологічних знань» як проєкт, що має просвітницький характер і покликаний формувати екологічну свідомість шляхом поширення екологічних знань та елементів екологічної культури серед широких верств населення [47, 48]. Проєкт активно діяв протягом 2001–2011 рр., однак з плином часу на його розвиткові позначилися загальні тенденції удоступнення інформації екологічного спрямування іншими інституціями науки та освіти, активізація громадянського суспільства тощо, що, з одного боку, призвело до появи аналогічних за змістом ініціатив, а з іншого,– залучення до процесів екологічного просвітництва більшої кількості авторів. Це дозволило працівникам бібліотеки переорієнтувати зусилля та зосередити увагу на інформаційно-бібліотечній роботі й супроводі та сприянні просвітницьким ініціативам партнерів бібліотеки у царині еколого-просвітницької роботи.

За задумом організаторів, «Університет екологічних знань» – це трибуна для обміну інформацією між науковцями і фахівцями про досягнення і перспективи розвитку науки з екологічної безпеки, відтворення природних ресурсів та раціональне природокористування [47]. Через «Університет екологічних знань» забезпечується постійний контакт з провідними навчальними закладами, державними та громадськими організаціями міста, а широкі кола громадськості дістали можливість реалізувати своє право на одержання достовірної екологічної інформації.

Діяльність «Університету екологічних знань» спрямовувала вчена рада, до складу якої увійшли провідні фахівці-екологи Південного регіону: доктор хімічних наук, професор, академік НАН України, член Президії НАН України, голова Південного наукового центру НАН України, директор Фізико-хімічного інституту імені О. В. Богатського НАН України С. А. Андронаті, доктор біологічних наук, академік НАН України, головний науковий співробітник Одеської філії Інституту біології південних морів імені О. О. Ковалевського НАН України, заслужений діяч науки і техніки України Ю. П. Зайцев, ректор Екологічного університету, доктор фізико-математичних наук С. М. Степаненко, начальник Державного управління екології і природних ресурсів в Одеській області Ю. М. Толопко, начальник управління екологічної безпеки Одеського міськвиконкому В. О. Созінов, директор Державної інспекції охорони Чорного моря Міністерства екології і природних ресурсів України С. К. Долинський та ін. Очолював вчену раду доктор сільськогосподарських наук, професор М. О. Шалімов [5]. Високий професійний рівень членів вченої ради Університету (керівники державних природоохоронних служб, видатні учені – три академіки НАН України, дев'ять докторів і кандидатів наук, представники громадських орга-

нізацій.) давав можливість глибоко і всебічно аналізувати екологічну ситуацію в регіоні, на високому фаховому рівні спрямовувати роботу.

Практичну організаційну діяльність у межах проєкту забезпечував бібліотечний структурний підрозділ – інформаційний центр з питань екології довідково-інформаційного відділу ОННБ ім. М. Горького.

За роки діяльності Університету організовано і проведено 106 засідань. До кожного з них готувалися виставки нової літератури, тематичні огляди з питань екології (близько 60 тис. видань). Заходи відвідало понад 12 тис. слухачів – студентів, аспірантів, фахівців, які працювали у галузі екології, членів громадських екологічних організацій, людей, не байдужих до проблем екології [28]. Багато хто з них став справжнім захисником довкілля, сформувавши свій світогляд завдяки «Університету екологічних знань». Активними учасниками і спікерами заходів, організованих у рамках проєкту, в різні роки ставали провідні науковці та фахівці у царині екології міста, регіону, країни, представники органів державної влади та місцевого самоврядування, профільних інституцій громадянського суспільства.

На засіданнях, на які запрошували відомих екологів міста, регіону, України, розглядалися питання: «Про стан екологічної ситуації в Південному регіоні», «Збереження та розвиток зелених зон Одеси», «Про діяльність постійної депутатської комісії міської ради з питань екології», «Шляхи реалізації екологічної політики України в галузі освіти», «Охорона навколишнього природного середовища в Одеській області: проблеми та перспективи їх вирішення», «Про зміни клімату та заходи щодо адаптації до них», «Результати наукових досліджень стану екосистеми Чорного моря в районі о. Зміїний» та ряд інших [3; 4; 5; 28]. На одному із засідань Університету було презентовано книгу видану Міністерством з надзвичайних ситуацій України «Чернобыль – моя боль», присвячену роковинам Чорнобильської трагедії. До 145-річчя від дня народження В.І. Вернадського проведено всеукраїнську конференцію «В.І. Вернадський і сьогодення: концептуальні питання розвитку вчення про біосферу» [8]. У рамках Європейського тижня місцевої демократії в Україні була організована науково-практична конференція «Реалізація Оргуської конвенції – умова розвитку демократії у сфері охорони навколишнього природного середовища, соціально-політичної демократії у цілому» [42]. Проведено також низку круглих столів за темами: «Метрологічне забезпечення контролю якості довкілля та продуктів споживання на відповідність чинним в Україні санітарним нормам», «Санітарно-епідеміологічна ситуація в Одеській області», «Екологія і культура», «Проблеми екологічної інформації у відкритому суспільстві», «Екологічні проблеми Чорного моря», «Проблеми якісного питного водопостачання в Одеському регіоні та шляхи їх вирішення», «Куяльницький лиман: сучасний стан і перспективи розвитку унікального курорту України» [28; 5]. У рамках IV Всеукраїнської виставки-форуму «Українська книга на Одещині» успішно пройшло розширене засідання за темою «Роль книги у формуванні

світогляду людини нового тисячоліття: гуманізм, екологія, толерантність»; відбулася презентація видань за екологічною тематикою провідних українських видавництв – «Сталкер» (Донецьк); «Либідь», «Знание», «Картографія» (Київ) [49]. В ОННБ було також організовано серію вернісажів, які привертали увагу до проблем екології – «Природа та людина у творчості фотохудожників Алли Крикун та Костянтина Силіна», «Світ природи в об'єктиві» Ігоря Герджика та Івана Русєва, виставку робіт художниці Світлани Крижевської з чорнобильської тематики, презентацію екологічного проєкту «Арт-туризм» членів Національної спілки художників України та членів Спілки мариністів Одеси – Галини Лєкаревої-Нікітіної, Віктора Потеряйка, Сергія Папроцького, Єлизавети Гришиної [28], персональна виставка акварелей і графіки художника «Зірка Полин» Ю. Письмака, учасника ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС, присвячена Чорнобильській трагедії [29].

З доповідями та повідомленнями на засіданнях Університету виступали провідні вчені та екологи міста: доктор хімічних наук, професор, академік НАН України С. А. Андронаті – «Екологія и хімія. Технологічні аспекти і моніторинг» та «Чиста вода для Одеського регіону»; Б. В. Буркинський – «До проблем екологічної безпеки функціонування топливо-енергетичного комплексу в береговій зоні Придунав'я», «Екологічний аудит у системі управління підприємством у ринковій економіці», «Екологічні інновації у становленні «зеленої» економіки»; доктор біологічних наук, академік НАН України Ю. П. Зайцев – «Розвиток фундаментальних ідей В. І. Вернадського у дослідженнях з біології та екології Чорного моря», «Про екології – всім»; доктор фізико-математичних наук, професор С. М. Степаненко – «Сучасні досягнення науки у галузі екології», «Науково-методична комісія з екології та охорони навколишнього середовища як чинник розвитку професійної екологічної освіти», «Про впровадження концепції екологічної освіти в Одеському регіоні», «Концептуальні підходи до формування освіти в інтересах сталого розвитку в Україні»; начальники обласної та міської екологічних служб охорони довкілля; керівники Державної екологічної інспекції з охорони довкілля Північно-Західного регіону Чорного моря А. В. Яцков – «Екологічна політика Одеського регіону» та І. А. Дербоглав – «Екологія міста» та ін. [28; 14; 15; 16; 17]. Тематика виступів завжди була вкрай актуальною. Серед питань, що розглядалися та жваво обговорювалися на засіданнях,– результати діяльності Державного управління охорони навколишнього природного середовища з поліпшення екологічного стану в Одеському регіоні; стан та охорона навколишнього природного середовища м. Одеси; діяльність управління екології та розвитку рекреаційних зон Одеської міської ради з підвищення рівня екологічної освіти; екологічні проблеми Українського Причорномор'я; становлення освіти в інтересах сталого розвитку в Одеському регіоні; основні напрями екологічної освіти суспільства; дотримання українського екологічного законодавства органами місцевого самоврядування; екологічна освіта та виховання як засіб формування екологічної культури; наукова

бібліотека як складова процесу формування екологічної культури, формування ноосферної парадигми в сучасних умовах; громадська екологічна діяльність у вищих навчальних закладах як обов'язкова складова безперервної екологічної освіти (на прикладі регіонального центру поширення екологічних знань Одеського державного екологічного університету); аспекти екологічної освіти та виховання школярів у системі позашкільної роботи педагогів Одеської області; роль міжнародної співпраці у підвищенні рівня екологічної освіти та виховання в Одеській області, підготовка інноваційної інфраструктури міста до організації екологічного туризму, екологічна освіта за допомогою образотворчого мистецтва на прикладі міжнародного художнього авторського проекту «Арт-туризм» тощо. У доповідях викладачів ВНЗ наголошувалося, що у університетська наука має активно формувати наукові школи в усіх галузях знань, а екологічна наука – використовувати досягнення вчених для підвищення якості освіти і в інтересах екологічно збалансованого розвитку. Неформальна екологічна освіта в межах проєкту найчастіше була представлена доповідями педагогів, які працюють у системі позашкільної роботи, представників громадських екологічних організацій.

У 2011 р. на розширеному засіданні, під час науково-практичної конференції «Екологічна освіта як складова розвитку демократичних засад у суспільстві», було підбито підсумки діяльності Університету за 10 років. Провідні вчені-екологи міста високо оцінили його внесок в освіту, виховання та формування екологічної культури населення [46].

Протягом багатьох років ОННБ веде плідну просвітницьку діяльність, пов'язану з екологічними проблемами міста й регіону. Ця робота має системний характер і зорієнтована як на потреби науки та практичну діяльність у царині екології, так і на поширення екологічних знань та формування екологічної культури, використовуючи різноманіття форм інформаційно-бібліотечної, культурно-просвітницької, науково-бібліографічної роботи. Дієвим механізмом здійснення просвітницької роботи ОННБ став інноваційний проєкт «Університет екологічних знань», у межах роботи якого було ініційовано низку форумів, наукових конференцій, круглих столів, видавничих проєктів, що посилило спроможності ОННБ діяти як потужний інформаційний центр з питань екології та зробило ОННБ однією з важливих ланок у вирішенні екологічних проблем Одеського регіону та Півдня України.

Список використаних джерел

1. Андрущенко В. П. Екологічна політика і освіта: проблеми становлення / В. П. Андрущенко // Роздуми про освіту: статті, нариси, інтерв'ю. – Київ, 2004. – С. 253–258.
2. Астапенко Т. С. Формування екологічної свідомості засобами інформаційно-бібліотечної роботи / Т. С. Астапенко // Екол. вісн. – 2006. – № 2. – С. 28–29.
3. Бєльницька О. М. Інформаційна діяльність Наукової бібліотеки в контексті вирішення екологічних проблем регіону / О. М. Бєльницька // Екологія і суспільство: зб. наук. пр. Ун-ту екол. знань Одес. держ. наук. б-ки ім. М. Горького / уклад. О. М. Бєльницька ; редкол.: О. Ф. Ботушанська [та ін.]. – Одеса, 2005. – Вип. 2. – С. 22–25.

4. Бєльницька О. М. Наукова бібліотека як складова процесу формування екологічної культури / О. М. Бєльницька // Екологія і суспільство: зб. наук. пр. Ун-ту екол. знань Одес. держ. б-ки ім. М. Горького / уклад.: О. М. Бєльницька, Н. П. Лашкарьова ; редкол.: О. Ф. Ботушанська [та ін.]. – Одеса, 2013. – Вип. 4. – С. 31–33.
5. Бєльницька О. М. Роль бібліотек у формуванні інформаційного простору з питань екології / О. М. Бєльницька // Екологія і суспільство : зб. наук. пр. Ун-ту екол. знань Одес. держ. б-ки ім. М. Горького / уклад. О. М. Бєльницька ; редкол.: О. Ф. Ботушанська [та ін.]. – Одеса, 2002. – Вип. 1. – С. 12–11.
6. Біологія Чорного та Азовського морів : бібліогр. покажч. літ. : [в 19 вип.] / Одес. нац. наук. б-ка. – Одеса, 1985–2017.
7. Бур'ян Л. Екологічне просвітництво як важлива складова діяльності публічної бібліотеки / Л. Бур'ян // Бібл. форум України. – 2007. – № 3. – С. 31–34.
8. В. І. Вернадський і сьогодення: концепт. питання розвитку вчення про біосферу: до 145-річчя В. І. Вернадського : матеріали наук.-практ. конф. // Екологія і суспільство : зб. наук. пр. Ун-ту екол. знань Одес. держ. наук. б-ки ім. М. Горького / упоряд.: О. М. Бєльницька, Н. П. Лошкарьова ; редкол.: О. Ф. Ботушанська [та ін.]. – Одеса, 2008. – Вип. 3. – С. 141–203.
9. Вернадский В. И. Размышления натуралиста. Научная мысль как планетарное явление / В. И. Вернадский. – М., 1977. – Кн. 2. – 180 с.
10. Гор А. Земля у рівновазі. Екологія і людський дух / А. Гор. – Київ, 2001. – 394 с.
11. Державні й громадські екологічні організації м. Одеси та Одеської області : довідник / упоряд.: Н. П. Лошкарьова, Г. В. Фоміна ; редкол.: О. Ф. Ботушанська (відп. ред.) [та ін.]. – Одеса, 2003. – 69 с., 4 с.: іл.
12. Державні та громадські екологічні організації Одеської області та м. Одеси : телефон.-адрес. довід. / упоряд.: Н. П. Лошкарьова, Г. В. Фоміна ; редкол.: О. Ф. Ботушанська, С. К. Долинський ; ред. М. Л. Десенко. – Одеса, 2002. – 75 с.
13. Екологічні проблеми північно-західного Причорномор'я : бібліогр. покажч. літ. за 2015–2017 роки / М-во культури України, Одес. нац. наук. б-ка; упоряд. Н. П. Лошкарьова ; наук. ред. і авт. вступ. ст. В. І. Михайлов ; ред. І. С. Шелестович. – Одеса, 2019. – 217 с. : іл.
14. Екологія і суспільство : зб. наук. пр. Ун-ту екол. знань Одес. держ. наук. б-ки ім. М. Горького / уклад. О. М. Бєльницька ; редкол.: О. Ф. Ботушанська [та ін.]. – Одеса, 2002. – Вип. 1. – 190 с.
15. Екологія і суспільство : зб. наук. пр. Ун-ту екол. знань Одес. держ. б-ки ім. М. Горького / уклад. О. М. Бєльницька ; редкол.: О. Ф. Ботушанська [та ін.]. – Одеса, 2005. – Вип. 2. – 216 с., 12 с. іл.
16. Екологія і суспільство : зб. наук. пр. Ун-ту екол. знань Одес. держ. наук. б-ки ім. М. Горького / упоряд.: О. М. Бєльницька, Н. П. Лошкарьова ; редкол.: О. Ф. Ботушанська [та ін.]. – Одеса, 2008. – Вип. 3. – 268 с.
17. Екологія і суспільство : зб. наук. пр. Ун-ту екол. знань Одес. держ. б-ки ім. М. Горького / уклад.: О. М. Бєльницька, Н. П. Лашкарьова ; редкол.: О. Ф. Ботушанська [та ін.]. – Одеса, 2013. – Вип. 4. – 204 с.
18. Ефимов А. Беспокоясь о природе / А. Ефимов // Веч. Одесса. – 1985. – 12 авг.
19. Экологические проблемы Причерноморья : сб. материалов, 1999–2002 гг. / сост.: Н. П. Лошкарева, Л. И. Шекера ; редкол.: О. Ф. Ботушанская [и др.] ; ред. И. С. Шелестович. – Одесса, 2002. – 200 с.
20. Экологические проблемы Причерноморья : сб. материалов, 1999–2002 гг. / сост.: Н. П. Лошкарёва, Л. И. Шекера (разд. 1) ; редкол.: О. Ф. Ботушанская, С. К. Долинский (отв. ред.), В. П. Савутин ; ред. И. С. Шелестович. – Одесса, 2003. – 216 с. : ил.
21. Экологические проблемы Северо-Западного Причерноморья : библиогр. указ. лит. [в 3 вып.] / сост. Н. П. Лошкарева ; науч. ред., авт. вступ. ст. В. И. Михайлов ; М-во культуры Украины, ОННБ им. М. Горького. – Одесса, 2012–2019.
22. *Зайцев Ю. П.* Об экологии всем / Ю. П. Зайцев // Екологія і суспільство : зб. наук. праць Ун-ту екол. знань Одес. держ. б-ки ім. М. Горького / уклад. О. М. Бєльницька ; редкол.: О. Ф. Ботушанська [та ін.]. – Одеса : ОДНБ, 2002. – Вип. 1. – С. 6–11.
23. Засідання Університету екологічних знань [Електрон. ресурс] // Одес. нац. наук. б-ка : офіц. веб-сайт. – Електрон. дані. – Україна, Одеса, 2011, 28 квіт. – Режим доступу : https://odnb.odessa.ua/view_post.php?id=335 (дата звернення: 10.09.2021). – Загол. з екрана.
24. *Кисельов М. М.* Екологічна свідомість як феномен освітянського процесу / М. М. Кисельов // Філос. думка. – 2005. – № 2. – С. 130–149.
25. Коммонер Б. Замыкающийся круг. Природа, человек, технология / Б. Коммонер. – Ленинград, 1974. – 280 с.
26. «Куяльницький лиман: сучасний стан та перспективи розвитку унікального курорту України» [Електрон. ресурс] // Одес. нац. наук. б-ка : офіц. веб-сайт. – Електрон. дані. – Україна, Одеса, 2010, 17 листоп. – Режим доступу: http://odnb.odessa.ua/view_post.php?id=140 (дата звернення : 10.09.2021). – Загол. з екрана.

27. Літня мандрівка до крижаної Антарктиди : в Одес. нац. наук. б-ці відкрилася унікальна виставка з нагоди 25-річчя антаркт. станції «Академік Вернадський» [Електрон. ресурс] // Одес. нац. наук. б-ка : офіц. веб-сайт. – Електрон. дані. – Україна, Одеса, 2021, 23 лип. – Режим доступу: http://odnb.odessa.ua/view_post.php?id=3367 (дата звернення: 10.09.2021). – Загол. з екрана.
28. *Максимова К. А.* У центрі уваги бібліотеки – проблеми екології та екологічної культури / К. А. Максимова // Скарбниця культури : зб. ст. / ОННБ ім. М. Горького ; упоряд. Л. М. Бур'ян ; редкол.: О. Ф. Ботушанська (відп. ред.) [та ін.] ; ред.: Н. Г. Майданюк, І. С. Шелестович. – Одеса, 2014. – Вип. 4. – С. 127–139.
29. *Михайлевский А.* Чаша Чернобыля / А. Михайлевский // Одес. вестн. – 1998. – 5 мая.
30. Одеса сьогодні: екологія міста : бібліогр. покажч. літ. : [в 6 вип.] / М-во культури, Одес. нац. наук. б-ка. – Одеса, 2001–2017.
31. *Одум Ю.* Экология / Ю. Одум. – М., 1986. – Т. 2. – 376 с., ил.
32. Одеська національна наукова бібліотека (ОННБ). ВЗАФ. Звіт ОДНБ ім. М. Горького за 1997 р. 23 арк.
33. ОННБ. ВЗАФ. Звіт ОДНБ ім. М. Горького за 1998 р. 57 арк.
34. ОННБ. ВЗАФ. Рішення засідання вченої ради ОДНБ ім. М. Горького. 2000 р. 20 арк.
35. Основи соціоекології : навч. посіб. / Г. Бачинський [та ін.] – Київ, 1995. – 238 с.
36. *Панасюк Т. Г.* Роль бібліотеки у вихованні екологічної свідомості та культури студентської молоді / Т. Г. Панасюк, Л. І. Салюк // Наук. пр. Кам'янець-Поділ. нац. ун-ту ім. І. Огієнка. Серія: Бібліотекознавство. Книгознавство. – 2018. – Вип. 5. – С. 172–178.
37. *Перепелица И.* Библиотека как центр экологической культуры / И. Перепелица // Бібл. форум України. – 2006. – № 1. – С. 37–38.
38. Положення про організацію науково-методичної та бібліографічної роботи наукових бібліотек на допомогу бібліотекам Республіки. 13 квіт. 1964 р. // Довідник бібліотекаря : зб. керівних матеріалів з питань бібліотекознав. роботи. – Харків, 1967. – С. 172–174.
39. «Попіл Чорнобиля» : кн. вист. [Електрон. ресурс] // Одес. нац. наук. б-ка : офіц. веб-сайт. – Електрон. дані. – Україна, Одеса, 2019, 5 груд. – Режим доступу: https://odnb.odessa.ua/view_post.php?id=2655 (дата звернення: 10.09.2021). – Загол. з екрана.
40. Постанова колегії Міністерства культури УРСР 7 лютого 1964 р. Про роботу наукових бібліотек і визначення напрямів їх діяльності на допомогу бібліотекам Республіки // Довідник бібліотекаря : зб. керівних матеріалів з питань бібліотекознав. роботи. – Харків, 1967. – С. 55–58.
41. Природа і природні ресурси Північного Причорномор'я : покажч. літ. : [в 45 вип.] / ОДНБ ім. М. Горького. – Одеса, 1936–2018.
42. Реалізація Оргуської конвенції – умова розвитку демократії у сфері охорони навколишнього природного середовища, соціально-політичної демократії у цілому : матеріали конф. // Екологія і суспільство : зб. наук. пр. Ун-ту екол. знань Одес. держ. наук. б-ки ім. М. Горького / упоряд.: О. М. Бэльницька, Н. П. Лошкарьова ; редкол.: О. Ф. Ботушанська [та ін.]. – Одеса, 2008. – Вип. 3. – С. 205–252.
43. Рішення Колегії Міністерства освіти і науки України № 13/6-19 від 20.12.2001 «Про концепцію екологічної освіти в Україні» // Інформац. зб. М-ва освіти і науки України. – 2002. – № 7. – С. 3–23.
44. Сероводород Черного моря: к столетию открытия сероводородного заражения Черного моря : библиогр. указ. / М-во культуры УССР ; Одес. гос. науч. б-ка им. М. Горького ; сост.: А. Е. Шевалев, Л. И. Шекера, А. Г. Сивцов ; ред. И. С. Шелестович. – Одесса, 1990. – 44 с.
45. Україна – зона екологічного лиха : рек. бібілогр. покажч. / М-во культури України ; Одес. держ. наук. б-ка ім. М. Горького ; упоряд. І. Е. Рикун ; наук. ред. В. А. Дьяков ; ред. М. Л. Десенко. – Одеса, 1993. – 116 с.
46. Університету екологічних знань – 10 років! [Електрон. ресурс] // Одес. нац. наук. б-ка : офіц. веб-сайт. – Електрон. дані. – Україна, Одеса, 2011, 8 груд. – Режим доступу: http://odnb.odessa.ua/view_post.php?id=435 (дата звернення: 10.09.2021). – Загол. з екрана.
47. Університет екологічних знань Одеської державної наукової бібліотеки ім. М. Горького / редкол.: О. Ф. Ботушанська [та ін.] ; ред. І. С. Шелестович. – Одеса, 2006. – 22 с.
48. Університет екологічних знань ОННБ [Електрон. ресурс] // Одес. нац. наук. б-ка : офіц. веб-сайт. – Електрон. дані. – Україна, Одеса, 2010, 10 листоп. – Режим доступу: http://odnb.odessa.ua/view_post.php?id=163 (дата звернення: 10.09.2021). – Загол. з екрана.
49. Четверта Всеукраїнська виставка-форум «Українська книга на Одещині» : каталог / М-во культури і мистецтв України, Одес. обл. держ. адмін., Укр. асоціація видавців та книгорозповсюджувачів, Одес. держ. наук. б-ка ім. М. Горького ; упоряд.: Л. М. Бур'ян, Е. І. Василевська ; редкол.: О. Ф. Батушанська (відп. ред.), О. М. Бєльницька, І. В. Васильєв. – Одеса, 2003. – 84, [4] с.
50. *Шевченко Н.* Впровадження екологічних програм як інтегративний чинник соціалізації молодого покоління / Н. Шеченко // Вісн. Кн. палати. – 2007. – № 2. – С. 27–31.

51. *Шеховцева Н.* С книжной полки – на стенд / Н. Шеховцева // Веч. Одесса. – 1979. – 25 янв.
52. Report of the United Nations Conference on Environment and Development (Rio de Janeiro, 3–14 June 1992). – New York, 1993. – Vol. 1 : Resolutions Adopted by the Conference. – 486 p.
53. Report of the United Nations Conference on the Human Environment. (Stockholm, 5–6 June 1972). – New York, 1973. – 77 p.

References

[1]. Andrushchenko V. P. Ekolohichna polityka i osvita : problemy stanovlennia [Environmental policy and education: problems of formation]. *Rozdumy pro osvitu : statti, narysy, interv'iu [Reflections on education: articles, essays, interviews]*. Kyiv, 2004, pp. 253–258.
[2]. Astapenko T. S. Formuvannia ekolohichnoi svidomosti zasobamy informatsiino-bibliotechnoi roboty [Formation of ecological consciousness by means of information and library work]. *Ekolohichnyi visnyk [Environmental Bulletin]*. 2006, no. 2, pp. 28–29.
[3]. Belnytska O. M. Informatsiina diialnist Naukovoi biblioteky v konteksti vyrishennia ekolohichnykh problem rehionu [Information activity of the Scientific Library in the context of solving environmental problems of the region]. *Ekolohiia i suspilstvo : zb. nauk. prats Un-tu ekol. znan Odes. derzh. b-ky im. M. Horkoho [Ecology and society: a collection of scientific works of the University of Ecological Knowledge of the Gorky Odessa State Library]*. Odesa, 2005, iss. 2, pp. 22–25.
[4]. Belnytska O. M. Naukova biblioteka yak skladova protsesu formuvannia ekolohichnoi kultury [Scientific library as a component of the process of formation of ecological culture]. *Ekolohiia i suspilstvo : zb. nauk. prats Un-tu ekol. znan Odes. derzh. b-ky im. M. Horkoho [Ecology and society: a collection of scientific works of the University of Ecological Knowledge of the Gorky Odessa State Library]*. Odesa, 2013, iss. 4, pp. 31–33.
[5]. Belnytska O. M. Rol bibliotek u formuvanni informatsiinoho prostoru z pytan ekolohii [The role of libraries in the formation of information space on ecology]. *Ekolohiia i suspilstvo : zb. nauk. prats Un-tu ekol. znan Odes. derzh. b-ky im. M. Horkoho [Ecology and society: a collection of scientific works of the University of Ecological Knowledge of the Gorky Odessa State Library]*. Odesa, 2002, iss. 1, pp. 12–11.
[6]. *Biolohiia Chornoho ta Azovskoho moriv : bibliohr. pokazhch. lit. [Biology of the Black and Azov Seas: bibliography index of literature] : [in* 19 *vol.]*. Odesa, 1985–2017.
[7]. Burian L. Ekolohichne prosvitnytstvo yak vazhlyva skladova diialnosti publichnoi biblioteky [Environmental education as an important component of the public library]. *Bibliotechnyi Forum Ukrainy [Library Forum of Ukraine]*. 2007, no. 3, pp. 31–34.
[8]. V. I. Vernadskyi i sohodennia : kontseptualni pytannia rozvytku vchennia pro biosferu : do 145-richchia V. I. Vernadskoho : materialy naukovo-praktychnoi konferentsii [V. I. Vernadsky and today : conceptual issues of development of the doctrine of the biosphere: to the 145th anniversary of VI Vernadsky: materials of the scientific-practical conference]. *Ekolohiia i suspilstvo : zb. nauk. prats Un-tu ekol. znan ODNB im. M. Horkoho [Ecology and society: a collection of scientific works of the University of Ecological Knowledge of the Gorky Odessa State Library]*. Odesa, 2008, iss. 3, pp. 141–203.
[9]. Vernadskyi V. Y. *Razmyshlenyia naturalysta. Nauchnaia mysl kak planetarnoe yavlenye [Reflections of a naturalist. Scientific thought as a planetary phenomenon.]*. Moskva, 1977, vol. 2, 180 p.
[10]. Hor A. *Zemlia u rivnovazi. Ekolohiia i liudskyi dukh [The earth is in equilibrium. Ecology and the human spirit]*. Kyiv, 2001, 394 p.
[11]. *Derzhavni y hromadski ekolohichni orhanizatsii m. Odesy ta Odeskoi oblasti : dovidnyk [State and public environmental organizations of Odessa and Odessa region: handbook]*. Odesa, 2003, 69 p.
[12]. *Derzhavni ta hromadski ekolohichni orhanizatsii Odeskoi oblasti ta m. Odesy : telefon.-adres. dovid. [State and public environmental organizations of Odessa region and Odessa: telephone-address directory]*. Odesa, 2002, 75 p.
[13]. *Ekolohichni problemy pivnichno-zakhidnoho Prychornomor'ia : bibliohr. pokazhch. lit. za* 2015–2017 *roky [Ecological problems of the north-western Black Sea region: bibliographic index of literature for* 2015–2017]. Odesa, 2019, 217 p.
[14]. *Ekolohiia i suspilstvo : zb. nauk. prats Un-tu ekol. znan Odes. derzh. b-ky im. M. Horkoho [Ecology and society: a collection of scientific works of the University of Ecological Knowledge of the Odessa State Library named after M. Gorky]*. Odesa, 2002, iss. 1, 190 p.
[15]. *Ekolohiia i suspilstvo : zb. nauk. prats Un-tu ekol. znan Odes. derzh. b-ky im. M. Horkoho [Ecology and society: a collection of scientific works of the University of Ecological Knowledge of the Odessa State Library named after M. Gorky]*. Odesa, 2005, iss. 2, 216 p.
[16]. *Ekolohiia i suspilstvo : zb. nauk. prats Un-tu ekol. znan Odes. derzh. b-ky im. M. Horkoho [Ecology and society: a collection of scientific works of the University of Ecological Knowledge of the Odessa State Library named after M. Gorky]*. Odesa, 2008, iss. 3, 268 p.

[17]. *Ekolohiia i suspilstvo : zb. nauk. prats Un-tu ekol. znan Odes. derzh. b-ky im. M. Horkoho [Ecology and society: a collection of scientific works of the University of Ecological Knowledge of the Odessa State Library named after M. Gorky]*. Odesa, 2013, iss. 4, 204 p.
[18]. Efymov A. Bespokoias o pryrode [Worrying about nature]. *Vecherniaia Odessa [Evening Odessa]*. 1985, 12 Aug.
[19]. *Ekolohycheskye problemy Prychernomoria : sb. materyalov* 1999–2002 *[Environmental problems of the Black Sea region : collection of articles materials* 1999–2002]. Odessa, 2002, 200 p.
[20]. *Ekolohycheskye problemy Prychernomoria : sb. materyalov* 1999–2002 *[Environmental problems of the Black Sea region : collection of articles materials* 1999–2002]. Odessa, 2003, 216 p.
[21]. *Ekolohycheskye problemy Severo-Zapadnoho Prychernomoria : byblyohr. ukaz. lyt. za* 2003–2011 *[Environmental problems of the North-Western Black Sea region: bibliographic index of literature for* 2003–2011]. Odessa, 2012, iss. 1, 146 p.
[22]. Zaytsev Yu. P. Ob ekologii vsem [On the ecology of all]. *Ekolohiia i suspilstvo : zb. nauk. prats Un-tu ekol. znan Odes. derzh. b-ky im. M. Horkoho [Ecology and society: a collection of scientific works of the University of Ecological Knowledge of the Odessa State Library named after M. Gorky]*. Odesa, 2002, iss. 1, pp. 6–11.
[23]. *Zasidannia Universytetu ekolohichnykh znan [Meeting of the University of Environmental Knowledge]*. Available at: https://odnb.odessa.ua/view_post.php?id=335 (accessed 10.09.2021).
[24]. Kyselov M. M. Ekolohichna svidomist yak fenomen osvitianskoho protsesu [Ecological consciousness as a phenomenon of the educational process]. *Filosofska dumka [Philosophical thought]*. 2005, no. 2, pp. 130–149.
[25]. Kommoner B. *Zamykayushchiysya krug. Priroda, chelovek, tekhnologiya [Closing circle. Nature, man, technology]*. Leningrad, 1974, 280 p.
[26]. *"Kuialnytskyi lyman: suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku unikalnoho kurortu Ukrainy" [Kuyalnytskyi estuary: current state and prospects of development of a unique resort of Ukraine]*. Available at: http://odnb.odessa.ua/view_post.php?id=140 (accessed 10.09.2021).
[27]. *Litnia mandrivka do kryzhanoi Antarktydy : v Odeskii natsionalnii naukovii bibliotetsi vidkrylasia unikalna vystavka z nahody* 25-*richchia antarktychnoi stantsii "Akademik Vernadskyi" [Summer trip to icy Antarctica: a unique exhibition on the occasion of the* 25*th anniversary of the Antarctic station "Academician Vernadsky" opened in the Odessa National Scientific Library]. Available at: http://odnb.odessa.ua/view_post.php?id=*3367 (accessed 10.09.2021).
[28]. Maksymova K. A. U tsentri uvahy biblioteky – problemy ekolohii ta ekolohichnoi kultury [In the center of attention of the library – problems of ecology and ecological culture]. *Skarbnytsia kultury [Treasury of culture]*. Odesa, 2014, iss. 4, pp. 127–139.
[29]. Mykhailevskyi A. Chasha Chernobylia. [Chalice of Chernobyl]. *Odesskiy vestnik [Odessa Herald]*. 1998, 5 May.
[30]. *Odesa sohodni: ekolohiia mista : bibliohr. pokazhch. lit. [Odesa toda y: ecology of the city : bibliographic index of literature: [in* 6 *iss]]*. Odesa, 2001–2017.
[31]. Odum Yu. *Ekologiya [Ecology]* : in 2 vol. Moskva, 1986, vol. 2, 376 p., ill.
[32.] *ONNB. Arkhiv. Zvit ODNB im. M. Horkoho za* 1997 *r. [ONNB. Archive. ODNB report named after M. Gorky for* 1997]. 23 sheets.
[33]. *ONNB. Arkhiv. Zvit ODNB im. M. Horkoho za* 1998 *r. [ONNB. Archive. ODNB report named after M. Gorky for* 1998]. 57 sheets.
[34]. *ONNB. Arkhiv. Rishennia zasidannia Vchenoi rady ODNB im. M. Horkoho* 2000 *r. [ONNB. Archive. The decision of the meeting of the Academic Council of ODNB. M. Gorky* 2000]. 20 sheets.
[35]. *Osnovy sotsioekolohii : navch. Posibnyk* / Bachynskyi H. [i dr.]. *[Fundamentals of socioecology: textbook. Manual* / Bachynsky G. [etc.]. Kyiv, 1995, 238 p.
[36]. Panasiuk T. H. Rol biblioteky u vykhovanni ekolohichnoi svidomosti ta kultury studentskoi molodi. [The role of the library in the education of ecological consciousness and culture of student youth]. *Naukovi pratsi Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni I. Ohiienka. Seriia : Bibliotekoznavstvo. Knyhoznavstvo. [Scientific works of Kamyanets-Podilsky National University named after I. Ogienko. Series: Library Science. Bibliography.]* Kam'ianets-Podilskyi, 2018, iss. 5, pp. 172–178.
[37]. Perepelitsa I. Biblioteka kak tsentr ekologicheskoy kultury. [Library as a center of ecological culture]. *Bibliotechnyi forum Ukrainy [Library Forum of Ukraine]*. 2006, no. 1, pp. 37–38.
[38]. Polozhenniam pro orhanizatsiiu naukovo-metodychnoi ta bibliohrafichnoi roboty naukovykh bibliotek na dopomohu bibliotekam respubliky. 13 kvitnia 1964 r. [Regulations on the organization of scientific-methodical and bibliographic work of scientific libraries to help the libraries of the republic. April 13, 1964]. *Dovidnyk bibliotekaria : zb. kerivnykh materialiv z pytan bibliotekoznavchoi roboty* [*Librarian's Handbook: a collection of guidelines for library work*]. Kharkiv, 1967, pp. 172–174.

[39]. *«Popil Chornobylia» : knyzhkova vystavka. ["Ashes of Chernobyl": book exhibition]*. Available at: https://odnb.odessa.ua/view_post.php?id=2655 (accessed 10.09.2021).
[40]. Postanova kolehii Ministerstva kultury URSR 7 liutoho 1964 r. Pro robotu naukovykh bibliotek i vyznachennia napriamiv yikh diialnosti na dopomohu bibliotekam respubliky [Resolution of the Board of the Ministry of Culture of the USSR on February 7, 1964. On the work of scientific libraries and determining the directions of their activities to help the libraries of the republic]. *Dovidnyk bibliotekaria : zb. kerivnykh materialiv z pytan bibliotekoznavchoi roboty [Librarian's Handbook: a collection of guidelines for library work]*. Kharkiv, 1967. pp. 55–58.
[41]. *Pryroda i pryrodni resursy Pivnichnoh o Prychornomoria : pokazhch. lit. [Nature and natural resources of the Northern Black Sea region: index of literature]* : [in 45 iss.]. Odesa, 1936–2018.
[42]. Realizatsiia Orhuskoi konventsii – umova rozvytku demokratii u sferi okhorony navkolyshnoho pryrodnoho seredovyshcha, sotsialno-politychnoi demokratii u tsilomu : materialy konferentsii [Implementation of the Aarhus Convention - a condition for the development of democracy in the field of environmental protection, socio-political democracy in general: conference proceedings]. *Ekolohiia i suspilstvo : zb. nauk. prats Un-tu ekol. znan Odes. derzh. b-ky im. M. Horkoho [Ecology and society: a collection of scientific works of the University of Ecological Knowledge of the Odessa State Library named after M. Gorky]*. Odesa, 2008, iss. 3, pp. 205–252.
[43]. Rishennia Kolehii Ministerstva osvity i nauky Ukrainy N 13/6-19 vid 20.12.2001 "Pro kontseptsiiu ekolohichnoi osvity v Ukraini" [Decision of the Board of the Ministry of Education and Science of Ukraine N 13 / 6-19 of 20.12.2001 "On the concept of environmental education in Ukraine"]. *Informatsiinyi zbirnyk Ministerstva osvity i nauky Ukrainy [Information collection of the Ministry of Education and Science of Ukraine].* 2002, no. 7, pp. 3–23.
[44]. *Serovodorod Chernogo morya : k stoletiyu otkrytiya serovodorodnogo zarazheniya Chernogo morya : bibliogr. ukaz. [Hydrogen sulfide of the Black Sea: to the centenary of the discovery of hydrogen sulfide contamination of the Black Sea: bibliographic index]*. Odesa, 1993, 116 p.
[45]. *Ukraina – zona ekolohichnoho lykha : rekomendov. bibilohr. pokazhch. [Ukraine – a zone of ecological disaster: a recommended bibliographic index]*. Odesa, 1993, 116 p.
[46]. *Universytetu ekolohichnykh znan* – 10 *rokiv! [University of Environmental Knowledge* – 10 *years!]*. Available at: http://odnb.odessa.ua/view_post.php?id=435 (accessed 10.09.2021).
[47]. *Universytet ekolohichnykh znan Odeskoi derzhavnoi naukovoi biblioteky im. M. Horkoho [University of Ecological Knowledge of Odessa State Scientific Library. M. Gorky]*. Odesa, 2006, 22 p.
[48]. *Universytet ekolohichnykh znan ONNB [ONNB University of Ecological Knowledge]*. Available at: http://odnb.odessa.ua/view_post.php?id=163 (accessed 10.09.2021).
[49]. *Chetverta Vseukrainska vystavka-forum «Ukrainska knyha na Odeshchyni» : kataloh [The fourth All-Ukrainian exhibition-forum "Ukrainian book in the Odessa region": catalog]*. Odesa, 2003, 84, [4] p.
[50]. Shevchenko N. Vprovadzhennia ekolohichnykh prohram yak intehratyvnyi chynnyk sotsializatsii molodoho pokolinnia [Implementation of environmental programs as an integrative factor in the socialization of the younger generation]. *Visnyk knyzhkovoi palaty [Bulletin of the Book Chamber].* 2007, no. 2, pp. 27–31.
[51]. Shekhovtseva N. S knizhnoy polki – na stend [From the bookshelf to the stand]. *Vechernyaya Odessa [Evening Odessa]*. 1979. 25 Jan.
[52]. *Report of the United Nations Conference on Environment and Development (Rio de Janeiro,* 3–14 *June* 1992). New York, 1993, vol. 1 (Resolutions Adopted by the Conference), 486 p.
[53]. *Report of the United Nations Sonference on the Human Environment. (Stockholm,* 5–6 *June* 1972). New York, 1973, 77 p.

Надійшла 05.10.2021 р.

Biriukova I. O.
General Director of
Odesa National Scientific Library
13 Pastera St., Odesa, 65023, Ukraine
tel.: +38 (048) 723 02 52
e-mail: 7230252@gmail.com

PROJECT «UNIVERSITY OF ENVIRONMENTAL KNOWLEDGE» AS PART OF EDUCATIONAL ACTIVITIES OF ODESA NATIONAL SCIENTIFIC LIBRARY

Summary
One of the effective levers in solving environmental and socio-economic problems of modern Ukraine is educational work in the field of ecology, raising the level of environmental education and the formation of environmental awareness and culture. Libraries play an important role in the system of public institutions that ensure the right of citizens to environmental information. The availability of libraries and appropriate information resources, the introduction of modern technologies as well as qualified personnel allow them to become an irreplaceable partner of society and the state in the field of environmental education. An important component of environmental education of Odesa National Scientific Library is the formation of thematic resources (traditional and electronic) and ensuring free access to them for users. The library provides information support to the educational process and research activity of students, graduates, researchers of higher educational institutions of the country. It also actively works in the direction of knowledge spreading on environmental protection; develops and improves new forms of cooperation with state and public environmental organizations; introduces innovative forms of individual and mass work on environmental education. One of the striking innovative projects, implemented by the library, is the project «University of Environmental Knowledge». During 10 years of project activity (2001-2011) 106 meetings of the University were organized and held, as well as a number of thematic forums, scientific conferences, round tables, publishing projects, exhibitions of new literature, thematic reviews on ecology and more. The events were attended by more than 12 thousand visitors – students, graduates, professionals working in the field of ecology, members of environmental NGOs, people who are not indifferent to environmental issues. This strengthened the ability of ONSL to act as a powerful information center on environmental issues and made ONSL one of the important parts in solving environmental problems in Odesa Region and Southern Ukraine.

Keywords: Odesa National Scientific Library, University of Ecological Knowledge, Cultural and Educational Work of Libraries, Ecological Consciousness, Ecological Knowledge, Ecological Culture.

УДК 021.64:001.83](477)
DOI: https://doi.org/10.18524/2707–3335.2021.2(26).245127

Клименко Оксана Зиновіївна,
кандидат історичних наук, доцент,
завідувач відділу наукових видань
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського
просп. Голосіївський, 3 м. Київ, 03039, Україна
тел.: +38 (044) 524 23 14
e-mail: klimenko_oz@ukr.net
ORCID 0000–0003–4821–8503

Сокур Олена Леонідівна,
кандидат наук із соціальних комунікацій,
завідувач відділу науково-методичної роботи
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського
просп. Голосіївський, 3, м. Київ, 03039, Україна
тел.: +38 (044) 524 35 92
e-mail: sokurol@ukr.net
ORCID 0000–0001–9861–3283

ВЗАЄМОДІЯ – КАТЕГОРІЯ ДИНАМІЧНИХ ЗМІН У СУЧАСНІЙ БІБЛІОТЕЧНІЙ НАУЦІ І ПРАКТИЦІ УКРАЇНИ

Актуалізація завдання успішної реалізації своєї важливої соціальної місії в умовах загострення конкуренції та цифровізації спонукає вітчизняні бібліотеки до налагодження та посилення взаємодії загалом. У статті репрезентовано взаємодію як визначальну категорію ефективних трансформацій та динамічних змін у сучасній вітчизняній бібліотечній науці і практиці. Наукова новизна роботи полягає у розширенні уявлень щодо значення взаємодії для розвитку бібліотечно-інформаційної сфери держави. Здійснений аналіз дозволив констатувати, що багатофункціональна бібліотечна взаємодія, як визначальна категорія ефективних трансформацій та динамічних змін у сучасній вітчизняній бібліотечній науці і практиці – це невід'ємний складник інформаційно-комунікаційної діяльності і здійснюється на принципах незалежності, рівності та взаємної вигоди; оптимальний шлях формування діалогової комунікативної парадигми розвитку світових культур і цивілізації в цілому задля політичної стабільності та економічного прогресу; запорука конкурентоздатності бібліотечної справи України, як осередка доступу до набагато більшого універсу знань в умовах глобального інформаційного середовища; ефективний та перспективний інструмент реалізації стратегічного завдання інтеграції у світовий науково-освітньо-культурний простір надбань національної культури і науки; апробований механізм взаємозбагачення соціальним досвідом та утвердження загальнолюдських цінностей.

Ключові слова: бібліотекознавство, наукова бібліотека, взаємодія бібліотек, бібліотечна взаємодія, міжнародне співробітництво, партнерство, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, Національна академія наук України.

© Клименко Оксана, Сокур Олена, 2021

Постановка проблеми у загальному вигляді. Пріоритетність інтеграції у світовому інформаційному просторі актуалізує питання налагодження та посилення взаємодії вітчизняних бібліотек загалом задля успішної реалізації своєї важливої соціальної місії, що є вагомим внеском у поступі євроінтеграційного курсу нашої держави. Найважливішими складниками цього процесу є формування консолідованого електронного ресурсу культурної спадщини, що включає створення власних електронних інформаційних продуктів (тематичних баз даних, баз даних повнотекстових та оцифрованих ресурсів тощо); інформаційний супровід сучасних наукових досліджень у нових умовах функціонування е-науки на основі запровадження інформаційно-комунікаційних технологій (е-фонд, е-каталог, е-архівна довідка); надання цілодобового доступу у мережі Інтернет до релевантної інформації; запровадження нових е-сервісів і е-послуг.

Актуальність дослідження. Чільна місія багатофункціональної взаємодії бібліотек – формування інтегрованого бібліотечно-інформаційного ресурсу як складової вітчизняного науково-інформаційно-знаннєвого простору. У ході еволюції всієї системи наукових комунікацій формується нова парадигма взаємодії у діяльності бібліотек як діади взаємообміну та взаємозбагачення, що і репрезентує бібліотечну взаємодію як визначальну категорію ефективних трансформацій та динамічних змін у сучасній бібліотечній науці і практиці України. Тобто, категорію ми розуміємо, насамперед, як поняття, котре відображає найзагальніші закономірні зв'язки й відношення, які існують у реальній дійсності, та демонструє важливу спільну ознаку визначеної групи явищ. З іншого боку, синонімами категорії є розряд, ґатунок, сорт [3].

Отже, дослідження суті та змісту бібліотечної взаємодії, виявлення її визначальної ролі в оперативному наданні суспільству релевантної інформації у мережевому просторі, сталому інформаційному супроводі сучасних наукових досліджень у нових умовах функціонування е-науки, систематичному пропагуванні надбань вітчизняної культури і науки в Україні та світі є надзвичайно актуальними у науково-теоретичному і практичному аспектах.

Аналіз останніх досліджень. Характеризуючи наявну джерельну базу, необхідно відзначити, що більшість матеріалів, присвячених взаємодії, представлена переважно статтями, дисертаційними дослідженнями, доповідями, звітами про наради, конференції і семінари. Серед вітчизняних науковців, які у тому чи іншому аспекті висвітлюють бібліотечну взаємодію, варто назвати публікації С. Аль Тавалбеха (міжнародне співробітництво бібліотек на основі комп'ютерних технологій), О. Клименко (теоретичні засади взаємодії наукових бібліотек), Т. Кулаковської (розбудова та взаємодія бібліотечно-інформаційної системи Національної академії наук України), О. Кучмій (міжкультурне співробітництво в умовах державотворчих зрушень), Н. Малолєтової (ефективність взаємодії у міжнародному книгообміні), Д. Ніколаєва (міжнародна взаємодія бібліотек у системі наукових комунікацій), В. Пашкової (міжнародна бібліотечна взаємодія у контексті розвитку національних бібліотечних асоціацій),

О. Сокур (науково-організаційне забезпечення взаємодії бібліотек наукових установ Національної академії наук України), Г. Солоіденко (перспективи і напрями взаємодії через проектну діяльність), С. Шемаєва (системна взаємодія бібліотек із музеями та архівами).

Зокрема, у дисертаційному дослідженні С. Аль Тавалбеха проаналізовано сучасний стан міжнародного співробітництва бібліотек та викладено перспективи її розбудови на базі комп'ютерних технологій [1]. О. Сокур у межах дисертації проаналізовано сутність і зміст базового терміна «взаємодія» у філософії, соціології, лінгвістиці, бібліотекознавстві через дефініції понять «асоціація», «інтеграція», «консолідація», «партнерство», «система», «співпраця», «співробітництво» та визначено сутність і зміст поняття «взаємодія бібліотек наукових установ НАН України» [8]. Також міжнародному співробітництву присвячено дисертаційну роботу О. Рибачка, у якій репрезентовано міжнародні цифрові інтегровані колекції документальної спадщини, що представлені у відкритому доступі на засадах корпоративної інтеграції різних видів документів, які зберігаються у бібліотеках, архівах, музеях [7].

Мета статті – визначити сутність і зміст терміна «взаємодія» і репрезентувати взаємодію бібліотек як визначальну категорію ефективних трансформацій та динамічних змін у сучасній бібліотечній науці і практиці України.

Для досягнення поставленої мети необхідно **вирішити завдання**: виявити релевантні дефініції поняття «взаємодія» у бібліотекознавстві та інших дисциплінах гуманітарного циклу, висвітлити зміст публікацій українських і зарубіжних науковців останніх років у цьому аспекті у бібліотечно-інформаційній сфері та проаналізувати найактуальніші напрями взаємодії у бібліотечній справі загалом та вітчизняних наукових бібліотек як мультифункціональних установ зокрема.

Методи дослідження. Методологія статті базувалася на загальнонаукових принципах системності, комплексності, усебічності пізнання. Використання загальнонаукових (аналізу, синтезу, узагальнення) та спеціальних методів дослідження (порівняльно-історичного, ретроспективного, проблемно-хронологічного) сприяло досягненню поставленої мети.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблема взаємодії у контексті гуманітарних наук передбачає визначення її системних теоретико-концептуальних та структурно-функціональних засад як базису відображення закономірних тенденцій нової соціокомунікаційної реальності. У науковій думці існує різноманіття концепцій і визначень цього поняття.

Формування сутності та змісту базового терміна «взаємодія» пройшло складний еволюційний шлях, що заклав підвалини для подальшого розвитку відповідних галузей практичної діяльності на сучасному етапі, насамперед, інформаційно-бібліотечної сфери [4, с. 137–138]. Як визначальна філософська категорія, взаємодія відображає аспект об'єктивних зв'язків, тому аналіз її змісту несе змістове навантаження в кожній конкретній науковій галузі. Вза-

ємодія – це процес взаємного впливу елементів один на одного, найбільш загальна, універсальна форма руху й розвитку. У сучасній науці є кілька підходів до вивчення взаємодії, й кожен із них дає додаткове, відмінне від інших, розуміння цього поняття, що втілює його семантичне навантаження. По аналогії з іншими дисциплінами гуманітарного циклу (суспільствознавство – соціальна взаємодія, правознавство – організаційна взаємодія, педагогіка – педагогічна взаємодія) й усвідомлюючи всю багатогранність відповідної проблематики задля чіткої предметизації галузі та сфери застосування вважаємо за доцільне у бібліотекознавстві вживати термін «*бібліотечна взаємодія*» у самих різних контекстах. Адже термін «взаємодія бібліотек», на наше переконання, вказує на її суб'єктів, тобто визначає і звужує суб'єктність учасників: це – винятково бібліотеки. Тому таке доповнення вважаємо конструктивним, аргументованим і вмотивованим. Зацікавленість вказаних суб'єктів зумовлена результатами суспільної участі як важливих соціальних інституцій, які за самою своєю природою і досвідом історичного розвитку реалізовують основну функцію – розвитку суспільства – лише на основі взаємодії у рамках єдиного інформаційного поля. Термін «бібліотечна взаємодія» системно втілює сутність, еволюцію і механізми взаємодії бібліотек в умовах сьогодення, її визначальну роль у сприянні розвитку науки, освіти і культури народу, є рушійною силою суспільного розвитку шляхом довільної регламентації.

Термін «бібліотечна взаємодія» пропонуємо трактувати у вузькому, широкому та найширшому сенсах відповідно. У вузькому сенсі – це прояв відносин (співпраця) у бібліотечно-інформаційній сфері між бібліотекарями, бібліотеками, бібліотечними мережами, об'єднаннями бібліотек (Українська бібліотечна асоціація, Асоціація бібліотек України), органами державної влади (соціальне партнерство). У широкому сенсі – це міжсекторна взаємодія між бібліотеками і відповідними органами (Інформаційно-бібліотечна рада Національної академії наук України, Міністерство культури та інформаційної політики України, Міністерство освіти і науки України тощо) та третім сектором (інші організації – зацікавлені учасники: музеї, архіви, вищі навчальні заклади тощо), державою і бізнесом. У найширшому сенсі – цілеспрямована діяльність із розбудова цивілізованої держави, формування високоосвіченої нації, патріотичне виховання ерудованої молоді, досягнення суспільного діалогу і злагоди, пропагування досягнень вітчизняної науки і промоція надбань культури у світовому інформаційному просторі.

Здійснений аналіз методології бібліотечної взаємодії засвідчив, що вона потребує удосконалення на базі конкретизації термінів, визначень, механізмів, інструментів.

Формування механізму багаторівневої, різнобічної бібліотечної взаємодії на єдиних концептуальних засадах – це складний, системний процес, але сьогодні ще не існує єдиної й універсальної моделі бібліотечної взаємодії, її ефективності і потенційних перспектив розвитку, що результується у духовній сфері як

сприяння розвитку високоморальної особистості зокрема і, відповідно, збагаченню інтелектуального потенціалу суспільства загалом, а це – взаємозумовлено. Тобто ключовим у характеристиці змісту бібліотечної взаємодії є термін «сприяти», адже цивілізований, освічений рівень розвитку суспільства визначає ступінь піднесення бібліотек у будь-якій державі, а державна політика у бібліотечній справі, на наше переконання, має визначальний вплив на культурний та інтелектуальний потенціал прогресу соціуму.

Форми, технології, моделі, методи бібліотечної взаємодії мають оперативно реагувати на динамічні процеси суспільного виробництва, які змінюють якість сучасної цивілізації, відображати характер і динаміку змін (застосування в бібліотечній практиці сучасних інформаційно-комунікаційних технологій).

Взаємодія як наукова категорія характеризується багатоаспектністю, різносторонністю та широтою розуміння адже представлена у багатьох сферах суспільних відносин.

Студіювання найоптимальніших визначень терміна «взаємодія», які наявні у науковому дискурсі, незважаючи на явну очевидність цього поняття, засвідчило, що кожен науковець розуміє його по-своєму. На підставі використання інформаційного, процесного, ресурсного, інституційного та системного підходів, з урахуванням гносеологічних парадигм та онтологічних чинників, аналізу наявних визначень, які зазнали впливу історично-сформованих та інноваційних детермінант, нами запропоновано визначення сутності та змісту термінів, як «взаємодія бібліотек» і «взаємодія бібліотек наукових установ НАН України» [8].

Узагальнюючи останні дослідження з обраної теми, визначимо, що взаємодія – головний системоутворюючий принцип, що є основою організації, функціонування і розвитку бібліотечних систем. Взаємодія бібліотек у різних дослідженнях розглядається як процес, який постійно змінюється у часі та специфічно виявляється у конкретних умовах і є сукупністю певних зв'язків, відносин, співпраці бібліотек для максимального задоволення інформаційних потреб користувачів, а раціональне формування і ефективне використання бібліотечних ресурсів забезпечується набуттям нових властивостей і якостей, взаємодопомогою і взаємодоповненням [4, с. 138; 8, с. 98]

Взаємодія бібліотек наукових установ НАН України – це тісно пов'язаний з розвитком наукових досліджень процес, що підвищує свою реагентність завдяки успішній реалізації завдання з кардинальної активізації роботи, у тому числі з електронними документопотоками, з метою найповнішого задоволення інформаційних потреб користувачів-науковців, популяризації української науки та її збереження, є вагомим внеском у поступі євроінтеграційного курсу нашої держави. Висунуте тлумачення простежене з позицій функціонування цілісної бібліотечної мережі НАН України й розглянуто як процес взаємовпливу бібліотек та взаємозалежності на засадах спільної стратегії та чіткої координації діяльності на базі уніфікованого нормативно-методичного забезпечення, що поро-

джує взаємозв'язки на основі взаємовикористання бібліотечно-інформаційних ресурсів та максимально повного задоволення інформаційних потреб користувачів незалежно від їхнього місцезнаходження. *Взаємодія бібліотек Національної академії наук України* – їхня творча і плідна багатогранна діяльність, що підвищує свою реагентність завдяки успішній реалізації завдання з кардинальної активізації роботи, разом із тим, з електронними документопотоками, задля формування та промоції правдивої історії української науки, є вагомим внеском у поступі євроінтеграційного курсу нашої держави [8, с. 100].

Визначення терміна «взаємодія», зокрема «взаємодія бібліотек», у бібліотекознавстві та інших суміжних науках існує чимало найрізноманітніших варіантів, кожен з яких представляє окремі складові, що відображає складність та дискусійність такого завдання у системі понять цієї галузі науки й техніки. Окремі дефініції є досить вдалими та місткими, хоча деякі моменти можуть викликати заперечення, тому що номінально окреслюють загальні характеристики поняття «взаємодія», яке загалом важко піддається дефінуванню. Тому особливо актуальним є запропоноване нами визначення терміна «взаємодія бібліотек», який базувався на комплексному аналізі його характерних, які становлять відмітну особливість цього явища, типових, які часто зустрічаються, та показових, які дають підстави для висновків і узагальнень, ознак. На нашу думку, визначальними з них є такі: добровільність; рівність усіх учасників; колективний розум; більше ідей – більше інновацій; використання на благо; обмін ідеями, знаннями; якість результату залежить від чіткості виконання.

В основі взаємодії сучасних бібліотек – базових документно-інформаційних інституцій суспільства – безпосередня та опосередкована комунікація, як складова фахової діяльності, тобто встановлення продуктивних та результативних інформаційно-культурних зв'язків, прогресивним результатом яких є формування єдиного консолідованого інформаційного простору. Взаємодія бібліотек є важливим чинником інтеграції культурної наукової спадщини у глобалізованому світі і ґрунтується на концептуальних засадах розвитку світової інфраструктури електронної науки (e-science) [4, с. 140].

У бібліотекознавстві взаємодія бібліотек – це об'єднання для спільної діяльності та взаємообміну результатами на основі певних відносин і взаємозв'язків з метою щонайповнішого й економічного задоволення інформаційних потреб та ефективного використання бібліотечних ресурсів. Взаємодія бібліотек визначена як узгоджена діяльність та обмін її результатами на основі взаємних зобов'язань, що досягається кооперацією, координацією і централізацією бібліотечної діяльності [4, с. 138].

Взаємодія (англ. *interaction*) – базова засада успішного функціонування всіх суб'єктів суспільства, що результується у взаємообміні та взаємозбагаченні. Тобто, світ – це універсальна взаємодія явищ і процесів. Ґенеза взаємодії у світовій практиці репрезентує сьогодні різноманітні економічні, професійні та соціальні форми, які відрізняються метою, ступенем інтеграції, складом

учасників та тематичною спрямованістю, характером відносин між ними: interaction – взаємодія; cooperation – взаємодія, кооперація, співдружність, співробітництво; interplay – взаємовплив, взаємодія; teamwork – бригадна праця, взаємодія, зіграність; reciprocity – взаємність, взаємодія, обмін, обопільність; intercommunion – взаємодія, тісне спілкування [2]. Якщо говорити про таку унікальну соціальну інституцію, якою упродовж століть є бібліотека, то її базові функції еволюціонують задля максимально повного задоволення різноманітних інформаційних потреб усіх категорій користувачів.

Тенденції останніх років засвідчили динамізм перетворень інформаційно-комунікаційній діяльності бібліотек та зміщення акцентів пріоритетів роботи в електронному середовищі. Прагнення працювати на випередження соціальних запитів та достойно конкурувати з іншими культурно-інформаційними установами спонукає до адаптації усіх відомих складових, серед яких – співпраця, співробітництво, партнерство, консолідація, кооперація, що сприяє бібліотечній інтеграції загалом. Взаємодія бібліотек як базових документно-інформаційних інституцій суспільства, які володіють унікальними культурно-історичними фондами, потребує налагодження та зміцнення продуктивних інформаційно-культурних зв'язків задля формування єдиного консолідованого інформаційного простору.

Бібліотечна взаємодія – це конститутивна інституційна та організаційна діяльність між бібліотеками, різними установами й організаціями у соціально-політичному, економічному і культурному контекстах із метою реалізації регіональних, національних та міжнародних, масштабних і локальних, але завжди суспільно значущих проектів у бібліотечно-інформаційній сфері, результатом якої є формування оригінальних наукових бібліотечних контентів, надання високої якості традиційних та інноваційних послуг щодо максимально повного задоволення потреб користувачів. *Бібліотечна взаємодія* стала важливим чинником зростання конкурентоспроможності бібліотек, підвищення їхньої інноваційної активності і стимулом для розвитку нових форм діяльності. *Бібліотечна взаємодія* – досить складний комплекс юридичних, економічних, організаційних та інших відносин між учасниками, яке розглядається і як конкретні проекти, котрі реалізуються через широкий спектр моделей та сфер застосування. Суб'єкти *бібліотечної взаємодії* у процесі узгодження організаційних аспектів, зокрема, вирішують завдання раціональної організації і використання ресурсів як одного з ефективних та перспективних інструментів в їхній інноваційній роботі [5].

Усі напрями діяльності та фундаментальні функції найбільшої національної книгозбірні держави плідно реалізовуються лише завдяки застосуванню всіх потенційних можливостей бібліотечної взаємодії. Диверсифікаційна взаємодія Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (НБУВ) з вітчизняними вищими навчальними закладами, окрім видавничої, різноаспектно відтворюється у всіх напрямах її діяльності, зокрема: наукова, що реалізується

у проведенні спільних конференцій та інших заходів (так, Київський університет імені Бориса Грінченка у 2018 та 2019 рр. був співорганізатором Бібліотекознавчих студій, присвячених пам'яті професора М. С. Слободяника), викладачі вітчизняних вишів є членами спеціалізованої вченої ради Д 26.165.01 з захисту докторських і кандидатських дисертацій; культурно-освітня: згідно угоди про співпрацю НБУВ є базою практики для профільних столичних вишів (Київський національний університет культури і мистецтв, Київський університет імені Бориса Грінченка та багато інших); студенти-філологи регулярно допомагають в опрацюванні бібліотечних фондів; з адукаційною метою фахівці НБУВ постійно проводять групові та індивідуальні заняття (лекції і практичні навчання); у царині бібліотечно-інформаційного та довідково-бібліографічного обслуговування здійснюються групові та індивідуальні консультації (користування послугами, сервісами та фондами НБУВ); активна соціокультурна діяльність спрямована на популяризацію знань (традиційно проводяться Дні ознайомлення для студентів профільних факультетів; екскурсії, кіноперегляди, запроваджено інтелектуальні квести тощо). Так, упродовж 2019 р. у НБУВ було реалізовано квести «Бібліотечні серця (2 рази) та «Книжкові зайці» (3 рази).

Еволюція взаємодії бібліотек наукових установ НАН України генерувала такі традиційні та інноваційні напрями: комплектування фондів; каталогізація і систематизація ресурсів; перерозподіл літератури через обмінні фонди та відбір видань на депозитарне зберігання; моніторинг стану збереження фондів, методичне керівництво і координація робіт із вивчення та введення у науковий обіг інформації про наявні рідкісні видання, особові бібліотеки і колекції, які зберігаються у фондах бібліотек НАН України; кооперація у бібліотечно-бібліографічному обслуговуванні вчених та спеціалістів. Серед найважливіших варто також виокремити: розбудова зведеного електронного каталогу (ЕК) бібліотечно-інформаційних ресурсів на основі повної рекаталогізації фондів бібліотек НАН України, перехід до корпоративної каталогізації, створення інтегрованих ресурсів повнотекстових документів, запровадження єдиної системи дистанційного обслуговування наукових установ НАН України та науковців.

Апробованими формами взаємодії бібліотек наукових установ Національної академії наук України, для прикладу, з вітчизняними вищими навчальними закладами нами визначено: книгообмін; опрацювання бібліотечних фондів; адукація (практичні групові та індивідуальні заняття; читання спецкурсів; проходження навчальної практики); бібліотечно-інформаційне та довідково-бібліографічне обслуговування (користування послугами, сервісами та фондами бібліотек; групові та індивідуальні консультації); промоція (Дні ознайомлення для студентів профільних факультетів; екскурсії, інтелектуальні квести тощо) [5].

За результатами проведеного дослідження слід зазначити, що бібліотечна взаємодія з різними установами й організаціями має довгострокову цінність і є тим рушієм, який змістить акценти у вирішенні назрілих питань і забезпечить

інтеграцію національного інформаційного науково-освітньо-культурного простору у світовий. Бібліотечна взаємодія здійснюється у межах різних установ й організацій, однією з яких є бібліотека, із різноманітним діапазоном сфер застосування, завдань і компетенцій, що як процес і результат вимагає від суб'єктів дотримання пунктів угоди, узгодженості дій, залучення інформаційних ресурсів, розвитку кадрового потенціалу, як наслідок – розширення спектра сервісів і послуг.

Висновки та практичне значення. Здійснений у статті аналіз дозволяє констатувати: багатофункціональна бібліотечна взаємодія як визначальна категорія ефективних трансформацій та динамічних змін у сучасній вітчизняній бібліотечній науці й практиці – це: 1) невід'ємний складник інформаційно-комунікаційної діяльності й здійснюється на принципах незалежності, рівності та взаємної вигоди; 2) оптимальний шлях формування діалогової комунікативної парадигми розвитку світових культур і цивілізації в цілому задля політичної стабільності та економічного прогресу; 3) запорука конкурентоздатності бібліотечної справи України, як осередка доступу до набагато більшого універсу знань в умовах глобального інформаційного середовища; 4) ефективний та перспективний інструмент реалізації стратегічного завдання інтеграції у світовий науково-освітньо-культурний простір надбань національної культури і науки; 5) апробований механізм взаємозбагачення соціальним досвідом та утвердження загальнолюдських цінностей.

Перспективу подальшого дослідження ми вбачаємо у розвитку студій історії як вітчизняної, так і зарубіжної бібліотечної взаємодії; розгортанні наукових досліджень теоретико-методологічних засад взаємодії; обґрунтуванні актуальних традиційних та інноваційних форм і видів взаємодії. Адже, не зважаючи на широкий спектр бібліотечних розвідок останніми роками у цій сфері, бібліотечна взаємодія, на наше переконання, потребує конкретної дефініції, на маргінесі уваги науковців є її організаційно-правові засади, досі залишається актуальним питання більш концептуальної стратегії, яка могла б охопити та структурувати всі можливі її моделі в умовах цифровізації.

Список використаних джерел

1. *Аль Тавалбех Серхан Ахмед*. Міжнародна співпраця бібліотек на базі комп'ютерних технологій: сучасний стан та перспективи : дис. … канд. пед. наук : 07.00.08 / Аль Тавалбех Серхан Ахмед. – Харків, 2002.– 186 с.
2. Взаємодія [Електронний ресурс] // Онлайн перекладач & словник. – Режим доступу: https://bit.ly/3bnTO05 (дата звернення: 31.05.2021). – Загол. з екрана.
3. Категорія [Електронний ресурс] // Офіційний сайт української мови. – Режим доступу: https://bit.ly/3ntQmq2 (дата звернення: 31.05.2021). – Загол. з екрана.
4. *Клименко О. З.* Взаємодія бібліотек: теоретико-методологічне обґрунтування терміна [Електронний ресурс] / О. З. Клименко, О. Л. Сокур // Участь бібліотек у збереженні культурної спадщини та відновленні історичної пам'яті народу: зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. : 5-і Краєзнавчі читання пам'яті Петра Тронька : до 80-річчя Нац. іст. б-ки України (Київ, 7 листоп. 2019 р.) / заг. ред. О. П. Реєнта. – Київ, 2019. – С. 137–142. – Електрон. аналог друк. вид.: https://bit.ly/2ZlfqqN (дата звернення: 31.05.2021).
5. *Клименко О.* Взаємодія бібліотек Національної академії наук України з вітчизняними вищими навчальними закладами [Електронний ресурс] / О. Клименко, О. Сокур // Сучасні завдання та пріоритети

діяльності бібліотек вищих навчальних закладів: шлях інновацій: наук.-практ. інтернет-конф. (Ужгород, 15–19 черв. 2020 р.). – Режим доступу: https://bit.ly/311zTSC (дата звернення: 31.05.2021).

6. *Клименко О.* Взаємодія Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського з вітчизняними вищими навчальними закладами [Електронний ресурс] / О. Клименко, О. Сокур // Сучасні завдання та пріоритети діяльності бібліотек вищих навчальних закладів: шлях інновацій : наук.-практ. інтернет-конф. (Ужгород, 15–19 черв. 2020 р.). – Режим доступу: https://bit.ly/3jEYtPs (дата звернення: 31.05.2021).
7. *Рибачок О. М.* Міжнародні інтегровані цифрові ресурси документальної спадщини архівів, бібліотек, музеїв: етапи створення, стратегії розвитку (80-ті роки ХХ – 10-ті роки ХХІ ст.) : дис. … канд. іст. наук: 27.00.02 / О. М. Рибачок. – Київ, 2018.– 242 с.
8. *Сокур О. Л.* Взаємодія бібліотек наукових установ Національної академії наук України у формуванні вітчизняного наукового інформаційного простору: науково-організаційне забезпечення : дис. … канд. наук із соц. комунікацій : 27.00.03 / О. Л. Сокур. – Київ, 2019.– 297 с.

References

[1]. Al Tawalbeh Serhan Ahmad**.** *Mizhnarodna spivpratsia bibliotek na bazi kompiuternykh tekhnolohii: suchasnyi stan ta perspektyvy [International library cooperation on basis of computer technologies: modern state and perspectives]*. Kharkiv, 2002, 186 p.

[2]. *Translate to English. Synonyms*. Vzaiemodiia [Interaction]. Available at: https://bit.ly/3bnTO05 (accessed 10.09.2021).

[3]. *Ofitsiinyi sait ukrainskoi movy*. Katehoriia [Category]. Available at: https://bit.ly/3ntQmq2 (accessed 10.09.2021).

[4]. Klymenko O. Z., Sokur O. L. Vzaiemodiia bibliotek: teoretyko-metodolohichne obgruntuvannia termina [Interaction of libraries: theoretical and methodological substantiation of the term]. *Uchast bibliotek u zberezhenni kulturnoi spadshchyny ta vidnovlenni istorychnoi pam'iati narodu* [*The participation of libraries in the preservation of cultural heritage and the restoration of the historical memory of the people]*. *Materials All-Ukrainian Scientific-practical Conference*, *National Historical Library of Ukraine*. Kyiv, 2019, pp. 137–142. Available at: https://bit.ly/2ZlfqqN (accessed 31.05.2021).

[5]. Klymenko O. Z., Sokur O. L. Vzaiemodiia bibliotek Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy z vitchyznianymy vyshchymy navchalnymy zakladamy [Interaction of libraries of the National Academy of Sciences of Ukraine with domestic higher educational institutions]. *Suchasni zavdannia ta priorytety diialnosti bibliotek vyshchykh navchalnykh zakladiv: shliakh innovatsii [Modern tasks and priorities of libraries of higher educational institutions: the way of innovations]*. Uzhhorod, 2020. Available at: https://bit.ly/311zTSC (accessed 31.05.2021).

[6]. Klymenko O. Z., Sokur O. L. Vzaiemodiia Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho z vitchyznianymy vyshchymy navchalnymy zakladamy [Interaction of the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine with domestic higher educational institutions]. *Suchasni zavdannia ta priorytety diialnosti bibliotek vyshchykh navchalnykh zakladiv: shliakh innovatsii [Modern tasks and priorities of libraries of higher educational institutions: the way of innovations]*. Uzhhorod, 2020. Available at: https://bit.ly/3jEYtPs (accessed 31.05.2021).

[7]. Rybachok O. M. *Mizhnarodni intehrovani tsyfrovi resursy dokumentalnoi spadshchyny arkhiviv, bibliotek, muzeiv: etapy stvorennia, stratehii rozvytku (80-ti roky XX – 10-ti roky XXI st.) [International Integrated Digital Resources for the Documentary Heritage of Archives, Libraries, Museums: Stages of Creation, Development Strategies (80s XX – 10s XXI Centuries)]*. Kyiv, 2018, 242 p.

[8]. Sokur O. L. *Vzaiemodiia bibliotek naukovykh ustanov Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy u formuvanni vitchyznianoho naukovoho informatsiinoho prostoru: naukovo-orhanizatsiine zabezpechennia [Cooperation of Libraries of Scientific Institutions of the National Academy of Sciences of Ukraine in the Formation of the National Scientific Information Space: Scientific and Organizational Support]*. Kyiv, 2019, 297 p.

Надійшла 05.10.2021 р.

Klymenko O.,
Candidate of Historical Sciences (Ph. D.), Docent,
Head of the Division of scientific publications
V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine
3 Holosiivskyi Ave., Kyiv, 03039, Ukraine
e-mail: klimenko_oz@ukr.net
tel.: +38 (044) 524 23 14
ORCID 0000–0003–4821–8503

Sokur O.,
Candidate of Social Communications (Ph. D.)
Head of the department of scientific and methodical work,
V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine
3, Holosiivskyi Ave., Kyiv, 03039, Ukraine
e-mail: sokurol@ukr.net
tel.: +38 (044) 524 35 92
ORCID 0000–0001–9861–3283

INTERACTION – CATEGORY OF DYNAMIC CHANGES IN MODERN LIBRARY SCIENCE AND PRACTICE OF UKRAINE

Summary
Actualization of the task of successful realization of the important social mission in the conditions of aggravation of a competition and digitalization motivates domestic libraries to establishment and strengthening of interaction in general. The purpose of the article is to represent interaction as a defining category of effective transformations and dynamic changes in modern domestic library science and practice. The methodology research consists in the application of general scientific and special methods, namely: analysis, synthesis and generalization, as well as comparative-historical, retrospective, problem-chronological methods. The scientific novelty of the work lies in the expansion of ideas about the importance of interaction for the development of the library and information sphere of the state**.**
The analysis carried out in the article allows to state: multifunctional library interaction as a defining category of effective transformations and dynamic changes in modern domestic library science and practice is: 1) is an integral part of information and communication activities and is carried out on the principles of independence, equality and mutual benefit; 2) the optimal way to form a dialogic communicative paradigm for the development of world cultures and civilization in general for the sake of political stability and economic progress; 3) the key to the competitiveness of the library business of Ukraine, as a center of access to a much larger universe of knowledge in a global information environment; 4) an effective and promising tool for the implementation of the strategic task of integration into the world scientific, educational and cultural space of national culture and science; 5) the tested mechanism of mutual enrichment with social experience and affirmation of universal values.

Keywords: library science, scientific library, interaction of libraries, international cooperation, partnership, library interaction, V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine, National Academy of Sciences of Ukraine.

УДК 027.7:[378.6:37(477)]
DOI: https://doi.org/10.18524/2707–3335.2021.2(26).245130

Кропочева Наталія Миколаївна,
науковий співробітник відділу науково-освітніх інформаційних ресурсів
Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського
вул. М. Берлинського, 9, м. Київ, 04060, Україна
тел.: +38 (096) 503 51 45
e-mail: veritas59@i.ua

РЕПОЗИТАРІЇ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ: НОВІ МОЖЛИВОСТІ ДЛЯ НАУКОВИХ БІБЛІОТЕК

На основі контент-аналізу змістового наповнення репозитаріїв бібліотек-учасниць мережі освітянських бібліотек розглянуто ключові показники діяльності бібліотечних установ закладів вищої педагогічної освіти в контексті дотримання принципів відкритої науки. Наведено наукові метрики зазначених принципів, що детермінують наукові пошуки в руслі диференціації типовидового складу цифрового контенту інституційного репозитарію відповідно до наступних вимог: визначення кількісних показників наукових і навчальних матеріалів, що завантажено до сховищ; встановлення структури фондів, підфондів, тематичних колекцій та рубрик інституційних репозитаріїв; виявлення напрямів їхнього поширення в мережі Інтернет. На основі сформованої вибірки бібліотек закладів вищої освіти встановлено та наведено загальні статистичні показники типовидового складу контенту інституційних репозитаріїв. Виокремлено напрями діяльності наукових бібліотек закладів вищої педагогічної освіти в процесі удосконалення представлення в контенті користувацьких та аналітичних сервісів, що пропагуватимуть оприлюднені документи, уможливлять проведення моніторингу кількості переглядів та завантажень документів у інституційних репозитаріях. Перегляд веб-сторінок інституційних репозитаріїв бібліотек підтвердив заявлене автором твердження: бібліотечні структури формують та технологічно супроводжують процес змістового формування інституційних репозитаріїв засобами розроблення тематичних електронних колекцій, розширенням бази освітніх ресурсів та фіксації результатів наукових досліджень, що знаходяться у відкритому доступі. Отже, в структурі інформаційного супроводу навчання та наукових досліджень в закладах вищої педагогічної освіти, здійснюваних бібліотечними структурами, ми спостерігаємо два інноваційних тренди: традиційні комунікаційні канали сприйняття бібліотечної інституції розширено відповідно до сучасних вимог та принципів відкритої науки, зокрема, через збільшення типовидового складу цифрового контенту та видозмінення інформаційно-аналітичного діапазону діяльності наукових бібліотек закладів вищої педагогічної освіти.

Ключові слова: бібліотека закладу вищої педагогічної світи, інституційний репозитарій, принципи відкритої науки, наукові метрики, фонди, тематичні колекції.

© Кропочева Наталія Миколаївна 2021

Постановка проблеми. Професійна комунікація фахівців у дистантному форматі в останні роки стає звичним способом спілкування у всіх сферах соціального життя. Усталене словосполучення «виклики, спричинені пандемією COVID-19» дуже часто зустрічається на сторінках наукових часописів, констатуючи появу безжального за своєю сутністю тренду функціонування сучасного суспільства. Звичайно, зазначені реалії торкнулися безпосередньо й роботи бібліотек закладів вищої освіти (надалі – ЗВО). Активізація дистантних форм та онлайн сервісів бібліотек закладів вищої освіти, трансформація традиційних форм інформаційного забезпечення науково-дослідницького та навчального процесів закладів вищої освіти переформатували діяльність всіх структур ЗВО, безпосередньо та опосередковано впливаючи на стимулювання та розроблення дистантних форм обслуговування, удосконалення онлайнових послуг та сервісів, стаючи необхідною умовою діяльності освітянських бібліотек в цифровому середовищі або, вживаючи побутову лексику, «бути завжди в цифрі».

Нова освітня філософія прискорила упровадження технологій відкритої освіти завдяки долученню до міжнародного Руху відкритого доступу до результатів наукових досліджень (Open access), що забезпечується через підтримку ініціативи відкритих архівів (Open Archives Initiative), зокрема створення інституційних репозитаріїв та відкритих журнальних платформ в університетах, надаючи можливість зробити результати наукових досліджень відкритими для широкого загалу.

Аналіз останніх досліджень. Наукові розвідки фахівців інформаційно-бібліотечної сфери останнього десятиліття досить ґрунтовно та детально висвітлюють функціонування репозитаріїв як одного із сучасних способів репрезентації освітніх та наукових досягнень закладів освіти. Насамперед, виокремимо публікації фахівців бібліотек закладів вищої освіти, що безпосередньо торкаються проблематики нашої розвідки. Так, у статті Т. Маринич серед стратегічних цілей розвитку бібліотеки Сумського державного університету названо «удосконалення цифрового контенту, інструментів та послуг, покращення віртуальних бібліотечних просторів, збільшення частки цифрових колекцій в контенті інституційного репозитарію» [9, с. 23]; в публікації І. Білозуб представлено репозитарій як один із дієвих чинників підвищення рейтингів роботи бібліотек та самих університетів [2, с. 156–171]. Одним із визначальних факторів процесу оволодіння переліком очікуваних умінь бібліотекарів в умовах інформаційного суспільства І. Лобузін вважає цифрове кураторство, спрямоване на збереження цифрових ресурсів з дотриманням основних етапів цифрових даних, серед яких автором виділено необхідність перебудови цифрових колекцій за новими стандартами [7]. В публікації Т. Луцишиної зроблено аналітичний зріз контенту інституційних репозитаріїв (надалі ІР) бібліотек університетів Львівського зонального методичного об'єднання за такими параметрами: типовидовий склад контенту, характеристика пошукових та навігаційних сервісів, програмне забезпечення [8]. Визначення та прогнозування технічних можливостей функціонування репозиторіїв на основі

застосування програмного забезпечення DSpase, EPrints стали предметом дослідження Л. Бакуменко [1].

Контент-аналіз електронних архівів за типами електронних документів проаналізовано в дисертаційному дослідженні В. Каїді [6, с. 118]. Виокремимо деякі публікації бібліотечних фахівців, орієнтовані на розкриття діяльності електронних архівів закладів вищої педагогічної освіти в практичному контексті, зокрема в частині розроблення та впровадження в інформаційну діяльність бібліотек репозитаріїв як однієї із вагомих складових відкритої науки. Так, особливості репозитарію ОНУ імені І. І. Мечникова охарактеризовано в науковій розвідці А. Зайченко [5].

Серед зарубіжних досліджень з питань розвитку репозитаріїв як одного із пріоритетних інструментів відкритої політики, слід виокремити наукову роботу І. Шьопфеля (Joachim Schöpfel), Д. Зендукової та О. Фатемі, в якій встановлено та простежено динаміку цитувань публікацій в журналах відкритого доступу (DOAJ) та структуру контенту репозитаріїв в країнах пострадянського простору. Порівнюючи кількісні показники заповнення репозитаріїв закладів вищої освіти в країнах Європейського Союзу, автор констатує невідповідність у термінологічній та змістовій площинах наукових підходів до принципів відкритої науки, що простежено автором на прикладі сформованих тенденцій в семантичному середовищі закладів вищої освіти країн Західної та Східної Європи [14].

Подальші наукові пошуки публікацій зарубіжних дослідників останніх років дають можливість виокремити такі напрями досліджень із проблеми розширення проблемного простору дослідження репозитаріїв: співвідношення і кореляція між цитуванням дисертацій, розміщених в репозитаріях відкритого доступу і цитуванням дисертацій, проведення порівняльних студій щодо розвитку IP як специфічного, орієнтованого на збереження інтелектуальних результатів університетської спільноти, електронного сховища, що розглядається як нова стратегія та дозволяє застосовувати системні важелі впливу для пришвидшення змін у всіх секторах університетського життя [13], розроблення та впровадження CRIS-систем як перспективного інструментарію відкритої науки, визначення особливостей його застосування [12]. В роботі С. Бісенбендер (Sophie Biesenbender), С. Петерсон (Sabrina Petersohn), Крістофа Тідіга (Christoph Thiedig) проаналізовано фактори, що сприяють або перешкоджають впровадженню інформаційних систем CRIS в науково-дослідних установах Італії, США, Нідерландів та Німеччини [17].

Мета статті. На основі вивчення цифрового контенту репозиторіїв бібліотек-учасниць мережі освітянських бібліотек закладів вищої педагогічної освіти розглянуто особливості представлення наукового доробку через кількісне співвідношення типів і видів інформаційних ресурсів.

Виклад основного матеріалу дослідження. З огляду на теоретичні та практичні напрацювання сучасних вітчизняних та зарубіжних науковців в інформаційній сфері, вважаємо за необхідне окреслити принципи відкритої освіти FAIR (Findability, Accessibility, Interoperability, Reusability), що були задекларовані

на Лоренцівському семінарі (Університет Лейдена, Нідерланди) в 2014 р., та опубліковані в 2016 р. На основі розроблених принципів було визначено набір із чотирнадцяти метрик для кількісного визначення їхніх рівнів. Поняття «метрики» нами розглянуто в англомовній транскрипції, що доволі швидко ввійшло у вітчизняний наукометричний тезаурус і застосовується науковцями досить часто поряд з такими поняттями: «h-індекс», «індекс Гірша», «квартиль», «процентиль» у WoS та Scopus.

В перекладі українською наведені принципи та метрики представлено таким чином (табл. 1).

Таблиця 1

Принципи та метрики відкритої науки1

Відшукуваність (Findability)	**Доступність (Accessibility)**	**Сумісність (Interoperability)**	**Багаторазовість (Reusability)**
В1. Присвоєння даним (метаданим) глобально унікального й постійного ідентифікатора	Д1. Дані (метадані) можна знайти за їх ідентифікатором за допомогою стандартизованого протоколу зв'язку	С1. Дані (метадані) використовують для представлення знань на формальній, доступній, загальній та широковживаній мові	Б1. Дані (метадані) мають велику кількість точних і відповідних ознак
В2. Дані описуються великою кількістю метаданих.	Д1.1. Протокол відкритий, безплатний і реалізований універсально	С2. Дані (метадані) використовують лексикон, який відповідає принципам ВДСБ	Б1.1. Дані (метадані) видаються з чіткою та доступною ліцензією на використання даних
В3. Дані (метадані) реєструються або індексуються в ресурсі, який достатньо легко знайти.	Д1.2. Протокол передбачає процедуру автентифікації та авторизації, де це необхідно.	С3. Дані (метадані) включають кваліфіковані посилання на інші дані (метадані).	Б1.2. Дані (метадані) пов'язані з їхнім походженням.
В4. Метадані вказують ідентифікатор даних.	Д2. Метадані доступні навіть тоді, коли даних більше немає в наявності.		Б1.3. Дані (метадані) відповідають доменним стандартам спільноти

Як бачимо, кожний принцип розкрито та конкретизовано в наведених метриках, що визначають та обумовлюють контури вже прийнятих науковою спільнотою показників (метрик) тих функціональних характеристик, запит на які скориговано дослідниками в межах наукових проєктів, грантів. Одним із найбільш оперативних способів розповсюдження відомостей/даних та «віртуальної інтеграції незалежно створених і автономно підтримуваних джерел

[1] Відомості про принципи та метрики FAIR наведено за: офіц. сайт Державної науково-технічної бібліотеки України [Електронний ресурс]. URL: https://bit.ly/3bWnJwA. (дата звернення: 18.03.2021).

інформаційних об'єктів, насамперед, текстових документів» є відкриті архіви, а саме інституційні репозитарії, в яких розміщуються різноманітні типи наукових та навчальних документів [3, с. 8, 23].

Зауважимо, що інформаційні наукові розвідки вітчизняних дослідників у зазначеному сегменті, як правило, проводяться за такими напрямами:

- веб-сайт бібліотеки;
- інформаційні сторінки, тематичні групи, блоги в соціальних мережах (Facebook, Instagram, Telegram);
- електронна доставка документів;
- сервіс «віртуальна довідка»;
- електронний каталог (бази даних періодичних, продовжуваних видань);
- електронний архів бібліотеки (репозитарій);
- контент міжнародних баз даних та наукових видавництв (Web of Science, Scopus, EBSCO, ScienceDirect).

Серед зазначених напрямів найбільш перспективним в контексті концепції відкритої науки слід назвати репозитарії, в яких представлено найбільш повно науковий доробок фахівців, надається можливість архівувати наукові результати та забезпечувати вільний доступ до матеріалів в репозитарії. Відтак, «зелений шлях» представлено депонуванням і самоархівуванням власних праць науковців у відкритих електронних архівах (репозитаріях), що формується як три взаємозв'язані етапи: публікація → внесення її в репозитарій → вільний доступ до них. Ще одним напрямом організованого зберігання, як нами визначено, є депонування, тобто підготовлені наукові документи зберігаються в репозитарії.

Як зазначають українські дослідники, «зелений шлях» реалізації відкритого доступу до наукової інформації представлено системою репозитаріїв закладів вищої освіти, адже саме університети є найбільш значимою складовою підготовки наукової продукції. За свідченням Т. Ярошенко, І. Передерій, В. Вощенко значний сегмент публікацій українських науковців залишаються невідомими не лише світовій, а й українській академічній спільноті. Зміну зазначеної ситуації покликане запровадження інституційних репозитаріїв [11; 10, с. 35].

Розробляючи методику проведення інформетричного моніторингу інституційних репозитаріїв (нами свідомо прийнято зазначене поняття серед інших близьких за семантичними напрямами формування контенту): електронний архів, тематичний репозитарій, міжінституційний або, яке на часі стало більш вживаним, поняття «репозиторій», що може стати предметом інших досліджень міждисциплінарного спрямування.

За ініціативою відкритих архівів контент кожного з них має наступні компоненти: інформаційні об'єкти, що доступні у web-середовищі; адміністрування (менеджмент) ресурсів репозитарію; визначення менеджерами способів їхнього зберігання та рівнів доступу до контенту. Відповідно, кожен архів включає колекції інформаційних об'єктів та репозитарій метаданих (можуть створюватися

вручну або автоматично), що описують колекції зазначених інформаційних об'єктів, що входять до нього.

Для проведення вебометричного дослідження нами сформовано вибірку репозитаріїв бібліотек закладів вищої освіти, що є учасницями мережі освітянських бібліотек, діяльність яких координує Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського (надалі – ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського), науково-інформаційний та науково-методичний центр мережі освітянських бібліотек всіх рівнів і типів.

Процес дослідження розпочато з визначення на основі даних каталогу відкритого доступу (Directory of Open Access Repositories – OpenDOAR) та реєстру відкритих сховищ (Registry of Open Access Repositories – ROAR). За статистичними даними 2020 р. у ROAR зареєстровано 114 репозитаріїв закладів вищої освіти, з яких чотирнадцять сховищ належать бібліотекам-учасницям мережі освітянських бібліотек [16].

Нами представлено типи й види інформаційних ресурсів, що розроблено та оприлюднено в інституційних репозитаріях ЗВО (табл. 2).

Узагальнені відомості про комплексний пошук у репозитаріях закладів вищої педагогічної освіти здійснено за стандартизованими рубриками: «автор», «тема», «хронологічні рамки». До слова, цей чинник враховується під час вироблення навігаційної та пошукової технологій. Цифровий контент репозитаріїв ЗВПО має трьохрівневий характер, тобто ресурси згруповано за фондами, підфондами і колекціями, в структурі останніх застосовується пошук за факультетами, бібліотечними підрозділами, типами і видами ресурсів, тематичними збірками та диференціацією матеріалів за категоріями учасників освітнього процесу. Стандартизоване меню «Фонди та зібрання» розкривається і уточнюється за структурними підрозділами ЗВПО, видами і типами наукових робіт.

Змістові блоки розроблено й репрезентовано згідно з науковими та тематичними напрямами діяльності закладів вищої освіти. Хронологічна «глибина» репозитаріїв фіксується у співмірному діапазоні 1970–2021 рр.

Як бачимо, набільші масиви наукової, навчальної інформації згенеровано в EnPUIR – ІР Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова,

- *DSpace of Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University* – ІР Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка;
- D*Space of Korolenko Poltava National Pedagogical University* – ІР Полтавського Національного педагогічного університету імені В. Короленка;
- *Ushynsky University Repository* – Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського;
- *eSSUIR* – електронний архів Сумського державного університету (на час підготовки статті доступ до контенту обмежено);
- *DSpace JSPUI* – ІР Української інженерно-педагогічної академії.

ISSN 2707-3335. Бібліотечний Меркурій. 2021. Вип. 2(26)

Таблиця 2

Види інформаційних ресурсів
в контенті інституційних репозитаріїв[1]

Репозитарій бібліотеки-учасниці мережі освітянських бібліотек закладів вищої педагогічної освіти	Інституційний репозитарій (назва електронна адреса)	Загальна кількість ресурсів	Види електронних видань в інституційному репозитарії (хронологічні рамки випуску видань)
1	2	3	4
1.Бібліотека Бердянського державного педагогічного університету	https://dspace.bdpu.org/ (DSpace at BSPU)	3688	Електронні версії авторефератів та дисертацій, довідкові видання, кваліф. роботи здобувачів освіти, навчальні матеріали, наукові видання БДПУ. (1997–2021)
2.Бібліотека Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (1995–2020)	https://dspace.vspu.edu.ua/ IrVspu	7667	Електронні версії авторефератів, дисертаційних робіт, видання бібліотеки, видання навч.-наук. ін-ту педагогіки, психології, факультети дошкільної, поч. освіти та мистецтв, іноз. мов, історії права, математики., комп. наук та технологій, прир.-геогр., фіз. вихов. і спорту, ф-ту філології і журналістики (1991–2021)
3.Бібліотека Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка	eDSPUIR	–	У трирівневій структурі репозитарію містяться фонди за факультетами, підрозділами та типами і видами видань ун-ту; підфонди та колекції (навчальні, наукові видання, кваліфік. роботи здобув. вищої освіти). (Загальні показники не наведено через причини технічного характеру).
4.Наукова бібліотека Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка	http://46.201.250.252/?locale-attribute=uk	1067	Електронні версії авторефератів, дисертацій, матеріали газети «Освітянські обрії», кваліф. випускні роботи здобувачів вищої освіти, конкурсні наукові роботи здоб. вищої освіти, навч.-метод. видання, видання бібліотеки, статті. (2003–2021)

[2] Вибірку бібліотек закладів вищої педагогічної освіти сформовано за: Науково-інформаційна та соціокультурна діяльність провідних освітянських бібліотек – 2020 : довідник / НАПН України, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського ; [уклад.: О. Л. Гончаренко, І. І. Хемчян ; наук. ред. Л. О. Пономаренко]. Київ : б. в., 2020. 153 с.

1	2	3	4
5.Бібліотека Державного вищого навчального закладу «Донбаський державний педагогічний університет»	http://ddpu.edu.ua:8083/ddpu/ (репозитарій Донбас. держ. пед. ун-ту) DSpace Software	362	Збір. наук. пр. фізик.-матем. ф-ту ДДПУ, педагог. ф-ту, гуман. та економ. освіти, ф-ту почат. технол. та проф. освіти, спец. освіти, фізичного виховання, фізико-матем. освіти, філологічного ф-ту. (1998–2021)
6.Бібліотека Криворізького державного педагогічного університету	http://elibrary.kdpu.edu.ua/ (DSpace at KDPU)	4083	Електронні публікації (за факультетами), кваліфікац. (магістерські) роботи, монографії, навчально-методичні матеріали, автореферати дисертацій, дисертації, студентські (курсові) роботи. (1991–2021)
7.Репозитарій публікацій Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького	http://eprints.mdpu.org.ua/ MDPU Repository EPrints 3	8789	Рубрики репозитарію сформовано за предм. класиф. Бібліотеки Конгресу США. Матеріали з питань філософії, історичних наук, всесвітня історія, історія Америки, суспільні науки, політології, права, освіти, музики, образ. мистецтва, мови та літератури, медицини, с/г., технології, військової науки, бібліографічні ресурси, статті у наукометричних БД, статті в Scopus (1991–221)
8.Наукова бібліотека Національного педагогічного університету імені М. П. Драгомано-ва	http://enpuir.npu.edu.ua/?locale=uk EnPUIR	32610	Електронні версії авторефератів дисертацій, дисертації, європ. пед. студії, матеріали конференцій, міждисципл. дослідж. складних систем, Міжнар. науковий форум (часопис), матеріали часописів НПУ ім. М. Драгоманова, Наукові записки, Освітній дискурс, соціальна. робота: теорія і практика, Філософія освіти; система і структура східнослов. мов, службовий фонд (1991–2021)
9.Бібліотека Державного вищого навчального закладу «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»	http://ephsheir.phdpu.edu.ua/	5497	Автореферати дисертацій, краєзнавчі матеріали, навч. та наук. збірники університету, наук. статті, періодичні видання, проєкти бібліотеки.

ISSN 2707-3335. Бібліотечний Меркурій. 2021. Вип. 2(26)

1	2	3	4
10.Бібліотека Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського	Ushynsky University Repository http://dspace.pdpu.edu.ua/	10573	Фонди «Бібліотека ун-ту Ушинського», дисертації та автореферати; матеріали за напрямами професійної підготовки: Ін-ту післядиплом. освіти та сертифікації, Навч.-наук. ін-ту фізкультури, спорту та реабілітації, соц.-гуман. фак-ту, ф-ту дошк. педагогіки та психології, іноземних мов, муз. та хореогр. освіти, муз. та хореогр. освіти, початк. освіти, фіз.-математ. освіти, філолог. фак-ту, худ.-граф. фак-ту, матеріали конференцій, семінарів, читань, наукові видання ун-ту Ушинського» (1991–2021)
11.Бібліотека імені М. А. Жовтобрюха Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка	DSpace of Korolenko Poltava National Pedagogical University http://dspace.pnpu.edu.ua/	15487	Колекції «Макаренкіана», автореферати та дисертації, авторські свідоцтва, патенти, видання з питань бібліотечної діяльності, інші видання, мультимедійні матеріали, наукові видання, наукові праці студентів, факультетів та кафедр ун-ту (1918–2021)
12.Наукова бібліотека Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка	eSSPUIR http://repository.sspu.sumy.ua	10174	Дисертації та автореферати, матеріали конференцій, семінарів, читань; навч.-наук. ін-ту історії, права та міжнародних відносин, навч.-наук. ін-ту культури та мистецтв, педагогіки і психології, фізичної культури, матеріали наукової бібліотеки; наук. фахові видання СумДПУ, прир.-географ. ф-ту, інозем. та слов'ян. філології, фізико-математ. факультету.
13.Наукова бібліотека Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка	http://dspace.tnpu.edu.ua/	16203	Розділи: «Studia methodologica», матеріали збірників та видань ТНПУ ім. В. Гнатюка автореферати дисертацій, монографії, матеріали конференцій (1852–2021)

1	2	3	4
14.Наукова бібліотека Української інженерно-педагогічної академії	http://repo.uipa.edu.ua/jspui (DSpace JSPUI)	6050	Фонди дисерт., та автореф.; колекції збірників наукових праць УІПА, матеріали конференцій; видання ін-ту гірн. технол., педаг. ін-ту; бібліогр. вид.; ф-тетів екон. та осв. технол., інтегр. технол., комп. техн. в упр. та навч., міжнар. осв. програм тощо (1977–2021).
15.Наукова бібліотека Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини	http://dspace.udpu.edu.ua/jspui/		Відсутність доступу на час проведення дослідження
16.Наукова бібліотека Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди	http://dspace.hnpu.edu.ua/ (KhNPU DSpace Media Repository)	4750	Розділи: дисерт., автореф., моногр., наук. видання ХНПУ ім. Г.С. Сковороди (ін-тів, факультетів, кафедр), матер. конференцій; бібліогр. покажч., персональні колекції (1998–2021)
17.Бібліотека Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії	http://biblio.kgpa.km.ua інстит. репозит. Хмельн. Гум.-пед. академії	440	Фонди та зібрання: видання та публікації бібліотеки, видання факультетів; матеріали дисертацій. досліджень
18.Бібліотека Центрально-українського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка	http://dspace.kspu.kr.ua/jspui/ (eKSPUIR)	3434	Фонди дисертацій та авторефератів дисертацій; мат. конференцій, публікації викладачів, студентів (1992–2021)

ISSN 2707-3335. Бібліотечний Меркурій. 2021. Вип. 2(26)

Ми спостерігаємо, що репозитарії, незалежно від типу програмного забезпечення: DSpace, EPrints (від найбільших постачальників програм із відкритим кодом для сховищ, зокрема, DuraSpace, Fedora Commons, Lyrasis) – побудовано та представлено за двомовним (українська та англійська мови) інтерфейсом, змістовим навантаженням та статистичним модулем. Цифрові колекції регіонального, меморіального та краєзнавчого характеру досить ґрунтовно представлено в репозитаріях усіх закладів вищої освіти, що, безперечно, і було очікувано, адже історичні витоки та становлення традицій кожного університету проходить з опертям на видатних особистостей, діяльність яких сформувала освітню, наукову, дослідницьку складові діяльності закладу вищої педагогічної освіти.

Для обґрунтування та визначення кількісних параметрів та структуризації зазначених інформаційних ресурсів, розглянемо склад документно-інформаційних потоків, введених за типовидовими та хронологічними характеристиками. Представлені кількісні показники сформовано на основі інформаційного огляду кількісних параметрів інформаційних ресурсів кожної із вісімнадцяти бібліотек закладів вищої педагогічної освіти, учасниць мережі освітянських бібліотек. На діаграмі 1 відображено кількісні параметри типового і видового діапазону зазначених ресурсів.

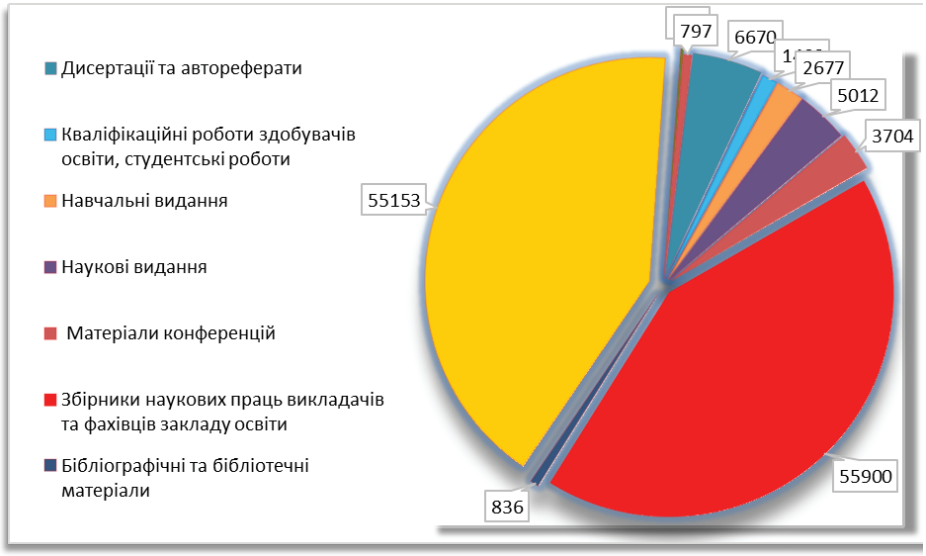

Діаграма 1. Кількісні показники типовидового складу контенту репозитаріїв бібліотек закладів вищої педагогічної освіти

Ранжування за кількісними параметрами дає можливість визначити найбільш великі масиви структурованих інформаційних ресурсів, серед яких назвемо наступні групи документів (за ступенем їх кількісного зростання):

– збірники наукових праць викладачів закладів вищої освіти;
– навчальні видання;
– кваліфікаційні роботи здобувачів освіти;
– бібліотечні та бібліографічні видання бібліотек;
– матеріали конференції.

Діяльність бібліотечних установ ЗВО, фахівці яких здійснюють адміністрування щодо наповнення, упорядкування даних, реєстрації користувачів, продукування бібліографічних, реферативних та аналітичних документів, окрім інформаційного навантаження, генерують напрями створення інформаційного контенту освітнього та науково-дослідницького характеру, розширюючи діапазон видового складу публікацій та удосконалюючи розроблення аналітичних та користувацьких сервісів репозитарію, розглянуто як одну із вагомих складових наукового іміджу закладу вищої педагогічної освіти.

Наведені кількісні показники представлено як один із аргументів щодо візуалізації наявного сформованого тренду, що вже розглядається як один із потужних інструментів відкритої науки на основі принципів відшукуваності, доступності, сумісності, багаторазовості. Практично всі бібліотеки закладів освіти надають можливість здійснювати пошук за фондами, підфондами, колекціями, назвами, ключовими словами, датами. Тобто цей перелік має зрозумілий та доступний для різних цільових груп широкий діапазон інструментів наукової комунікації з різнорідними інформаційними запитами, що за потреби можна зберегти; відображенням.

Розглядаючи діяльність бібліотек-учасниць мережі освітянських бібліотек в контексті проведення поточної роботи щодо архівування та самоархівування матеріалів наукової, науково-дослідницької діяльності викладачів, аспірантів, студентів, слід звернути увагу на дві важливі складові процесу накопичення – збереження – відтворення наукового доробку дослідників.

Висновки. Узагальнюючи результати нашої розвідки за типовидовими та кількісними показниками цифрового контенту репозитаріїв закладів вищої педагогічної освіти, можемо сформулювати наступні підсумки.

По-перше, більшість репозитаріїв бібліотек закладів вищої педагогічної освіти долучаються до руху за відкриту освіту, що декларується наявністю профілю репозитарію в (ROAR) та знаходяться у довіднику репозитаріїв відкритого доступу (DOAR).

Представлені відомості про типовидовий склад цифрового контенту ІР визначає активізацію діяльності наукових бібліотек в частині організації та наповнення інституційних репозитаріїв, що значно впливає на підвищення рейтингу наукових публікацій професорсько-викладацького та студентського складу, адже за запитом в Google Scholar найбільша кількість релевантних пошуку результатів буде представлено інформаційно-документними ресурсами ІР.

По-друге, типовидовий склад цифрового контенту ІР орієнтується на зберігання результатів наукової, освітньої та навчальної діяльності університету,

насамперед, це стосується наукових звітів, матеріалів конференцій, робочих навчальних програм, звітів про проходження педагогічної практики, навчальних та методичних посібників, методичних рекомендацій, фото, аудіо- відеоматеріалів, результатів фундаментальних і прикладних наукових досліджень (авторефератів дисертацій, монографій тощо). Другим важливим чинником структури інституційних репозитаріїв є інтеграційні зв'язки наукового та навчального сегментів структурних блоків у розділі «Наукові зібрання», тобто прослідковується зв'язок факультетів та кафедр, відображається активність та якість наукової діяльності структурних підрозділів ЗВО; у розділі «Персоналії» відображено науковий доробок кожного науковця факультету, кафедри відповідно до кількості публікацій у кожного науковця, а значить, показано поточний рейтинг його науково--дослідницької діяльності.

По-третє, пошукові та навігаційні можливості інституційних репозитаріїв надають змогу забезпечити доступ до навчальних матеріалів, результатів наукових досліджень, до цифрових колекцій, збільшити та розширити цільові групи користувачів, збільшити кількість переглядів та завантажень документів у репозитаріях.

По-четверте, студенти (здобувачі першого і другого рівнів вищої освіти) долучаються до ознайомлення з матеріалами досліджень інших викладачів і студентів, поповнення репозитарію власними науковими матеріалами. Окрім того, формування навичок «самоархівування» результатів науково-дослідницької діяльності сприяє виробленню власної самостійної, нескопійованої інформації, оволодінню навичками власного авторського стилю, що продукується шляхом виконання реферативних, курсових, дипломних робіт, есе, наукових праць, презентаційних напрацювань – що слід розглядати як значущу складову наукового становлення майбутнього молодого науковця.

Список використаної літератури

1. *Бакуменко Л. Г.* Репозитарії бібліотек вищих навчальних закладів України: принципи організації корпоративної взаємодії : дис. ... канд. соц. комунікацій : 27.00.03 / Л. Г. Бакуменко ; Харків. держ. акад. культури. – Харків, 2013. – 236 с.
2. *Беззуб І.* Інституційний репозиторій закладу вищої освіти як інструмент відкритої освіти / І. Беззуб // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – 2019. – Вип. 53. – С. 156–171.
3. Використання електронних відкритих систем для інформаційно-аналітичної підтримки педагогічних досліджень : словник-довідник / упоряд.: О. М. Спірін [та ін.]. – Вид. 2-е, випр. та допов. – Київ : Компринт, 2019. – 76 с.
4. Державна науково-технічна бібліотека України [Електронний ресурс] : офіц. сайт / Держ. наук.-техн. б-ка України. – Електрон. дані. – Україна, 2020. – Режим доступу : https://bit.ly/3EfEHC6 (дата звернення: 18.03.2021). – Загол. з екрана.
5. *Зайченко А. В.* Репозитарій відкритого доступу – архів наукової інформації ОНУ імені І. І. Мечникова / А. В. Зайченко // Вісн. Одес. нац. ун-ту. Серія: Бібліотекознавство, бібліографознавство, книгознавство. – 2010. – Т. 15, вип. 21. – С. 205–210.
6. *Каїді В. В.* Електронні видання як об'єкт комплектування фондів бібліотек України : дис. ... канд. наук із соц. комунікацій : 27.00.03 / В. В. Каїді ; Харків. держ. акад. культури. – Харків, 2014. – 297 с.
7. *Лобузін І.* Цифрові бібліотекарі доби е-науки та семантичних веб-технологій / І. Лобузін // Бібл. вісн. – 2019. – № 6 (254). – С. 18–25.

8. *Луцишина Т.* Інституційний репозитарій як перспективна форма наукової та освітньої комунікації у вищому навчальному закладі / Т. Луцишина // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – 2015. – Вип. 42. – С. 567–574.
9. *Маринич Т.* Теоретичні та прикладні аспекти стратегічного менеджменту бібліотеки / Т. Маринич // Стратегії розвитку бібліотек: від ідеї до втілення : матеріали 2-ї Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 6–9 жовт. 2020 р.) / Наук.-техн. б-ка ім. Г. І. Денисенка. – 2020. – С. 23.
10. *Передерій І.* Інституційний репозитарій як конструктивна модель організації відкритого доступу до інформації / І. Передерій, В. Вощенко // Вісн. Кн. Палати. – 2016. – № 12. – С. 34–38.
11. *Ярошенко Т.* Зелений шлях відкритого доступу. Репозитарії та їх роль у науковій комунікації: перші двадцять років / Т. Ярошенко / Бібл. вісн. – 2014. – № 5. – С. 3–10.
12. *Adewumi A. O.* Institutional repositories: features, architecture, design and implementation technologies [Electronic resource] / A. O. Adewumi, N. A. Ikhu-Omoregbe // Journal of Computing. – 2010. – Vol. 2, iss. 8. – Available at: https://cutt.ly/qQnpy37 (accessed 15.04.2021).
13. *Ferreras-Fernández T.* Providing open access to PhD theses: visibility and citation benefits / T. Ferreras-Fernández, F. García-Peñalvo, J. A. Merlo-Vega, H. Martín-Rodero // Program: electronic library and information systems. – 2016. – Vol. 50, iss. 4. – P. 399–416.
14. *Schöpfel J.* Electronic theses and dissertations in CRIS / J. Schöpfel1, D. Zendulkova, O. Fatemi. Electronic theses and dissertations in CRIS // Procedia Computer Science. – 2014. – Vol. 33. – P. 110–117.
15. *Megahed M. M.* Literature Review in Institutional Repositories of Electronic Theses and Dissertations / M. M. Megahed // International Journal of Library and Information Sciences. – 2021. – Vol. 8, iss. 1. – P. 368–422.
16. Registry of Open Access Repositories [Electronic resource] : [official site]. – Electronic data. – [USA, 2021]. –Access mode: https://bit.ly/30DpRaa (last access: 17.05.2021). – Title from the screen.
17. *Biesenbender S.* Using Current Research Information Systems (CRIS) to showcase national and institutional research (potential): research information systems in the context of Open Science / S. Biesenbender, S. Petersohn, Ch. Thiedig // Procedia Computer Science. – 2019. – Vol. 146. – P. 142–155.

References

[1]. Bakumenko L. H. *Repozytariyi bibliotek vyshchykh navchalnykh zakladiv Ukrayiny: pryntsypy orhanizatsiyi korporatyvnoyi vzayemodiyi [Repositories of libraries of higher educational institutions of Ukraine: principles of organization of corporate interaction*]. Kharkiv, 2013, 236 p.
[2]. Bezzub I. Instytutsiynyy repozytoriy zakladu vyshchoyi osvity yak instrument vidkrytoyi osvity [Institutional repository of higher education institution as an instrument of open education]. *Nauk. pratsi Nats. bib-ky Ukrayiny im. V. I. Vernadskoho [Academic Papers of Vernadsky National Library of Ukraine]*. 2019, vol. 53, pp. 156–171.
[3]. Vykorystannya elektronnykh vidkrytykh system dlya informatsiyno-analitychnoyi pidtrymky pedahohichnykh doslidzhen : slovnyk-dovidnyk [The use of electronic open systems for information and analytical support of pedagogical research: a dictionar] : *dictionary-reference book* . Kyiv, 2019, 76 p.
[4]. Derzhavnoyi naukovo-tekhnichnoyi biblioteky Ukrayiny [The State Scientific and Technical Library of Ukraine : official site]. Available at: https://bit.ly/3EfEHC6 (accessed 18.03.2021).
[5]. Zaychenko A. V. Repozytariy vidkrytoho dostupu – arkhiv naukovoyi informatsiyi ONU imeni I. I. Mechnykova [Open access repository - archive of scientific information of ONU named after II Mechnikov]. *Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu. Seriya : Bibliotekoznavstvo, bibliohrafoznavstvo, knyhoznavstvo [Bulletin of the Odessa National University. Series: Bibliothecology, bibliographic knowledge, bibliographic knowledge]*. 2010, vol. 15, iss. 21, pp. 205–210.
[6]. Kayidi V. V. *Elektronni vydannya yak obyekt komplektuvannya fondiv bibliotek Ukrayiny [Electronic publications as an object of acquisition of libraries of Ukraine]*. Kharkiv, 2014, 297 p.
[7]. Lobuzin I. Tsyfrovi bibliotekari doby e-nauky ta semantychnykh veb-tekhnolohiy [Digital librarians of the e-science and semantic web technologies era]. *Bibliotechnyy visnyk [The Library Bulletin]*. 2019, no. 6 (254), pp. 18–25.
[8]. Lutsyshyna T. Instytutsiynyy repozytariy yak perspektyvna forma naukovoyi ta osvitn′oyi komunikatsiyi u vyshchomu navchalnomu zakladi [Institutional repository as a promising form of scientific and educational communication in higher education]. *Nauk. pratsi Nats. bib-ky Ukrayiny im. V. I. Vernadskoho [Academic Papers of Vernadsky National Library of Ukraine]*. 2015, vol. 42, pp. 567–574.
[9]. Marynych T. *Teoretychni ta prykladni aspekty stratehichnoho menedzhmentu biblioteky. Stratehiyi rozvytku bibliotek: vid ideyi do vtilennya [Theoretical and applied aspects of strategic management of the library.*

Strategies for library development: from idea to implementation] : *materialy II Mizhnar.nauk.-prakt. konf. 6–9 zhovt. 2020 r., m. Kyyiv [materials of the II International scientific-practical. conf. October 6-9. 2020, Kyiv]*. Kyiv, 52 p.

[10]. Perederiy I., Voshchenko V. Instytutsiynyy repozytariy yak konstruktyvna model orhanizatsiyi vidkrytoho dostupu do informatsiyi [Institutional repository as a constructive model of organization of open access to information.]. *Visn. Kyzhkovoyi Palaty [Bulletin of the Book Chamber]*. 2016, no. 12, pp. 34–38.

[11]. Yaroshenko T. Zelenyy shlyakh vidkrytoho dostupu. Repozytariyi ta yikh rol u naukoviy komunikatsiyi: pershi dvadtsyat rokiv [Repositories and their role in scientific communication: the first twenty years]. *Bibliotechnyy visnyk [The Library Bulletin]*. 2014, no. 5, pp. 3–10.

[12]. Adewumi A. O. Ikhu-Omoregbe N. A. Institutional repositories: features, architecture, design and implementation technologies, *Journal of Computing*. 2010, vol. 2, no. 8. Available at: https://cutt.ly/qQnpy37 (accessed 15.04.2021).

[13]. Ferreras-Fernández T., García-Peñalvo F., Merlo-Vega José A., Martín-Rodero H. Providing open access to PhD theses: visibility and citation benefits. *Program: electronic library and information systems.* 2016, vol. 50, iss. 4, pp. 399–416.

[14]. Schöpfell J., Zendulkova D., Fatemi O. Electronic theses and dissertations in CRIS. *Procedia Computer Science*. 2014, vol. 33, pp. 110–117.

[15]. Megahed M. M. Literature Review in Institutional Repositories of Electronic Theses and Dissertations. *International Journal of Library and Information Sciences*. 2021, vol. 8, iss. 1, pp. 368–422.

[16]. Registry of Open Access Repositories. Available at: https://bit.ly/30DpRaa (access: 17.05.2021).

[17]. Biesenbender S., Petersohn S., Thiedig Ch. Using Current Research Information Systems (CRIS) to showcase national and institutional research (potential): research information systems in the context of Open Science. *Procedia Computer Science*. 2019, vol. 146, pp. 142–155.

Надійшла 22.06.2021 р.

Kropocheva N. M.,
Research Officer of department of scientific and educational information resources
V. Sukhomlynskyi State Scientific Pedagogical Library of Ukraine,
9 M. Berlynskoho St., Kyiv, 04060, Ukraine
tel.: +38 (096) 503 51 45
e-mail: veritas59@i.ua

REPOSITORIES OF HIGHER PEDAGOGICAL EDUCATION INSTITUTIONS: NEW OPPORTUNITIES FOR SCIENTIFIC LIBRARIES

Summary
On the basis of the content analysis of substantial filling of repositories of participating libraries of network of educational libraries, key indicators of activity of library institutions of institutions of the higher pedagogical education in the context of respect for the principles of open science are considered. Scientific metrics of the above principles are given, determining scientific searches in line with differentiation of the typical composition of the institutional repository digital content in accordance with the following requirements: determination of quantitative indicators of scientific and educational materials loaded into repositories; Establishing the structure of funds, sub-funds, thematic collections and institutional repositories; Identification of their distribution on the Internet. On the basis of the established sample of libraries of higher educational institutions, general statistical indicators of the typical content of institutional repositories are established and presented. The

activities of scientific libraries of higher educational institutions in the process of improving the presentation of user and analytical services in the content, which will promote published documents, will make it possible to monitor the number of views and downloads of documents in institutional repositories. Viewing the web pages of institutional repositories of libraries confirmed the author's statement: library structures form and technologically accompany the process of meaningful formation of institutional repositories by means of developing thematic electronic collections, expanding the base of educational resources and recording the results of scientific research in the public domain. So, in the structure of information support for training and scientific research in institutions of higher pedagogical education carried out by library structures, we observe two innovative trends: traditional communication channels of perception of the library institution are expanded in accordance with modern requirements and principles of open science, in particular, through an increase in the typical composition of digital content and a modification of the information and analytical range of activities of scientific libraries of institutions of higher pedagogical education.

Keywords: library of institution of higher pedagogical world, institutional repository, principles of open science, scientific metrics, foundations, thematic collections.

УДК 026:929-057.341Вашингтон(73)
DOI: https://doi.org/10.18524/2707-3335.2021.2(26).245131

Польовик Світлана Миколаївна,
кандидат наук із соціальних комунікацій,
завідувач відділу Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського
проспект Голосіївський, 3, м. Київ, 03039, Україна
тел.: (044) 288 14 13
e-mail: spolevik1968@gmail.com
ORCID 0000-0002-5960-527X

Моршна Наталія Олександрівна,
молодший науковий співробітник
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського
проспект Голосіївський, 3, м. Київ, 03039, Україна
тел.: (044) 288 14 13
e-mail: 0445157755@ukr.net
ORCID 0000-0002-2501-4180

НАЦІОНАЛЬНА БІБЛІОТЕКА ІМЕНІ ФРЕДА В. СМІТА ДЛЯ ВВЧЕННЯ ДЖОРДЖА ВАШИНГТОНА, ЯК УНІКАЛЬНИЙ ІНФОРМАЦІЙНИЙ РЕСУРС

Розкрито актуальні проблеми діяльності Національної бібліотеки імені Фреда В. Сміта для вивчення Джорджа Вашингтона, які аналізуються в контексті історії створення бібліотеки та формування її документального фонду, як конгломерату інформаційних ресурсів з історії США та діяльності засновника інституту президентської влади Джорджа Вашингтона. З'ясовано, що генезис Національної бібліотеки імені Фреда В. Сміта для вивчення Джорджа Вашингтона тісно пов'язаний з історією держави, її соціокультурними пріоритетами, серед яких повага до документальної спадщини американських лідерів. Аналіз складу і змісту спеціальних колекцій бібліотеки показав їх важливу взаємодоповнюваність для проведення дослідження історії американського державотворення. Встановлено, що серед основних напрямів популяризації документальної спадщини першого президента США слід назвати наукові, культурні та освітні проєкти.

Ключові слова: президентська бібліотека, Джордж Вашингтон, президент США, архівний фонд, спеціальні колекції, інститут президентства, державотворення.

Постановка проблеми. Американці шанують свою історію і створюють приголомшливі об'єкти, що нагадують про важливі для своєї країни події та особистості. Свідченням цього є система президентських бібліотек, яка пропонує унікальний погляд на те, як історія американського народу зберігається і представляється спільноті як в широкому, так і вузькому сенсі. Президентські

© Польовик Світлана Миколаївна, Моршна Наталія Олександрівна, 2021

бібліотеки є пам'ятками минулого, але постійно трансформуються, щоб відповідати потребам сьогодення.

Традиція створення президентських бібліотек народилася в США при Франкліні Рузвельті в 1939 р. Ще будучи президентом він оголосив, що передасть свої архіви федеральному уряду США і виділив для будівництва бібліотеки власну землю. Наразі система президентських бібліотек нараховує 15 інституцій, згідно з інформацією на сайті Національного управління архівів та документації (National Archives and Records Administration (NARA)) [5]. Однак не всі бібліотеки, які за своїм призначенням збирають, опрацьовують та популяризують документальну спадщину американських лідерів, увійшли до означеної системи і в підпорядкування NARA. Мова йде про Національну бібліотеку імені Фреда В. Сміта для вивчення Джорджа Вашингтона – першого президента США, який створив модель інституту президентства як одну з найважливіших державно-правових інституцій.

Актуальність теми. Вивчення особливостей функціонування президентських бібліотек США має велике значення для розуміння і осмислення ролі й значення конкретних особистостей в історії на основі дослідження їх документальної спадщини. Запозичення досвіду щодо ставлення американців до своєї історії та її творців має сприяти розвитку аналогічних інституцій, зокрема в Україні, які прагнуть зберегти для прийдешніх поколінь історію країни в контексті діяльності її лідерів та формувати у суспільній думці повагу до інституту президентства та особи Президента України як глави держави.

Мета роботи. Здійснити аналіз історичних аспектів формування та сучасного стану Національної бібліотеки імені Фреда В. Сміта для вивчення Джорджа Вашингтона та висвітлити основні напрями використання документальної спадщини першого президента, як унікального інформаційного ресурсу з питань державотворення.

Ступінь наукової розробки проблеми. Найбільш важливі теоретичні дослідження з означеної проблеми належать американським вченим, серед яких Дж. Мур, А. Айзек, К. Е. Карпентер, А. С. В. Розенбах, Б. Регсдейл, Е. С. Вайт, К. Манн, С. А. Якобуччі та ін. Наразі відсутні ґрунтовні дослідження вітчизняних учених, які концентруються на аналізі інформаційних ресурсів Національної бібліотеки імені Фреда Сміта для вивчення Джорджа Вашингтона.

Виклад основного матеріалу. Дж. Вашингтон був першою людиною в історії, яка стала президентом, і для того, щоб його приклад керувати державою був достойний наслідування, йому доводилося багато читати. У своєму будинку в Маунт-Вернон Дж. Вашингтон мав досить велику на ті часи бібліотеку. Його книжкова шафа від підлоги до стелі – його «книжковий прес», як він її називав – містила приблизно 900 примірників видань, серед яких книги, брошури, в тому числі твори давньогрецьких і латинських авторів, а також сотні карт і газет [7, с. 19]. Сьогодні особиста бібліотека такого розміру вважається звичним явищем, а в 1799 р. – це була колекція книг, достойна великої гордості.

Ще до того, як у Дж. Вашингтона з'явився штат, задіяний для копіювання документів, він уже почав збирати свої особисті папери. Це були докладні записи стосовно його фермерських, торгових і земельних інтересів, а також польові записки, які він зберіг з тих пір, як був командиром полку Вірджинії в 1750-х рр. Як один з найперших комерційних фермерів країни, Дж. Вашингтон вів щоденник, фіксуючи погоду, стан своїх посівів і всіх відвідувачів маєтку Маунт-Вернон. Перший президент ретельно зберігав бухгалтерські книги, замовлення і рахунки від британських купців, списки рабів тощо. За словами Т. Кракеля, «збереження паперів – його паперів і паперів Революції – було надзвичайно важливою метою, і це те, чим він почав займатися з самого початку» [6]. А в листі військового часу до свого двоюрідного брата Дж. Вашингтон просить знайти місце для розміщення «моїх військових, цивільних і приватних документів, які можуть бути цікаві» [6]. Значна кількість документів діяльності першого президента збереглася до цього часу, що свідчить про увагу, яку приділяв Дж. Вашингтон своїй документальній спадщині.

Після смерті Дж. Вашингтона в 1799 р. його маєток переходив від одного його родича до іншого. Коли в середині XIX ст. п'ятим за рахунком власником маєтку став Дж. А. Вашингтон III було абсолютно очевидно, що маєток Маунт-Вернон, який занепадав, потрібно рятувати. Розуміючи, яку історичну цінність представляє маєток «батька-засновника», правнучатий племінник Дж. Вашингтона спробував його продати спочатку уряду США, а потім владі Вірджинії, але спроби успіхом не увінчалися. Тоді нащадок Дж. Вашингтона зрозумів, що єдиний вихід – це вручити долю Маунт-Вернон в руки Е. П. Каннінгем, яка була зацікавлена в тому, щоб врятувати спадок першого президента. Для Е. П. Каннінгем сума в 200 тисяч доларів, яку запросив Дж. А. Вашингтон III за маєток, була досить великою і вона помістила в місцевій газеті лист із закликом до жінок врятувати Маунт-Вернон, тим самим поклавши початок руху за збереження історичних пам'яток та заснування Асоціації дам Маунт-Вернон (Mount Vernon Ladies Association (MVLA)), яка отримала в 1856 р. офіційний статус.

Для збору коштів жінки, які входили до MVLA, влаштовували концерти і бали, продавали копії знаменитого портрета Дж. Вашингтона роботи Г. Стюарта по долару за копію; залучили до роботи відомого оратора Е. Еверетта, який прочитав 129 лекцій під назвою «Джордж Вашингтон, Будівельник Союзу («George Washington, Builder of the Union»). Завдяки цим лекціям було зібрано 69 тисяч доларів. І мета була досягнута – 6 серпня 1858 р. Дж. А. Вашингтон III підписав контракт, згідно з яким MVLA погоджувалася купити маєток за вищезгадані 200 тисяч доларів. 22 лютого 1860 р. MVLA стала власницею маєтку Дж. Вашингтона Маунт-Вернон, відкривши його для відвідування туристами. Але статус туристичної інфраструктури не міг задовольнити амбіції MVLA, яка прагнула залучити якомога більше дослідників життя і діяльності першого президента.

Слід відзначити, що у повоєнну патріотичну епоху XX ст. Конгрес США опікувався збереженням документальної спадщини президентів США, зокрема «Закон про президентські бібліотеки» («Presidential Libraries Act») 1955 р. офіційно регламентував створення президентських бібліотек, які повинні будуватися в приватному порядку і утримуватися на федеральному рівні, «Закон про президентські записи» («Presidential Records Act») 1978 р. встановив, що документи президентів є власністю США, «Закон про президентські бібліотеки» («Presidential Libraries Act») 1986 р. вимагав, щоб приватні фонди були пов'язані з президентськими бібліотеками і допомагали оплачувати витрати на їх утримання.

Починаючи з 1986 р., коли в системі президентських бібліотек США нараховувалося 9 інституцій, MVLA стала розглядати питання будівництва бібліотеки Дж. Вашингтона. В 2010 р. MVLA звернулася до меценатів за фінансовою допомогою для реалізації свого задуму. На цю пропозицію відгукнувся Фонд Д. В. Рейнольдса, передавши 38 мільйонів доларів, а команда віцерегента Флориди Г. Х. Гейнса поставила амбітну мету – зібрати 100 мільйонів доларів на будівництво бібліотеки. До червня 2013 р. було зібрано 106,4 мільйона доларів, виключно за рахунок добровільних пожертвувань.

Закладення фундаменту майбутньої бібліотеки відбулося в 2011 р., а Національна бібліотека Фреда В. Сміта для вивчення Джорджа Вашингтона (Fred W. Smith National Library for the Study of George Washington) відкрила свої двері 27 вересня 2013 р. [2]. Бібліотека була названа на честь благодійника, який очолював Фонд Д. В. Рейнольдса, що забезпечив більшу частину фінансування будівництва.

Таким чином, через понад 200 років після смерті політика, з'явилася спеціальна установа, в якій були зібрані всі документи першого президента та його сім'ї. Відкриття бібліотеки стало здійсненням бажання Дж. Вашингтона, висловленого ним у квітні 1787 р., щодо збереження колекції своїх документів, яка «могла б бути цікава майбутнім поколінням» [6]. За словами А. Ісаак, «бібліотека має мету – залучити якомога більше молоді до вивчення спадщини Вашингтона, вивчення історії Америки» [3, с. 34].

Наразі Національна бібліотека Фреда В. Сміта для вивчення Джорджа Вашингтона – це інформаційний ресурс для науковців, студентів та всіх, хто цікавиться Дж. Вашингтоном та колоніальною Америкою, яка повністю утримується MVLA.

У триповерховій будівлі бібліотеки, площею понад 4 тисячі квадратних метрів, зберігається багато історичних документів, пов'язаних з Дж. Вашингтоном та його родиною. Інформаційні ресурси бібліотеки розділені на три великі блоки: спеціальні колекції, архівні колекції, цифрові колекції.

До спеціальних колекцій, перш за все, відноситься бібліотека, зібрана Дж. Вашингтоном, рукописи та інші документи, що належали особисто екс-президенту і членам його сім'ї. Ця колекція містить 900 найменувань і 1200 то-

мів, які колись були частиною бібліотеки Дж. Вашингтона в його будинку на Маунт-Вернон. Згідно з К. Е. Карпентер, частина цієї великої колекції була передана членам сім'ї, частина продана в 1848 році книгопродавцю Г. Стівенсу і наразі знаходиться в Бостонському Афінеумі (Boston Athenæum) [1]. Інші видання, які складали особисту бібліотеку Дж. Вашингтона – у фондах різних державних установ, включаючи Бібліотеку Конгресу (Library of Congress), кілька університетських бібліотек та Бібліотеку і музей Моргана (Morgan Library & Museum).

Серед тематики видань, які увійшли до спеціальної колекції книг, зібраних першим президентом, сільське господарство, військова справа, історія, політика, філософія, а також художня література, зокрема видання іноземними мовами (французькою, голландською та латиною).

Однією з найвідоміших книг з особистої бібліотеки Дж. Вашингтона є трактат «Здоровий глузд» Томаса Пейна, який разом з іншими брошурами про американську революцію 1765–1783 рр., переплетений шкіряною палітуркою. Збірник містить автограф президента на титульних сторінках чотирьох брошур. Такий фізичний зв'язок з минулим є джерелом натхнення для відвідувачів бібліотеки, вважає Дж. Мур, зазначаючи, що «коли бачиш пролиту фарбу на книгу, яку Вашингтон використовував, щоб навчити себе ремеслу, переносить історію життя окремої людини в історію, яка так часто драпірується шарами іконографії та історій національного походження» [4].

Перлиною спеціальної колекції бібліотеки є унікальний примірник Конституції США, що належав самому Дж. Вашингтону, куплений на аукціоні «Крістіз» («Christie's») 2012 р. MVLA за кошти зібрані завдяки підтримці патріотичних американців, майже за 10 мільйонів доларів. Книга була надрукована на замовлення Дж. Вашингтона в 1789 р., а на її сторінках залишилися помітки, зроблені першим президентом.

Архівні колекції бібліотеки – це документи життя та діяльності Дж. Вашингтона, які дозволяють краще зрозуміти особистість «батька-засновника» та епоху, в яку він жив. Серед архівної колекції бібліотеки представлено багато матеріалів, які розкривають діяльність MVLA. Серед архівних колекцій слід виокремити:

- Аудіо- та відеоколекцію, яка включає аудіо- та відеоресурси, пов'язані з Дж. Вашингтоном, маєтком Маунт-Вернон та MVLA. У колекції представлені інтерв'ю, лекції, види садиби тощо.
- Колекцію документів сім'ї Дж. Вашингтона, яка складається з матеріалів, зібраних нащадками першого президента США. Колекція включає документи стосовно кількох гілок родини Вашингтонів, які систематизовані в п'ять серій: листування, юридичні документи, земельні документи, соціальні документи та різні.
- Колекцію матеріалів, що належали Дж. Вашингтону, яка включає листівки, календарі, марки, програми ювілейних подій, рекламні буклети, візитівки, ігрові карти, головоломки тощо.

- Колекцію особистого листування Дж. Вашингтона, яка містить листи до та від першого президента США як особистого, так і ділового характеру.
- Історичну колекцію, що датується 1607–1933 рр. і включає щоденники, юридичні та фінансові записи, документи про майновий стан сімей Вашингтонів та Кастіс, а також документи щодо суспільного життя у Вашингтоні та Вірджинії.
- Колекцію газет, до якої включено 185 назв видань, що охоплюють 200 років, і пов'язані з Дж. Вашингтоном, його родиною та маєтком Маунт-Вернон.
- Колекцію історичних фотографій, яка в основному складається з матеріалів, створених MVLA. Колекція охоплює період 1850–2000 рр. і включає візуальну історію маєтку, господарських будівель, гробниць, майданчиків тощо.
- Колекцію образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва Маунт-Вернон, яку складають сотні предметів, що належали Джорджу і Марті Вашингтон та членам родин Вашингтонів і Кастіс, зокрема робочі інструменти, що використовувалися на плантації поневоленими та найманими робітниками, а також меблі, картини, скульптури, текстиль, одяг, ювелірні вироби, зброя тощо.

MVLA продовжує поповнювати архівні колекції, займаючись пошуком матеріалів, які мають відношення до першого президента США, в особистих колекціях по всьому світі, зокрема з часу відкриття бібліотеки було знайдено понад 300 колекцій, де зберігалися документи діяльності Дж. Вашингтона.

З метою надання більш широкого доступу до архівних матеріалів Дж. Вашингтона, в 1968 р. було створено спільний проєкт MVLA та Університету Вірджинії під назвою «Редакція проєкту Джорджа Вашингтона» (PGW). PGW опрацьовує і готує до публікації документи «батька-засновника» та суспільно-політичних подій, у яких він брав участь. З моменту свого створення PGW опублікувала 65 із запланованих 85 томів архівних матеріалів і продовжить доопрацьовувати архівні документи приблизно до 2023 р.

Формування цифрової колекції бібліотеки розпочалося у 2004 р., коли PGW було запущено масштабний проєкт оцифрування документальної спадщини Дж. Вашингтона. Результатом стала інтернет-публікація матеріалів першого президента, що виходили до цього моменту друком, а також цифрове видання «Документи Джорджа Вашингтона. Цифрове видання» («The Papers of George Washington. Digital Edition» (PGWDE)), яке включає 5 окремих серій і повні щоденники Дж. Вашингтона. Планується, що електронне видання буде включати 74 томи.

На сайті Національної бібліотеки імені Фреда А. Сміта для вивчення Джорджа Вашингтона представлені наступні цифрові колекції:

- Рукописи Дж. Вашингтона – колекція, яка включає оригінали рукописів президента та його секретарів.

- Рукописи Марти Вашингтон – підбірка кореспонденції дружини президента Марти Вашингтон.
- Фінансові та юридичні документи – широкий спектр рукописів, що документують фінансово-правовий зміст життя Дж. Вашингтона та його родини.
- Листи Дж. Вашингтона П. Кастісу, який був одним із онуків М. Вашингтон.
- Колекція газетних статей – це добірка, яка включає газетні статті за 200 років, які стосуються Дж. Вашингтона, його родини та маєтку.
- Фотографії історичних місць – колекція фотографій історичних місць, пов'язаних з Дж. Вашингтоном або визначних пам'яток, розташованих у більшій частині округу Вашингтон.
- Рукописи Тобіаса Ліра – колекція листів та заміток Т. Ліра, який був відповідальним секретарем Дж. Вашингтона з 1786 по 1799 рр. [2].

В бібліотеці функціонує музейно-освітній центр, який включає 23 галереї та театри, що розкривають окремі сторінки життя та діяльності Дж. Вашингтона, а також MVLA. Діяльність музейно-освітнього центру можна розділити на виставкову роботу, організацію театральних постановок та демонстрацію фільмів. Виставки, насамперед, зосереджуються на окремих подіях в житті Дж. Вашингтона. 4D-театр знайомить відвідувачів з військовими досягненнями «батька-засновника», зокрема трьома кампаніями Дж. Вашингтона у війні за незалежність. Перегляд документальних фільмів надає можливість відвідувачам дізнатися більше історичних фактів щодо життя та діяльності засновника інституту президентської влади.

З моменту створення Національна бібліотека імені Фреда В. Сміта для вивчення Джорджа Вашингтона вважає одним із своїх завдань – найбільш повне, якісне та оперативне забезпечення наукових досліджень. Бібліотека є провідним аналітичним центром для відомих науковців та експертів з багатьох галузей, а Зал лідерства – майданчиком для семінарів, лекцій та навчальних програм з особливим акцентом на Дж. Вашингтона, як лідера нації. Бібліотека підтримує партнерські стосунки з академічними, діловими, культурними та державними установами, залучаючи до обговорення важливих питань щодо ефективного функціонування бібліотеки.

Таким чином, за допомогою наукових, освітніх та культурних програм бібліотека розширює обізнаність про життя і діяльність першого президента США, зберігаючи його спадщину, як першого на війні, першого в світі і першого в серцях своїх співвітчизників.

Висновки. За результатами дослідження можна зробити висновок, що історія становлення та розвитку Національної бібліотеки імені Фреда В. Сміта для вивчення Джорджа Вашингтона тісно пов'язана з історією держави, її ідеологічними та соціокультурними пріоритетами. Наразі до таких пріоритетів слід віднести повагу до історії та документальної спадщини американських

лідерів. З'ясовано, що бібліотека концентрує унікальні історичні джерела для розуміння і розкриття особистості першого президента США. Аналіз складу і змісту спеціальних колекцій, що зберігаються в бібліотеці, показав їх важливу взаємодоповнюваність, адже лише в сукупності вони утворюють єдиний документально-інформаційний простір, що дає реальну можливість долучитися до історичного контексту зародження важливого державного інституту – поста президента країни. Встановлено, що серед основних напрямів використання документальної спадщини першого президента слід назвати наукові, культурні та освітні проєкти, спрямовані на популяризацію культурно-політичної спадщини Дж. Вашингтона та умов формування і розвитку американської державності.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у вивченні пріоритетних напрямів науково-дослідної діяльності Національної бібліотеки імені Фреда В. Сміта для вивчення Джорджа Вашингтона.

Список використаної літератури:

1. *Carpenter K.E.* Why George Washington's Library Is Not at Harvard [Electronic resource] / K.E. Carpenter // Library Bulletin. – 2020. – Iss. 11. – Access mode : https://bit.ly/3q3Wpom (access: 20.09.2021). – Title from the screen.
2. George Washington's Mount Vernon [Electronic resource] : [website] / George Washington's Mount Vernon // Mount Vernon Ladies' Association. – Electronic data. – Access mode: https://www.mountvernon.org/library/ (access: 15.08.2021). – Title from the screen.
3. *Isaac A.* Take Note!: George Washington the Reader / A. Isaac. – Mount Vernon, VA : Mount Vernon Ladies' Association, 2013. – 160 p.
4. *Moore J.* The making of a presidential library [Electronic resource] / J. Moore // Arts & sciences at Washington University in St. Louis. – Electronic data. – St. Louis, MO, 2021. – Access mode: https://artsci.wustl.edu/ampersand/making-presidential-library (access: 15.09.2021). – Title from the screen.
5. National Archives [Electronic resource] : [website] / National Archives. – Electronic data. – Access mode: https://www.archives.gov/presidential-libraries/about (access: 25.08.2021). – Title from the screen.
6. The Papers of George Washington [Electronic resource] / The Papers of George Washington // National Endowment for the Humanities. – Electronic data. – SWWashington, [2021]. – Access mode: https://bit.ly/31ydPPL (access: 20.09.2021). – Title from the screen.
7. *Washington G.* George Washington's Rules of Civility & Decent Behavior / G. Washington. – Washington: Cosimo Classics, 2008. – 48 p.

References

[1]. Carpenter K.E. *Why George Washington's Library Is Not at Harvard*. Available at: https://bit.ly/3q3Wpom (accessed 20.09.2021).
[2]. *George Washington's Mount Vernon*. Available at: https://www.mountvernon.org/library/ (accessed 15.08.2021).
[3]. Isaac A. *Take Note!: George Washington the Reader*. Mount Vernon, 2013, 160 p.
[4]. Moore J. *The making of a presidential library*. Available at: https://artsci.wustl.edu/ampersand/making-presidential-library (accessed 15.09.2021).
[5]. National Archives. Available at: https://www.archives.gov/presidential-libraries/about (accessed 25.08.2021).
[6]. The Papers of George Washington. Available at: https://bit.ly/31ydPPL (accessed 20.09.2021).
[7]. Washington G. *George Washington's Rules of Civility & Decent Behavior*. Washington, 2008, 48 p.

Надійшла 12.10.2021 р.

Polovyk S. M.,
Candidate of Social Communications (Ph. D.)
Department Head V. I. Vernadsky National Library of Ukraine
3 Holosiivskyi Ave., Kyiv, 03039, Ukraine
tel.: (044) 288 14 13
e-mail: spolevik1968@gmail.com

Morshna N. A.,
Research Assistant V. I. Vernadsky National Library of Ukraine,
3 Holosiivskyi Ave., Kyiv, 03039, Ukraine
tel.: (044) 288 14 13
e-mail: 0445157755@ukr.net

RED W. SMITH NATIONAL LIBRARY FOR THE STUDY OF GEORGE WASHINGTON, AS UNIQUE INFORMATION RESOURCE

Summary
Purpose. The article by Svetlana Polovyk and Natalia Morshny «Fred W. Smith National Library for the Study of George Washington as a Unique Information Resource» reveals current issues of the Fred Smith National Library for the study of George Washington, which are analyzed in the context of history and creation of documentary fund as a set of information resources USA and the activities of the founder of the George Washington Institute of Presidential Power. *Methodology.* The research methodology is based on the application of general scientific principles of historicism, consistency, complexity, objectivity, comprehensiveness of knowledge. This was facilitated by the use of methods of analysis, abstraction, synthesis and generalization. *Finding.* Analysis of the composition and content of special collections stored in the library showed their important complementarity, because only together they form a single documentary and information space, which gives a real opportunity to join the historical context of an important state institution – the presidency. *Scientific novelty*. The scientific novelty of the obtained results is that the documentary heritage of D. Washington is studied as a single cultural and historical complex of the library. *Practical value.* Implementation of the experience Fred W. Smith National Library for the Study of George Washington in the work of similar structures in Ukraine. *Results.* The study concludes that the history of the formation and development of the Fred Smith National Library for the Study of George Washington is closely linked to the history of the state, its ideological and sociocultural priorities. Among the main areas of use of the first president's documentary heritage are scientific, cultural and educational projects aimed at understanding the cultural and political heritage of D. Washington and the conditions of formation and development of American statehood.

Keywords: Presidential Library, George Washington, President of the United States, archives, special collections, the presidency, foundation of the state.

УДК 002.1-048.445
DOI: https://doi.org/10.18524/2707-3335.2021.2(26).245132

Швецова-Водка Галина Миколаївна,
доктор історичних наук,
професор кафедри документальних комунікацій і бібліотечної справи
Рівненського державного гуманітарного університету,
вул. С. Бандери, 12, м. Рівне, 33028
тел. (0362) 26 78 75
e-mail: shvetsova1943@gmail.com

ЗАГАЛЬНА КЛАСИФІКАЦІЯ ДОКУМЕНТА: ЗМІНИ ТА ДОПОВНЕННЯ

Стаття присвячується розгляду однієї з найважливіших проблем типології документа: загальній класифікації документа. Мета дослідження полягає в тому, щоб оптимізувати схему загальної класифікації документа, уточнити деякі терміни та запропонувати матеріал для подальшої дискусії задля розвитку типології документа. Методологія дослідження ґрунтується на інформаційно-комунікаційному підході, що дозволяє визначати ознаки класифікації документа, які забезпечують фіксування інформації в документі та передачу її в суспільстві. Дослідження спрямовано на розвиток загальної теорії документа, тому враховуються в першу чергу ознаки, притаманні всім документам, незалежно від їх призначення. Здійснюється порівняльний аналіз різних концепцій загальної класифікації документа та запропонованих термінів і понять. Результати дослідження будуть використані в навчальній та практичній діяльності в галузях, пов'язаних з інформацією та документацією. У результаті дослідження уточнено ознаки, за якими треба здійснювати загальну класифікацію документа, назви та послідовність блоків, з яких складається загальна багатоаспектна фасетна класифікація, характеристика окремих видів документа.

Ключові слова: типологія документа, загальна класифікація документа, теорія документа, термінологія документознавства

Актуальність теми дослідження. Важливою складовою теоретичної частини документознавства є типологія документа. Типологію ми розуміємо як «науку про типи», точніше, як розділ наукового знання, який визначає типи, види та інші типологічні підрозділи чи різновиди документів. Основою типології документа є логічна процедура класифікації, що є одним із способів наукового пізнання. Класифікація відрізняється тим, що поділ об'єктів пізнання на класи, типи, види тощо відбувається за однією ознакою, а класи визначаються відповідно до наявності чи відсутності або ступеня прояву цієї ознаки в кожному об'єкті, що аналізується.

Сучасними дослідженнями доведено, що існує багато питань класифікації документа, що є спільними для документів будь-якого походження та призначення. Разом з тим, існують особливі класифікації для документів певного виду,

© Швецова-Водка Галина Миколаївна, 2021

що не розповсюджуються на всі документи. Подальшої розробки потребують обидва названі напрями класифікації документа. Крім того, існує ще й третій напрям: впровадження новацій, розроблених для певних видів документів, у загальну класифікацію, та навпаки – із загальної класифікації в спеціальні, для окремих видів документів.

При аналізі тих чи інших класифікацій важливим є ще такий момент: треба не тільки показати недоліки чи пробіли тої чи іншої класифікації, але й запропонувати власні рішення, що дадуть матеріал для подальшого обговорення.

Загальна класифікація документа покликана об'єднати характеристики різних видів документа за ознаками, притаманними всім документам, і таким чином забезпечити формування спільної теорії документа. У цьому її значення і складність.

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідження з питань класифікації документа є невід'ємною складовою як теорії, так і практики роботи з документами у всій документосфері. Певний час такі дослідження розвивалися відокремлено одне від одного, що ускладнювало вирішення деяких проблемних питань, заважало врахуванню позитивного досвіду як спеціальних досліджень окремих видів документів у загальній класифікації, так і навпаки. Детальний аналіз досвіду теоретичної класифікації документа зроблено у фундаментальній монографії В. В. Бездрабко [2, с. 488–525]. Розглянувши підходи до класифікації документів у різних наукових дисциплінах, автор відзначила, що найбільш повний виклад питання класифікації документа знайшли у навчальних виданнях Г. М. Швецової-Водки [19; 22; 23], Н. М. Кушнаренко [12], Ю. І. Палехи та Н. О. Леміш [14]. Вагомий внесок у розвиток теорії документа, у тому числі типології, зробили монографії С. Г. Кулешова [9; 10] та Г. М. Швецової-Водки [21]. Низка досліджень, що мали практичні результати, присвячувалася класифікації документів у діловодстві та архівній справі. Все це свідчило про активний розвиток типології документа наприкінці XX – на початку XXI ст. Разом з тим В. В. Бездрабко зробила висновок про необхідність усунення недоліків у пропонованих класифікаційних схемах [2, с. 525]. Історіографічний аналіз схем класифікації документа у названих вище працях зробила Л. В. Климчук [7]. Подальший розвиток і перспективи документознавства в Україні проаналізовані в наступних працях В. В. Бездрабко [1] і С. Г. Кулешова [11]. Обидва авторитетні дослідники дійшли висновку про перспективність розвитку проблематики загального документознавства. За словами С. Г. Кулешова, «Цінність і значущість загального документознавства полягає в можливостях порівняння шляхів вирішення певних концептуальних питань з теорії документа в різних наукових дисциплінах, які декларують, що їхнім об'єктом дослідження є документ або окремі його характеристики» [11].

Мета дослідження полягає в тому, щоб оптимізувати схему загальної класифікації документа, уточнити деякі терміни та запропонувати матеріал для подальшої дискусії задля розвитку типології документа.

Виклад основного матеріалу

Перш ніж говорити саме про класифікацію, варто згадати, як ми трактуємо у даному випадку поняття «документ». Йдеться про визначення документа. Як відомо, згоди в цьому питанні між науковцями досі немає. Тому ми вважаємо можливим узяти за основу визначення документа, подане Міжнародною організацією зі стандартизації (International Organization for Standardization, ISO) у стандарті ISO 5127: «записана інформація чи матеріальний об'єкт, що може використовуватися як одиниця в документаційному процесі» [24, entry 3.1.1.38]. При цьому документаційний процес трактується як «безперервне і систематичне збирання і оброблення записаної інформації з метою її зберігання (розміщення), класифікування, знаходження, використання або передачі» [24, entry 3.2.1.22]. Вважаємо, що це значення документа відповідає визначеному нами значенню Документа IV [23, с. 21–22, 61–65], що охоплює будь-які записи інформації: текстові, нетекстові, технотронні; неопубліковані та опубліковані; службові та загальнодоступні; електронні та нонелектронні. Їх диференціацію за різними ознаками повинна показати загальна класифікація документа. Враховуючи різноманіття ознак, за якими можна класифікувати документ, така класифікація має будуватися як фасетна, де кожний фасет визначає види документа за однією ознакою. Близькі за характером ознак фасети можуть групуватися у певні блоки класифікації.

Послідовність фасетів у багатоаспектній паралельній класифікації не має принципового значення, тобто аналіз документа можна починати з будь-якої його складової. Так само не має значення послідовність блоків, у які об'єднуються окремі фасети класифікації. Тим не менше, є можливість висунути на перше місце або загальноприйняті частини класифікаційної таблиці, або ті, що за логікою викладу матеріалу потребують особливої уваги. Крім того, окремі блоки чи навіть фасети класифікації можна поділити на більш дрібні, якщо визначити ознаку класифікації конкретніше.

У нашій класифікації в монографії 2001 р. на першому місці був блок «За особливостями носія інформації», [21, с. 160] а в посібнику 2007 р. – блок «За особливостями знакових засобів фіксації та передачі інформації» [22, с. 147]. Ці обидва блоки не залежать один від одного, тому їх послідовність може бути будь-якою. Інша річ — вибір ознак і, відповідно, фасетів, які подаються в кожному блоці. Після обговорення різних варіантів класифікаційної схеми ці блоки змінилися. Зокрема, частина фасетів з першого блоку була перенесена до блоку «За особливостями знакових засобів фіксації та передачі інформації».

Сьогодні вважаємо за потрібне внести додаткові зміни та уточнення до блоку **«Види документа за особливостями носія інформації»**

Назву ознаки «За матеріалом носія інформації» пропонується змінити на «За матеріальною основою носія інформації», оскільки в публікаціях Ю. М. Столярова підкреслювалася необхідність розрізняти матеріал основи носія інфор-

Блок А. Види документа за особливостями носія інформації

Ознака класифікації	Вид документа
Фасет А 1. За матеріальною основою носія інформації	А 1.1. ***Документ із штучною матеріальною основою*** А 1.1.1. *Паперовий* А 1.1.2. *Полімерний плівковий* А 1.1.2.1. Прозоро-плівковий А 1.1.2.2. Непрозорий плівковий (магнітострічковий) А 1.1.3**.** *Полімерний пластинковий* А 1.2. ***Документ із природною матеріальною основою*** А. 1.3. ***Комбінований (синкретичний)***
Фасет А 2. За конструктивною формою носія інформації	А 2.1. Аркушевий А 2.2. Картковий А 2.3. Блочний А 2.4. Стрічковий А 2.5. Дисковий А 2.6. Нетрадиційної форми А 2.7. Комбінований А 2.8. Комплектний
Фасет А 3. За зовнішньою структурою документа (кількістю носіїв)	А 3.1. Однотомний А 3.2. Багатотомний А 3.3. Частина окремого носія інформації
Фасет А 4. За внутрішньою структурою документа (кількістю творів)	А 4.1. Монодокумент А 4.2. Полідокумент А 4.3. Частина моно- або полідокумента
Фасет А 5. За можливістю транспортування	А 5.1. Стаціонарний А 5.2. Мобільний А 5.3. Енергетичний

мації і речовини, якою здійснюється запис [18, с. 153–169]. У відповідному фасеті виділимо такі види документів: «документ із штучною матеріальною основою» з різновидами: паперовий, полімерний плівковий (у тому числі прозоро-плівковий та непрозорий плівковий – магнітострічковий), полімерний пластинковий; «документ із природною матеріальною основою» і «комбінований». З боку В. В. Бездрабко зазнало критики виділення таких різновидів полімерного документа, як прозоро-плівковий, непрозорий плівковий – магнітострічковий і пластинковий, з тієї причини, що такий поділ вказує не на матеріал носія, а на фізичні властивості та форму [2, с. 491–492]. Погоджуємося, що в цьому випадку, можливо, невдало обрано визначальні терміни, але йшлося саме про різновиди полімерного матеріалу, з якого роблять прозорі або непрозорі плівки та полімерні пластини. Строго говорячи, навіть папір є полі-

мерним матеріалом, тому можна було б сказати «полімерний-паперовий», але цього не варто робити, тому що назва «паперовий документ» є традиційною і не потребує змін.

До документів, записаних на природному матеріалі, належать записи на дереві, камені, шкірі тварин – пергамені, шовку. Є сумніви щодо кваліфікації таких матеріалів носія інформації, як папірус та метал: вважати їх природними чи штучними? З одного боку, вони створені з природних матеріалів без їх переробки; з іншого – вони оброблені таким чином, що вже не мають вигляду та якостей природних матеріалів.

Використання природних матеріалів для створення документів, звичайно, не характерно для нашого часу, але деякі з таких документів збереглися і виступають як джерела досліджень, тому варто відобразити їх у класифікації. Крім того, деякі природні матеріали можуть стати перспективною основою майбутніх документів. Наприклад, існують дослідження, які стверджують, що найбільшу ємність та довговічність для електронних документів мають носії інформації, побудовані на природних дорогоцінних каміннях [17]. Єдиний недолік, що заважає їх сучасному застосуванню – надто велика вартість.

Назву наступного фасету у цьому блоці пропонується уточнити: «За конструктивною формою носія інформації», а серед видів документів за цією ознакою додати вид «документ нетрадиційної форми», до якого належатимуть як нетрадиційні форми паперових документів (книжки-іграшки тощо), так і різноманітні флешки. До цього виду можна віднести згадувані М. С. Ларьковим документи таких форм, що існували в минулому або є малопоширеними: циліндричні (фонографічні валики, магнітні барабани), проволочні (в магнітозаписувальних пристроях, «чорних ящиках») [13, с. 250].

За пропозицією М. С. Ларькова відповідно до особливостей носія інформації виділяємо ще фасет «За можливістю транспортування» [13, с. 250], проте запропоновану ним назву одного з видів за цією ознакою – «портативний» – змінюємо на «мобільний». «Портативний» розуміємо як «зручний для носіння при собі, невеликий за розміром, негроміздкий», а «мобільний» – як рухливий, здатний до пересування. Отже, види документа за можливістю транспортування: стаціонарний, мобільний, енергетичний. Стаціонарний – той, що не підлягає транспортуванню (перенесенню); мобільний – зручний для пересування; енергетичний – той, що передається засобами інформаційно-комунікаційної технології з одного носія на інший.

Наступним блоком буде «**Види документа за особливостями фіксування інформації (створення документа)».**

У нашій класифікації документа в монографії 2001 р. фасет «За способом запису інформації (способом створення документа)» був відображений у блоці «За особливостями носія інформації» [21, с. 160], а в посібнику 2007 р. в блоці «За особливостями знакових засобів фіксації та передачі інформації» [22, с. 147]. У підручнику Н. М. Кушнаренко фасет «Вид документа за способом

Блок Б. Види документа за особливостями фіксування інформації (створення документа)

Фасет Б 1. За способом запису інформації (способом створення документа)	Б 1.1. ***Рукотворний (рукописний***) Б 1.1.1. Документ, створений нанесенням фарби на основу носія Б 1.1.2. Документ, створений шляхом зміни поверхні носія Б 1.2. ***Механічний*** Б 1.2.1. *Надрукований* Б 1.2.1.1. Машинописний Б 1.2.1.2. Принтерний Б 1.2.1.3. Ротапринтний Б 1.2.1.4. Друкований (поліграфічний) Б 1.2.1.5. Створений іншими способами друкування Б 1.2.2. *Фонозапис на грамплатівках* Б 1.2.3. *Перфорований* Б 1.3. ***Технотронний*** Б 1.3.1. *Магнітний* Б 1.3.2. *Оптичний* Б 1.3.2.1. Фотографічний Б 1.3.2.2. Лазерний Б 1.3.3. *М агнітооптичний* Б 1.3.7. *Напівпровідниковий* Б 1.4. ***Комбінований***
Фасет Б 2. За способом виготовлення документа (фіксування інформації)	Б 2.1. ***Нонелектронний (аналоговий)*** Б 2.2. ***Електронний (цифровий)*** Б 2.2.1. Офлайновий Б 2.2.2. Онлайновий
Фасет Б 3. За відношенням до часового виміру	Б 3.1. ***Одноразовий*** Б 3.2. ***Континуальний*** Б 3.2.1. *Нескінченний* Б 3.2.2. *Серіальний* Б 3.2.2.1. Періодичний Б 3.2.2.2. Продовжуваний (спорадичний) Б 3.2.2.3. Серійний

документування» розміщений у блоці «Класифікація за інформаційною складовою документа» [12, с. 98]. Ю. М. Столяров запропонував ввиділити окремо блок фасетів «за способами документаризації». Поняття «документаризація» пояснюється таким чином: «У даному випадку мається на увазі фіксація знаку на матеріальному носієві. Фіксація є процес перетворення незримої думки в знак, тобто матеріальний об'єкт, оснащення носія знаками, тобто його перетворення на документ, або документарізація» [18, с. 173]. Ці факти свідчать про те, що всі шукали більш відповідне місце для розміщення цього фасету.

Насамперед Ю. М. Столяров виділив у цьому блоці фасет «За суб'єктом документаризації», а в ньому такі види документа: рукописний, механічний, ав-

томатизований та автоматичний [18, с. 173]. Рукописний документ створювався, за словами автора, «коли знаки малювали, креслили, виписували (фарбою, тушшю) на поверхні матеріалу основи». Механічний документ створюється способом, при якому «знаки виробляє механізм, спеціально сконструйований для цієї мети: різець, перфоратор, механічний фотоапарат, друкарський верстат і так далі». Різновиди механічного документа можуть мати найменування: гравірований, перфорований, фотографований, друкований. При автоматизованому способі документаризація здійснюється автоматом (комп'ютером) під управлінням людини, а при автоматичному – без участі людини, за заздалегідь заданою програмою. З таким поділом документа на види можна погодитись, але зауважимо, що, на наш погляд, суб'єктом фіксування інформації у всіх перелічених видах може бути тільки людина, бо вона не тільки вручну фіксує інформацію на матеріальному носієві, але й створює механізми, у тому числі автомати, а також програми їх дії. Отже, ознака класифікації для такого фасету визначена неточно.

Окремо Ю. М. Столяров характеризує способи документаризації, що виділяються «за природою» (на жаль, без пояснення, природою чого?). При цьому «способи розділяють на фізичні (механічний, електромеханічний, електрографічний, електромагнітний, оптичний, електронний і так далі), хімічні (фотографування, травлення кислотами) та їх поєднання в різних комбінаціях» [18, с. 174]. Перелічені способи та їх різновиди детально охарактеризовані автором. Стає зрозумілим, що за кожним способом можна визначити особливий вид документа. Їх доволі багато, тому в загальній класифікації документа не варто перераховувати всі, достатньо обмежитись узагальненими поняттями.

Вважаємо за можливе об'єднати дві названі вище зазначені Ю. М. Столяровим ознаки і сформувати один фасет «За способом запису інформації (способом створення документа)». Основними видами (класами) документів у ньому будуть: рукотворний (рукописний), механічний та технотронний, з подальшим поділом на їхні різновиди.

Серед рукотворних (рукописних) документів тут можна виділити «документ, створений нанесенням фарби на основу носія» і «документ, створений шляхом зміни поверхні носія» (видряпування запису на бересті, висікання запису на камені тощо). Машинописний документ іноді відносять до рукописних (наприклад у ДСТУ 5127:2007 Інформація та документація. Словник термінів [6, термін 2.3.1.02]), однак це неправильно, навіть виходячи з його визначення: «Документ, надрукований на друкарській машинці чи на принтері». Вочевидь, такий документ має належати до надрукованих, хоча й не поліграфічних.

«Технотронний» – це документ, для створення якого використовують певні фізичні та хімічні процеси і відповідні технічні пристрої, а для сприйняття інформації людиною з таких документів теж потрібне технічне обладнання. Винятком може бути лише фотографічний документ, створення якого закінчується друкуванням світлини – фото на фотопапері, доступного для сприйняття

людиною без додаткового обладнання. Серед технотронних оптичних документів є фотографічний, який може бути створений як хімічними засобами, так і електронними (цифровими).

Окремий фасет «За способом виготовлення документа (фіксування інформації)» має поділ на такі види документа, як нонелектронний (аналоговий) та електронний (цифровий). Це рішення викликане тим, що електронний документ на даний час не може посідати окреме місце в попередньому фасеті. Електронними можуть бути будь-які види технотронного документа, цифрові версії механічних (у тому числі друкованих) та рукописних документів. Тому поділ на електронні та нонелектронні документи має бути самостійним фасетом загальної класифікації документа.

Зауважимо, що сучасне розуміння електронних документв трактує їх саме як цифрові. Про це чітко сказав М. С. Ларьков: «Документи, що виконані через комп'ютерну програмну операційну систему у вигляді запису одного або декількох файлів у цифровому коді, отримали назву електронних. ... електронні документи – це завжди документи оцифровані» [13, с. 252].

Електронні документи пропонуємо тут поділити на два види: офлайновий та онлайновий, назви яких вже стали загальноприйнятими. Подальший і глибший поділ електронних документів на види за різними ознаками варто здійснювати в окремій спеціальній класифікації, як це зробив, наприклад, Ю. С. Ковтанюк [8, с. 45–76].

Нонелектронні документи названі так Ю. М. Столяровим на противагу електронним документам замість того, щоби називати їх «традиційними документами». Дійсно, документи, що є нетрадиційними сьогодні, можуть стати традиційними завтра, тому краще використати більш конкретну назву.

У міжнародному стандарті ISO 5127 ми бачимо, що електронний документ більше називають цифровим (digital document) з таким визначенням: «інформаційна одиниця із визначеним вмістом, яка була оцифрована або з самого початку була виготовлена у цифровій формі» [24, entry 3.3.3.02]. Протиставляють йому аналоговий документ (analogue document), як «документ, який можна використовувати без цифрового обладнання» [24, entry 3.3.3.01].

Ознаку «За мірністю запису інформації» з поділом на одно-, дво- та тривимірні документи ми трактували саме як спосіб запису, а не форму носія. Однак такий підхід зазнав критики з боку В. В. Бездрабко, яка вважає, що всі документи є тривимірними «з огляду на складні теорії тривимірності світу» [2, с. 492], тобто відносить цю ознаку до зовнішньої форми матеріального носія інформації. Н. М. Кушнаренко, хоча й виділяє ці види документа за мірністю запису інформації, характеризує їх не за формою запису, а з погляду розміру (формату) та об'єму документів [13, с. 98; 106]. С. Г. Кулешов також зазначав, що «весь наш світ тривимірний», тому не можуть існувати документи одновимірні та двовимірні; з іншого боку, тривимірність може бути характеристикою зображення, що створює ілюзію об'ємності відображених об'єктів при незмін-

ності самого документа [10, с. 55–56]. Враховуючи такий неоднозначний підхід, вважаємо можливим вилучити вказаний фасет з класифікаційної таблиці.

Оскільки запропонована Н. М. Кушнаренко ознака класифікації документа «за регулярністю виходу в світ» з поділом на періодичний та неперіодичний документи [13, с. 99] стосується тільки видань, пропонуємо використати ознаку «За відношенням до часового виміру», за якою розрізняти не тільки видані, але й неопубліковані документи. Неперіодичні видання і більшість неопублікованих документів є одноразовими, тому що вони не передбачають продовження; серіальні видання належать до континуальних документів, тобто таких, що передбачають продовження у вигляді окремих випусків чи номерів. Ю. М. Столяров пропонує іншу назву для одноразових документів: називає їх дискретними на відміну від континуальних, однак указує на відносність такого поділу, коли один і той самий документ може характеризуватися одночасно і як дискретний, і як континуальний [18, с. 149], Вважаємо, що дискретність – це не часова, а загальна характеристика документа, оскільки всі документи є дискретними, відокремленими один від одного. Документи, продовження яких не передбачається, краще назвати одноразовими, а не дискретними.

Серед континуальних документів є такі, закінчення яких взагалі не передбачається чи відкладається на невизначений час, запис інформації в них постійно продовжується. Ю. М. Столяров наводить такі приклади неопублікованих континуальних документів, як реєстраційні журнали, інвентарні книги, бібліотечні каталоги, а також датчики інформації, яка надходить з автоматизованих систем, наприклад, метеоінформації [18, с. 148–149]. Вважаємо за можливе назвати такі документи «нескінченними». Поняття серіальних документів добре відомо з типології видань [5, с. 5].

Одним з найважливіших у класифікації документа є блок «**Види документа за знаковими засобами фіксації та передачі інформації (за сигнативною складовою)».** Раніше вважали, що документ має лише дві складові: матеріальну та інформаційну. Науковці шукали найбільш правильне місце розташування блоку класифікації за знаковими засобами фіксації та передачі інформації: серед характеристик матеріальної чи інформаційної складових документа. На наш погляд, характеристика знаків, застосованих для запису інформації в документі, є самостійною складовою документа. Ю. М. Столяров назвав її «сигнативною складовою» [18, с. 181].

У цьому блоці класифікації документа бачимо можливість низки змін та доповнень у порівнянні з попередніми публікаціями.

«За характером знакових засобів передачі інформації» треба підкреслити різницю між документами, в яких знаки лише умовно відображають певний зміст і документами, в яких знаки подібні до відображуваного об’єкту. Перші знаки називають символічними або ідеографічними, якщо йдеться про документи, в яких інформація записана графічними знаками. Цю назву можуть мати документи, в яких використовують такі знаки. Зазначимо також, що деякі

Блок В. Види документа за знаковими засобами фіксації та передачі інформації (за сигнативною складовою)

Ознака класифікації	Вид документа
Фасет В 1. За характером знакових засобів передачі інформації	В 1.1. ***Символічний (ідеографічний)*** В 1.2. ***Іконічний*** В 1.2.1. Образотворчий В 1.2.2. Аудіальний В 1.2.3. Аудіовізуальний В 1.3. ***Синкретичний***
Фасет В 2. За належністю знаків запису до певних знакових систем	В 2.1. ***Текстовий (писемний, літературний)*** В 2.1.1. Ієрогліфічний В 2.1.2. Буквений В 2.1.3. Брайлевський В 2.1.4. Іншої знакової системи В 2.2. ***Нетекстовий*** В 2.2.1. *Нотний* В 2.2.2. *Зображальний (образотворчий)* В 2.2.2.1. Образографічний В 2.2.2.2. Живописний В 2.2.2.3. Фотодокумент В 2.2.3. *Картографічний* В 2.3. ***Технічно-кодований*** В 2.3.1. *Фонодокумент* В 2.3.2. *Кінодокумент* В 2.3.3. *Відеодокумент* В 2.3.4. *Мультимедійний* В 2.4. ***Комплексний***
Фасет В 3. За мовною системою, в якій втілено інформацію	В 3.1. ***Вербальний (словесний)*** В 3.1.1. Вербально-писемний (літературний) В 3.1.2. Вербально-усний В 3.2. ***Музичний*** В 3.2.1. Музичний звуковідтворювальний В 3.2.2. Нотний В 3.3. ***Зображальний*** В 3.3.1. Зображальний статичний В 3.3.2. Зображальний динамічний В 3.4. ***Картографічний*** В 3.5. ***Матричний*** В 3.6. ***Комбінований***

автори назву «символьні» документи відносять тільки до матеріальних предметів, які виконують функцію символа, практично не змінюючи свого зовнішнього вигляду, наприклад, чобіток – на вхід у майстерню взуття. Інші автори до ідеографічних документів відносять ноти, географічні карти, але не текстові документи. Такі погляди вважаємо помилковими.

На противагу символічним документам ми раніше висували тільки зображальні документи, в яких знаки подібні до відображуваного об’єкта, назива-

ючи їх іконічними документами. Зараз вважаємо іконічні документи ширшим поняттям, що охоплює образотворчий, ауділальний та аудіовізуальний документи, в яких зафіксована інформація, подібна до того, що відображається. Це записи наочних образів та звуку. Синкретичним назвемо документ, у якому одночасно використовуються знаки ідеографічні та іконічніі.

У побудові цього фасету ми наслідуємо Ю. М. Столярова, який відзначив необхідність створення класифікаційної групи документів різної знакової природи, які містять інформацію, подібну до відображуваного об'єкту. Такі документи він назвав аналоговими [18, с. 184—185]. але, як показує міжнародний стандарт ISO 5127, аналоговий документ має інше визначення («документ, який можна використовувати без цифрового обладнання» [24, entry 3.3.3.01]), про що сказано вище. Отже, треба знайти іншу назву, яка б об'єднувала документи, в яких використовують знаки, подібні до відображуваного об'єкта. Такою об'єднувальною назвою може бути «іконічний документ».

У фасеті «За належністю знаків запису до певних знакових систем» змінюємо терміноелемент «зображувальний» на «зображальний», тому що останній запропонований в ДСТУ 5127:2007 «Інформація та документація. Словник термінів» [6, № 2.1.16]. Його визначення: «Документ, у якому ілюстроване зображення є основною особливістю». На наш погляд, це визначення не є кращим за попереднє, подане у ДСТУ 2732:2004 «Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення понять»: «Документ, зміст якого зафіксовано у вигляді точного, зменшеного, збільшеного або формалізованого відображення зовнішніх характеристик реального чи уявного об'єкта за допомогою малювання, креслення, графіки, фотографії, кінематографії, відеозапису» [4, с. 5]. Що означає «ілюстроване зображення»? Чи не достатньо сказати просто «зображення»? І що означає «основна особливість» Які є ще? Поряд є ще один термін: «зображення; малюнок», визначений таким чином: «Початкове двомірне подання одного чи кількох предметів або обрисів» [4, № 2.1.17]. Знову не зрозуміло: чому тільки «початкове» і що означає «подання»? Однак залишимо ці питання для укладачів стандарту; можливо, коли-небудь ми отримуємо відповідь. Що стосується терміноелементу «зображальний», то з ним можна погодитись.

Серед зображальних (образотворчих) є документ, традиційну назву якого «ізографічний» варто змінити на «образографічний», тому що останній більш пасує до української мови. Такий термін уже використовують деякі автори, наприклад, Т. Ю. Гранчак [16, с.17–18].

Серед технічно-кодованих документів «електронний» як вид треба вилучити, тому що на даному етапі розвитку техніки та технологій будь-який вид документа, що вирізняється знаковою системою, може бути електронним чи ні. Вочевидь, електронні документи треба виділяти в іншому фасеті, за іншою ознакою, зокрема, «за способом фіксування інформації», що ми розглянули вище. Групу технічно-кодованих документів можна доповнити видом «мультимедійний документ».

Наступний фасет – «За мовною системою, в якій втілено інформацію» – дуже близький за змістом до попереднього, але відрізняється тим, що тут ми говоримо не про особливості знаків, якими виражений зміст документів, а про належність документів до певних мовних систем. Усі звикли вважати мовою лише вербальну (словесну) систему, хоч природну, хоч штучну. Але зараз науковці з різних галузей знань говорять про мову мистецтва, у тому числі музики, живопису, кінематографії тощо. Власною «мовою», а не тільки знаками, відрізняються картографічні документи. «Матричною мовою» називають кодування інформації у формі, доступній для «прочитання» електронно-обчислювальною машиною. Поняття матричного документа було введене в той час, коли почали здійснювати запис інформації на перфокартах та перфострічках, призначених для використання в електронно-обчислювальних машинах. Зараз до матричних документів відносять перфокарти, перфострічки, магнітні і оптичні диски, дискети для ЕОМ, у яких запис інформації здійснюється на так званих матрицях.

Як відомо, одну й ту ж інформацію можна виразити і передати різними знаками. Наприклад, слова передати знаками ієрогліфічними чи буквеними, чи Брайлевською «азбукою». Інформацію з певної мовної системи передати іншою мовою набагато складніше. Наприклад, мову музики передати вербальною мовою можна лише умовно, не гарантуючи повної тотожності такого «перекладу». Тому поряд із класифікацією за належністю знаків запису до певних знакових систем вважаємо потрібною класифікацію за мовною системою, в якій втілено інформацію.

Нашу класифікацію документа за особливостями знакових засобів фіксації й передачі інформації та за характером мовної системи піддала критиці В. В. Бездрабко [2, с. 492–493]. На жаль, науковіця не запропонувала інших варіантів класифікації за названими ознаками. Якщо наша спроба була невдалою, то, можливо, від неї варто взагалі відмовитися? Такої пропозиції ми теж не почули. Ця проблема потребує подальшого обговорення.

Назву блоку **«Види документа за можливостями сприйняття інформації»** можна доповнити уточненням, запропонованим Ю. М. Столяровим: за перцептивною складовою [18, с. 85].

Фасети в цьому блоці загалом ті самі, що визначалися нами раніше. Поділ документів за ознакою «призначення до сприйняття інформації» на види «людиносприйманий», «машиносприйманий» та «людино-машиносприйманий» документи можемо лише підтвердити. Причому людиносприймані документи поділяємо на «безпосередньо сприймані» та «опосередковано сприймані». Останні – це ті, зміст яких людина сприймає за допомогою певного технічного пристрою. Машиносприймані документи – це ті, що сприймаються машиною, тобто комп'ютером, і не призначаються для розкриття їх змісту перед людиною. До них належать різноманітні програмні продукти, з якими нефахівець знайомиться лише за назвами та способами їх використання. Поняття маши-

Блок Г. Види документа за можливостями сприйняття інформації (перцептивною складовою)

Фасет Г 1. За призначенням до сприйняття інформації	Г 1.1. ***Людиносприйманий*** Г 1.1.1 Безпосередньо сприйманий Г 1.1.2. Опосередковано сприйманий Г 1.2. ***Машиносприйманий*** Г 1.3 ***Людино-машиносприйманий***
Фасет Г 2. За каналом сприйняття інформації людиною	Г 2.1. Візуальний Г 2.2. Тактильний Г 2.3. Аудіальний Г 2.4. Аудіовізуальний Г 2.5. Органолептичний Г 2.6. Комбінований Г 2.7. Недоступний для сприйняття інформації людиною
Фасет Г 3. За способом декодування інформації людиною	Г 3.1. Призначений для читання Г 3.2. Призначений для роздивляння Г 3.3. Призначений для слухання Г 3.4. Призначений для комплексного відтворення інформації

носприйманого документа не може бути замінено на «машиночитаний» або «технотронний», тому що всі вони мають різні значення.

Фасет «За каналом сприйняття інформації людиною» доповнюємо видом «органолептичний», що має такі різновиди, як «одородокумент» і «тейстовий (смаковий)». Одородокумент – це такий, де інформація сприймається через нюх, а тейстовий – через смак. На виділенні цих видів документа як перспективних наполягає Ю. М. Столяров [18, с. 102–104]. Поняття візуального документа (у якому інформація сприймається зором) можна доповнити ріновидами «статичний (нерухомий)» і «динамічний (рухомий)». Тут йдеться не тільки про зображальну інформацію, а й текстову чи картографічну, яка сучасними електронними засобами може бути подана як в статичному, так і в динамічному візуальному вигляді.

У блоці **«Види документа за його інформаційною складовою»** найголовнішим, на наш погляд, є перший фасет, назву якого можна доповнити таким чином: «За сферою виникнення інформації, об'єктом відображення та цільовим призначенням». Така ознака класифікації є комплексною, тобто має декілька складових, що утруднює її використання.

При застосуванні вказаної комплексної ознаки для визначення видів документа використовується метод не класифікації, а типологізації, де кожний підрозділ відрізняється від інших не однією ознакою, а певним їх набором. Загалом ми підтверджуємо той перелік видів документа за цією ознакою, що був поданий та охарактеризований нами раніше [23, с. 162–165]. Разом з тим,

Блок Д. Види документа за його інформаційною складовою

Ознака класифікації	Вид документа
Фасет Д 1. За сферою виникнення інформації, об'єктом відображення та цільовим призначенням	Д 1.1. ***Управлінський*** Д 1.2. ***Політичний*** Д 1.3. ***Науковий*** (документальні джерела наукової інформації) Д 1.4. ***Технічний*** Д 1.5. ***Художній*** (документальні джерела естетичної інформації) Д 1.6. ***Релігійний*** Д 1.7. ***Економічний*** Д 1.7.1. Комерційний Д 1.7.2. Технологічний Д 1.8. ***Побутовий*** Д 1.9. ***Дозвіллєвий*** Д 1.10. ***Спортивний*** Д 1.11. ***Особовий***
Фасет Д 2. За рівнем узагальнення інформації	Д 2.1. Первинний Д 2.2. Вторинний Д 2.3. Третинний

враховуючи критичне зауваження М. В. Комової про пропуск галузі технології [25, с. 32], доповнюємо цей перелік видом «технічний документ» і вказуємо як різновид економічного «технологічний документ». Відсутність цих видів у попередній схемі пояснюється тим, що, на наш погляд, технологічна інформація є одним із видів економічної інформації [20], а технічна – економічної та наукової. Але, напевно, є сенс у тому, щоби виокремити відповідні види документів, зробити їх наявність наочною.

Враховуючи різні підходи до класифікації документа за названою комплексною ознакою, а саме вимогу розширення переліку видів документа, пояснюємо, що більшість названих тут видів документа є результатом узагальнення низки видів з конкретним цільовим призначенням. Наприклад, поняття «науковий документ» охоплює охарактеризовані С. Г. Кулешовим «документальні джерела наукової інформації», до яких належать не тільки суто науково-дослідні документи, але й науково-інформаційні, навчальні, виробничі, довідкові, рекламні, нормативні, науково-популярні та інші [9]. Детальний їх аналіз та характеристика є завданням інших праць, присвячених виданням чи неопублікованій документації. Загальна класифікація документа не може бути надто деталізованою.

Ще одна зміна, що пропонується: назву виду документа «розважальний (ігровий)» змінити на «дозвіллєвий». Остання назва забезпечить ширше охоплення популярних документів, не пов'язаних з поширенням наукової інформації.

Фасет «За рівнем узагальнення інформації» є певною мірою традиційним для загальної класифікації документа, але лосі дискусійним. Його назву запропонувала Н. М. Кушнаренко [12, с. 99]; у працях Г. М. Швецової-Водки відзначався зв'язок цієї ознаки з діяльністю інформаційної системи, про яку йдеться [22, с. 164–168]. Зрештою був визнаний зв'язок понять первинних та вторинних документів із завданнями аналітико-синтетичної переробки документів: первинні документи містять вихідну інформацію, а вторинні є результатом аналітико-синтетичної переробки одного чи кількох первинних документів. Варто звернути увагу на визначення, запропоновані міжнародним стандартом ISO 5127:2017. Первинний документ тут має два визначення. Перше – це 3.4.1.26: «документ, який вперше містить певний інтелектуальний контент або визнаний як особливо авторитетний. Примітка 1: Це поняття охоплює оригінальні роботи, оригінальні дослідницькі статті або монографії, законодавчі документи, основні релігійні документи, багато видів архівних документів, твори белетристики і т.п.»[1]. Друге – 3.4.1.27: «документ, який є об'єктом (часто наукового) вивчення і обговорення, або систематичного посилання на нього від одного або більше інших документів. Примітка 1: Часто це документ, який використовують як основу наукового вивчення, наприклад в гуманітаристиці»[2]. Перелік видів документа у цьому фасеті можна доповнити ще одним видом документа, який пропонує виділяти стандарт ISO 5127:2017: «третинний документ» як «3.4.1.09. документ, що перелічує інші документи або описує (але не копіює значною мірою) їх вміст, або є системною компіляцією чи колекцією (зібранням) даних»[3]. Прикладами є посилання, анотація, каталог, перелік, класифікаційна таблиця, покажчик. Незважаючи на стандартизацію цих термінів і визначень, пропонується продовжити дослідження зазначених понять з метою подальшого їх уточнення.

Низку уточнень пропонуємо у блоці фасетів **«Види документа за обставинами побутування документа у зовнішньому середовищі».**

Фасет «За характером аудиторії, на яку розрахований документ» треба переглянути з врахуванням того, які документи дійсно є опублікованими чи неопублікованими. Серед неопублікованих документів виділимо «документ, не призначений для публікування», якими є більшість службових документів, а також виокремимо «документ з особливим способом публікування», до яких належать, зокрема, патентні документи, опублікування яких обмежується певними юридичними вимогами.

На жаль, до документів з особливим способом публікуваннями можемо віднести й стандарти, які практично недоступні пересічному користувачеві через дуже складну систему видання і розповсюдження, а також надто високі ціни на стандарти. Важко зрозуміти, чому стандарти, які готуються працівниками державних установ, відповідно коштом державного фінансування, і призначаються для покращення практичної діяльності у певній галузі державного господарства, отримують баснословні ціни, що гарантують неможливість їх при-

Блок Е. Види документа за обставинами побутування документа у зовнішньому середовищі

Ознака класифікації	Вид документа
Фасет Е 1. За обсягом аудиторії, на яку розрахований документ	Е 1.1. ***Неопублікований*** Е 1.1.1. Не призначений для публікування Г. 1.1.2. Документ з особливим способом публікування Е 1.1.3. Документ оприлюднений Е 1.2. ***Опублікований*** Е 1.2.1. Виданий Е 1.2.2. Депонований Е 1.2.3. Препринт
Фасет Е 2. За часом появи у зовнішньому середовищі	Е 2.1. ***Одиничний*** Е 2.1.1. Чорновий Е 2.1.2. Чистовий Е 2.3. ***Тиражований***
Фасет Е 3. За правовим статусом	Е 3.1. ***Оригінал*** Е 3.2. ***Копія*** Е 3.2.1. Відпуск Е 3.2.2. Дублікат Е 3.2.3. Витяг Е 3.2.4. Репродукований Е 3.2.5. Сканований
Фасет Е 4. За ступенем достовірності	Е 4.1. Автентичний (справжній) Е 4.2. Фальсифікований (підроблений) Е 4.3. Контрафактний Е 4.4. Плагіат
Фасет Е 5. За режимом доступу	Е 5.1. ***Відкритого доступу*** Е 5.2. ***Обмеженого доступу*** Е 5.2.1 Службовий Е 5.2.2. Секретний Е 5.2.3. Конфіденційний
Фасет Е 6. За технологією доступу	Е 6.1. Немережевий Е 6.2. Мережевий
Фасет Е 7. За територіальною можливістю доступу	Е 7.1. Локальний Е 7.2. Віддалений

дбання та використання зацікавленими спеціалістами. Отже, опублікованими їх можна називати дуже умовно.

У цьому ж фасеті можна виділити вид «документ оприлюднений», що не є опублікованим, але представленим тимчасово на телеекрані чи на виставці в архіві, музеї тощо і таким чином доведений до відома споживачів інформації. Такий вид документа згадується в Законі України «Про авторське право і суміжні права» [15, Стаття 1. Визначення термінів.].

Депонований документ офіційно вважається опублікованим, тому його треба віднести до відповідної групи, разом із «виданим» документом. Причому пам'ятати, що «виданий» документ – це не тільки окреме видання, але й частина видання (стаття чи інший жанр опублікованого документа). Окремим різновидом опублікованих документів є препринт – «Наукове видання, що містить працю (або її частину) попереднього характеру, опубліковану до виходу у світ видання, в якому її має бути вміщено» [5, с. 12].

До блоку класифікації документів за обставинами побутування документа у зовнішньому середовищі можна додати фасет «За часом появи у зовнішньому середовищі», де виділити такі види, як «одиничний» і «тиражований». Перший з них може мати різновиди: «чорновий», «проєкт» і «чистовий», що характерне для неопублікованих управлінських документів; «ескіз» – для образотворчих; «редакція» – для текстових [13, 259–260]. Тиражованим може бути не тільки виданий, але й неопублікований управлінський документ, коли він має декілька адресатів і розмножується у відповідній кількості.

У наступному фасеті головним є поділ видів документа на оригінал і копію. У посібнику «Документознавство» поділ документа на ці види був здійснений за «за часом появи у зовнішньому середовищі та правовим характером». [22, с. 174]. Уважаємо можливим уточнити ознаку класифікації: «За правовим статусом», знявши слова «за часом появи у зовнішньому середовищі», оскільки головна різниця між оригіналом і копією саме в правовому статусі. Наприклад, такий вид копії, як «відпуск», з'являється практично одночасно з оригіналом. У той час, коли документи друкувалися на друкарській машинці, перший примірник вважався оригіналом, а наступний, надрукований через копірувальний папір – відпуском, що зберігався в установі. Перелік копійованих документів можна доповнити також поняттями «репродукований» і «сканований».

У фасеті за ознакою «За ступенем достовірності» додаємо такі види документа, як «контрафактний» і «плагіат». Насправді вони є різновидами фальсифікованих документів: перший – як підробка видання (незаконно видана певним видавництвом продукція іншого видавництва), другий – як підміна автора документа, присвоєння твору одного автора іншим.

Декілька наступних фасетів виділяємо за різними варіантами ознаки «За особливостями доступу», які запропонував Ю. С. Ковтанюк у класифікації електронних документів [8, с. 64]. Вважаємо, що така класифікація може бути застосована також для нонелектронних документів.

Серед останніх фундаментальних публікацій в галузі загального документознавства назвемо підручник колективу авторів, виданий у Санкт-Петербурзі [3]. Продовжуючи традиції ленінградсько-петербурзької школи, автори представили загальну класифікацію документа за такими блоками: А. З погляду знакових засобів закріплення інформації; Б. За особливостями матеріальної форми; В. Залежно від способів розповсюдження в суспільстві; Г. З точки зору регулярності виходу в світ; Д. За складом основного тексту; Е. Залежно від відношення до фіксованої інформації; Ж. З точки зору способів технічної реа-

лізації документів. Окремо подана «Типізація документів за сферою створення та переважного використання», де розглянуті типи літератури та види видань.

Загалом застосований у цьому підручнику спосіб характеристики документів забезпечив її повноту, особливо з точки зору типології видань, що є необхідною для бібліотекарів, яким адресований підручник. Однак загальна класифікація документа повинна охоплювати все різноманіття документів у визначених межах обраного значення документа. А в цьому посібнику окремі фасети стосуються тільки видань (зокрема, фасет Г. З точки зору регулярності виходу в світ), а в інших згадуються як документи музейні експонати, архітектурні пам'ятки, історичні реліквії, що притаманно ширшому значенню документа. Зазначимо ще неузгодженість характеристики ідеографічних документів: з одного боку, йдеться про ідеографічне письмо як особливий тип письма, що дозволяє фіксувати природну мову [3, с. 85], з другого – ідеографічні документи охарактеризовано як такі, що використовують знаки, які заміщають реальні об'єкти (до них віднесено карти, ноти, креслення, схеми, герби тощо), але не є знаками письма [3, с. 94]. Помилкою є характеристика збірника як монодокумента, що об'єднує низку самостійних повідомлень [3, с. 104].

Висновки.

Аналіз загальної класифікації документа, що існує й використовується зараз, показав, що проблема типології документа користується увагою фахівців і постійно розвивається. Знаходять обґрунтування різні ознаки, за якими відбувається класифікація; формуються нові блоки фасетів; упроваджуються нові терміни та їх визначення. Значний вплив на розвиток типології документа здійснює діяльність Міжнародної організації зі стандартизації. Основним засобом впровадження результатів класифікаційних досліджень у практичну діяльність є навчальні видання. Однак невирішеними залишаються деякі питання, що стосуються однозначного визначення видів документів, узгодження результатів досліджень, що здійснюються окремими авторами та організаціями. Недостатнім є вплив загальної класифікації документа на класифікації окремих груп та видів документів: частіше за все переліки видів документа у тій чи іншій сфері діяльності подаються без поділу видів на такі, що притаманні всім документам і ті, що характерні тільки для тої сфери діяльності, що аналізується. Отже, перспективним напрямом подальшого розвитку загальної класифікації документа має бути як вирішення проблем, притаманних саме цій класифікації, так і ширша популяризація вже досягнутих результатів, впровадження їх у різних галузях документознавства.

Примітки

[1] В оригіналі: 3.4.1.26 «document which is recognized as embodying certain intellectual content for the first time or as being of a particularly authoritative nature. Note 1 to entry: This includes original works, original research articles or monographs, legal documents, basic religious documents, many types of archival documents, belles-lettres works, etc.»

[2] В оригіналі: 3.4.1.27 «document which is the object of (often scientific) study and discussion in, or of systematic reference by, one or more other documents. Note 1 to entry: This is often the case with documents used as the basis of scientific study e.g. in the humanities».

[3] В оригіналі: 3.4.1.09 «tertiary document, tertiary literature — document listing other documents or describing (but not reproducing to any large degree) their contents, or being a systematic compilation/ collection (2) <gathering> of data. EXAMPLE: Reference work, abstract, catalogue, list, classification table, index».

Список використаних джерел:

1. *Бездрабко В. В.* Актуальні проблеми документознавства в Україні / В. В. Бездрабко // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – 2020. – № 1. – С. 26–41.
2. *Бездрабко В. В.* Документознавство в Україні: інституціоналізація та сучасний розвиток : [монографія] / В. В. Бездрабко. – Київ : Четверта хвиля, 2009. – 720 с.
3. *Гордукалова Г. Ф.* Документоведение. Ч. 1 : Общее документоведение : учебник / Г. Ф. Гордукалова, Т. В. Захарчук, Е. А. Плешкевич. – СПб. : Профессия, 2013. – 319 с.
4. ДСТУ 2732:2004. Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення понять. – Вид. офіц. – Київ : Держспоживстандарт України, 2005. – 31 с. – (Нац. стандарт України).
5. ДСТУ 3017:2015. Інформація та документація. Видання. Основні види. Терміни та визначення понять. – Вид. офіц. На заміну ДСТУ 3017-95 ; прийнято та надано чинності 2016-07-01. – Київ : ДП «УкрНДНЦ», 2016. – IV, 38 с. – (Нац. стандарт України).
6. ДСТУ 5127:2007. Інформація та документація. Словник термінів. (ISO 5127:2001, IDT). – Вид. офіц. – Київ : Держспоживстандарт України, 2010. – 237 с. – (Нац. стандарт України).
7. *Климчук Л. В.* Класифікація документів: досвід, історіографічний аналіз / Л. В. Климчук // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – 2013. – № 3. – С 44–47.
8. *Ковтанюк Ю. С.* Класифікація документів з електронними носіями інформації / Ю. С. Ковтанюк // Архіви України. – 2012. – № 2 (278). – С. 45–76.
9. *Кулешов С. Г.* Документальні джерела наукової інформації: поняття, типологія, історія типологічної схеми : [монографія] / С. Г. Кулешов. – Київ : УкрІНТЕІ, 1995. – 190 с.
10. *Кулешов С. Г.* Документознавство: історія. Теоретичні основи : [монографія] / С. Г. Кулешов. – Київ, 2000. – 162 с.
11. *Кулешов С. Г.* Проект концепції розвитку документознавства в Україні [Електронний ресурс] : (Матеріал до обговорення) / С. Г. Кулешов. – Електрон. текст. дані. – Україна. – Режим доступа: https://old.archives.gov.ua/Archives/IASD/Kuleshov-Conc.pdf (дата звернення: 01.07.2021). – Загол. з екрана
12. *Кушнаренко Н. Н.* Документоведение : учебник / Н. Н. Кушнаренко. – 8-е изд., стер. – Киев : Знання, 2008. – 459 с. – (Высшее образование XXI века).
13. *Ларьков Н. С.* Документоведение : учебник / Н. С. Ларьков. – Изд. 3-е, перераб. и доп. – М. : Проспект, 2016. – 412 с.
14. *Палеха Ю. І.* Загальне документознавство : навч. посіб. / Ю. І. Палеха, Н. О. Леміш. – Вид. 2-ге, перероб. і допов. – Київ : Ліра, 2009. – 430 с.
15. Про авторське право і суміжні права [Електронний ресурс] : Закон України від 23 грудня 1993 р. : зі змінами на 15.07.2021 р. // Законодавство України : інформ.-пошук. система / Верх. Рада України. – Електрон. текст. дані. – Режим доступа: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12#Text. (дата звернення: 01.07.2021).
16. Програма для проведення фахового випробування при вступі на навчання на 3 курс за програмою освітнього рівня «Бакалавр» на базі ОКР «Молодший спеціаліст» за спеціальністю 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа» спеціалізації «Документознавство та менеджмент органів державної влади та місцевого самоврядування» / уклад. Т. Ю. Гранчак. – Київ : Київ. нац. ун-т культури і мистецтв, 2018. – 38 с.
17. *Самохіна Ж.* Міжнародна наукова конференція «Інноваційна модель наукової бібліотеки століття», 9–10 жовтня 2012 р. Пленарне засідання конференції / Ж. Самохіна // Бібл. вісн. – 2012. – № 6. – С. 43.
18. *Столяров Ю. Н.* Документология : учеб. пособие / Ю. Н. Столяров. – Орёл : Горизонт, 2013. – 369 с.
19. *Швецова-Водка Г. М.* Типологія документа : навч. посіб. для студентів ін-тів культури / Г. М. Швецова-Водка. – Київ : Кн. палата України, 1998. – 78 с.

20. *Швецова-Водка Г. М.* Види інформації / Г. М. Швецова-Водка // Вісн. Харків. держ. акад. культури. – 2001. – Вип. 6. – С. 233–241.
21. *Швецова-Водка Г. М.* Документ і книга в системі соціальних комунікацій : [монографія] / Г. М. Швецова-Водка. – Рівне : Рівнен. держ. гуманітар. ун-т, 2001. – 437 с.
22. *Швецова-Водка Г. М.* Документознавство : навч. посіб. / Г. М. Швецова-Водка. – Київ : Знання, 2007. – 398 с. – (Вища освіта XXI століття).
23. *Швецова-Водка Г. М.* Загальна теорія документа і книги : навч. посіб. / Г. М. Швецова-Водка. – Київ : Знання, 2014. – 405 с.
24. ISO 5127:2017. Information and documentation – Foundation and vocabulary. – Second ed. – Switzerland, 2017. – VI, 303 p. – Електрон. аналог друк. вид.: https://www.iso.org/obp/ui/#iso:std:iso:5127:ed-2:v1:en (дата звернення: 01.07.2021). – Назва з екрана.
25. *Komova M.* Classification scheme as a reflection of the social and communicative nature of document phenomenon / M. Komova // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – 2019. – № 3. – С. 27–35.

References

[1]. Bezdrabko V. V. Aktual'ni problemy dokumentoznavstva v Ukraini [Actual problems of document science in Ukraine]. *Bibliotekoznavstvo. Dokumentoznavstvo. Informolohiia. [Library science. Record studies. Informology]*. 2020, no. 1, pp. 26–41.
[2]. Bezdrabko V. V. *Dokumentoznavstvo v Ukraini: instytutsionalizatsiia ta suchasnyj rozvytok [Documentation in Ukraine: institutionalization and modern development]*. Kyiv, 2009, 720 p.
[3]. Gordukalova G. F., Zakharchuk T. V., Pleshkevich Ye. A. *Dokumentovedenie. Ch. 1. Obshchee dokumentovedenie : uchebnik [Document management. Part 1. General document management: textbook]*. St. Petersburg, 2013, 319 p.
[4]. DSTU 2732:2004. *Dilovodstvo j arkhivna sprava. Terminy ta vyznachennia poniat'. [Record keeping and archival business. Terms and definitions]* Vyd. ofits. Kyiv : Derzhspozhyvstandart Ukrainy, 2005, 31 p. (Natsional'nyj standart Ukrainy).
[5]. DSTU 3017:2015. *Informatsiia ta dokumentatsiia. Vydannia. Osnovni vydy. Terminy ta vyznachennia poniat'. [Information and documentation. Editions. The main types. Terms and definitions]*. Vyd. ofits. Na zaminu DSTU 3017-95; pryjniato ta nadano chynnosti 2016-07-01. Kyiv : DP «UkrNDNTs», 2016, IV, 38 p. (Natsional'nyj standart Ukrainy).
[6]. DSTU 5127:2007. *Informatsiia ta dokumentatsiia. Slovnyk terminiv [Information and documentation. Glossary of terms]*. (ISO 5127:2001, IDT). Vyd. ofits. Kyiv : Derzhspozhyvstandart Ukrainy, 2010, 237 p. (Natsional'nyj standart Ukrainy).
[7]. Klymchuk L. V. Klasyfikatsiia dokumentiv: dosvid, istoriohrafichnyj analiz [Classification of documents: experience, historiographical analysis]. *Bibliotekoznavstvo. Dokumentoznavstvo. Informolohiia. [Library science. Record studies. Informology]*. 2013, no. 3, pp. 44–47.
[8]. Kovtaniuk Yu. S. Klasyfikatsiia dokumentiv z elektronnymy nosiiamy informatsii [Classification of documents with electronic media]. *Arkhivy Ukrainy [Archives of Ukraine]*. 2012, no. 2 (278), pp. 45–76.
[9]. Kuleshov S. H. Dokumental'ni dzherela naukovoi informatsii: poniattia, typolohiia, istoriia typolohichnoi skhemy *[Documentary sources of scientific information: concept, typology, history of typological scheme]*. Kyiv, 1995, 190 p.
[10]. Kuleshov S. H. *Dokumentoznavstvo: Istoriia. Teoretychni osnovy [Documentation: History. Theoretical foundations]*. Kyiv, 2000, 162 p.
[11]. Kuleshov S. H. *Proekt kontseptsii rozvytku dokumentoznavstva v Ukraini : (Material do obhovorennia) [Draft concept of document science development in Ukraine: (Material for discussion)]*. Available at: https://old.archives.gov.ua/Archives/IASD/Kuleshov-Conc.pdf (accessed 15.07.2021).
[12]. Kushnarenko N. N. *Dokumentovedenie : uchebnik [Documentation: textbook]*. Kyiv, 2008, 459 p.
[13]. Larkov N. S. *Dokumentovedenie : uchebnik [Documentation: textbook]*. Moscow, 2016, 412 p.
[14]. Palekha Yu. I, Lemish N. O. *Zahal'ne dokumentoznavstvo : navch. posib. [General documentation: a textbook]*. Kyiv, 2009, 430 p.
[15]. Pro avtors'ke pravo i sumizhni prava [About copyright and related rights] : Zakon Ukrainy vid 23 hrudnia 1993 roku. *Zakonodavstvo Ukrainy [Legislation of Ukraine]*. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12#Text (accessed 15.07.2021).
[16]. *Prohrama dlia provedennia fakhovoho vyprobuvannia pry vstupi na navchannia na 3 kurs za prohramoiu osvitn'oho rivnia «Bakalavr» na bazi OKR «Molodshyj spetsialist» za spetsial'nistiu 029 «Informatsijna,*

bibliotechna ta arkhivna sprava» spetsializatsii «Dokumentoznavstvo ta menedzhment orhaniv derzhavnoi vlady ta mistsevoho samovriaduvannia» [Program for conducting a professional test for admission to the 3rd year according to the program of educational level «Bachelor» on the basis of EQL «Junior Specialist» in specialty 029 «Information, library and archival affairs» specialization «Documentation and management of public authorities and local government»]. Kyiv, 2018, 38 p.

[17]. Samokhina Zh. Mizhnarodna naukova konferentsiia «Innovatsijna model' naukovoi biblioteky stolittia», 9–10 zhovtnia 2012 r. Plenarne zasidannia konferentsii [International Scientific Conference «Innovative Model of the Scientific Library of the Century», October 9–10, 2012. Plenary session of the conference]. *Bibliotechnyi visnyk [Library Journal]*. 2012, no. 6, p. 43.

[18]. Stolyarov Yu. N. *Dokumentologiya : ucheb. posobie [Documentology: textbook]*. Orel, 2013, 369 p.

[19]. Shvetsova-Vodka H. M. *Typolohiia dokumenta : navch. posib. dlia studentiv in-tiv kul'tury [Typology of the document: a textbook for students of cultural institutes]*. Kyiv, 1998, 78 p.

[20]. Shvetsova-Vodka H. M. Vydy informatsii [Types of information]. *Visnyk Kharkivskoi derzhavnoi akademii kultury [Bulletin of the Kharkiv State Academy of Culture]*. 2001, no. 6, pp. 233–241.

[21]. Shvetsova-Vodka H. M. *Dokument i knyha v systemi sotsial'nykh komunikatsij [Document and book in the system of social communications]*. Rivne, 2001. 437 p.

[22]. Shvetsova-Vodka H. M. *Dokumentoznavstvo : navch. posib. [Documentation: a textbook]*. Kyiv, 2007, 398 p.

[23]. Shvetsova-Vodka H. M. *Zahal'na teoriia dokumenta i knyhy : navch. posib. [General theory of documents and books: a textbook]*. Kyiv, 2014, 405 p.

[24]. ISO 5127:2017(en). Information and documentation – Foundation and vocabulary. Available at: https://www.iso.org/obp/ui/#iso:std:iso:5127:ed-2:v1:en (accessed 15.07.2021).

[25]. Komova M. Classification scheme as a reflection of the social and communicative nature of document phenomenon. *Bibliotekoznavstvo. Dokumentoznavstvo. Informolohiia. [Library science. Record studies. Informology]*. 2019, no. 3, pp. 27–35.

Надійшла 26.07.2021 р.

Shvetsova-Vodka H. M.,
Doctor of Historical Sciences (Dr. Sc.),
Professor at the Department of documentary communications and library science
Rivne State Humanitarian University
12 Bandera St., Rivne, 33028, Ukraine
tel.: (0362) 26 78 75
e-mail: shvetsova1943@gmail.com

GENERAL CLASSIFICATION OF THE DOCUMENT: CHANGES AND ADDITIONS

Summary

Object, theme, purpose of work. The article is devoted to one of major problems of typology of document: general classification of document. A research purpose is to optimize the chart of general classification of document, specify some terms and offer material for a further discussion for development of typology of document.

Method or methodology of realization of work. The research methodology is based on the information and communication approach, which allows to determine the features of the classification of the document, which ensure the fixation of information in the document and its transmission in society. The study is aimed at developing a general theory of the document, so take into account primarily the features inherent in all documents, regardless of their purpose. A comparative analysis of various concepts of the general classification of the document and the proposed terms and concepts is carred out.

Presenting main material. The classification of the document is considered on the following blocks of facets: Types of the document on features of the information carrier; Types of the document on features of fixing of the information (creation of the document); Types of the document on sign means of fixing and transfer of the information (on a signaling component); Types of document on the possibilities of perception of information (perceptual component); Types of the document according to its information component; Types of the document according to the circumstances of the document's existence in the external environment. The composition of the blocks has been revised; some facets have been added, others have been removed from the general document classification table. The names and definitions of certain types of documents have been clarified.
Industry of application of results. Research results will be drawn in educational and practical activity in science and industries, related to information and documentation.
Conclusions. As a result of research the signs on which it is necessary to carry out the general classification of the document, names and sequence of blocks from which the general multifaceted classification consists, the characteristic of separate types of the document are specified. A promising direction for the further development of the general classification of the document should be both the solution of problems inherent in this classification, and the wider popularization of already achieved results, their implementation in various fields of document science.

Keywords: typology of the document, general classification of the document, document theory, terminology of document science.

РЕЦЕНЗІЇ

DOI: https://doi.org/10.18524/2707-3335.2021.2(26).245133

Бачинська Олена Анатоліївна,
доктор історичних наук,
професор кафедри історії України
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
вул. Єлісаветинська, 12, м. Одеса, 65082, Україна
тел.: (048) 723 62 87
e-mail: Olena_an@ukr.net
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-0496-5742

«НАРОДНИЙ ІДЕАЛ СПРАВЕДЛИВОСТІ»: ВІД РЕАЛЬНОСТІ ДО ОСМИСЛЕННЯ

Рец. на кн.: Котляр Ю. Селянське повстанство на Миколаївщині (1918-1921 рр.): монографія / Ю. Котляр. – Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2021.– 124 с.– (Історична бібліотека МДГУ).

В останній час однією з головних проблем, яка цікавить історичну громадськість стала тема Української революції 1917–1921 рр., що не є дивним, адже ювілейні дати завжди викликають певний всплеск історичних досліджень. Для Миколаївської області, особливо для міста Миколаєва, проведення досліджень з історії періоду Української революції є надзвичайно важливим, адже згідно з традицією радянської історіографії місто вважалося червоним. Однак, наведені сучасними миколаївськими вченими результати досліджень переконливо свідчать, що в Миколаєві в 1917-1921 рр. був потужний український рух.

У ході революції Миколаївщина, як і інші регіони України, зазнала глибокої внутрішньої трансформації. Плином подій вона була втягнута у загальноукраїнський суспільно-політичний процес, внаслідок якого відбулося її зближення з рештою української території. Хоча в ході революції цей процес не здобув логічного завершення – суверенності України. Сутність і результати внутрішньої трансформації її регіонів, у тому числі й Миколаївщини, дають підстави розглядати цей період як важливу складову формування модерної української нації, а значить – наближення до незалежності.

Монографія Ю. В. Котляра є наступним кроком теоретико-методичного осмислення автором повстанського руху періоду Української революції 1917–1921 рр. на регіональному рівні, яке почалося із захисту в Одеському державному університеті імені І. І. Мечникова кандидатської дисертації «Повстанську-партизанський рух українських селян у 1919 – на початку 1920 рр. (на матеріалах Півдня України)» (1997) та продовжилося в низці монографій: «Повстанський рух селян Півдня України. Висунська і Баштанська республіки (1919–1920 рр.)» (1999), «Повстанство. Селянський рух на Півдні України (1917–1925)» (2003), «Повстанський рух етнічних меншин Півдня України (1917–1931)» (2008).

Монографія складається з передмови, чотирьох розділів основної частини, висновків, списку джерел та літератури. В розділах послідовно проаналізова-

© Бачинська Олена Анатоліївна, 2021

но періодизацію подій Української революції 1917–1921 рр. на Миколаївщині; антигетьманські, антибільшовицькі, антиденікінські та антикомуністичні виступи; показано селянські формування державного типу (Врадіївська Хліборобська республіка, Висунська та Баштанська республіки); виділено діяльність отаманів Лихо і Ю. Тютюнника.

Особливої уваги заслуговує характеристика напрямів селянських повстань у 1918–1921 рр., що є своєрідним продовженням розробленої автором класифікації повстансько-партизанського руху на Півдні України. Автор доводить, що в цілому повстанський-партизанський рух селян на Миколаївщині був єдиним. Юрій Вадимович наочно доводить, що думка М. Грушевського, який вважав селянство рушійною силою, що може реалізувати «народний ідеал справедливості» не була помилковою.

Тільки на різних етапах розвитку політичної ситуації селянство бачило своїм ворогом австро-німців з гетьманцями, більшовиків та білогвардійців. Селянська ідеологія негативно сприймала сильну владу, «німецько-австрійську», «червону» чи «білу», бо кожна з них, з точки зору селянства, мала вагомі недоліки.

Антигетьманський селянський повстанський рух був головним чином стихійним, хоча деякі повстання мали високий рівень організації. Вплив партій, крім більшовиків, був мінімальним. Серед типів антибільшовицького руху слід виділити армійські, селянські та повстання етнічних меншин. Антиденікінський рух починався стихійно або організовувався агентами. Пізніше вирішальну роль в ньому відігравали більшовики, боротьбисти та борбисти. Серед повстань антиденікінського напряму можна виділити такі типи: селянський, більшовицький, боротьбистсько-борбистський, рух представників етнічних меншин, формування державного типу. Період осені 1919 – зими 1920 рр.– це також продовження антибільшовицьких повстань, які прийняли форму проденікінського повстанського руху. Серед них слід виділити діяльність так званої «куркульської самооборони». Антикомуністичний повстанський рух 1920–1921 рр. носив загальноселянський характер і був типовою реакцією на більшовицьку політику «воєнного комунізму». Він мав чітко виражені два політичні напрями: національний (петлюрівщина) та анархо-махновський.

Монографія Ю. В. Котляра має і певні недоліки. Існують певні невідповідності в датуванні, зокрема, періодизація революційних подій на Миколаївщині стосується періоду 1917–1921 рр., а описи проявів повстанського руху починаються з 1918 р. Крім того, автор характеризує специфічні прояви повстанського руху: Врадіївську, Висунську та Баштанську республіки, виділяючи їм окремий розділ. Разом з тим, взагалі не згадується Колосівська республіка, яка також була створена на Миколаївщині. Однак зазначене, не впливає на загальну наукову цінність і значення дослідження.

Таким чином, можна констатувати, що Котляр Ю. В. здійснив значну і надзвичайно продуктивну роботу з краєзнавчої тематики, яка вписана в загальні процеси Української революції 1917–1921 рр., не менш важливою складовою монографії є можливість збереження національної пам'яті на Миколаївщині.

DOI: https://doi.org/10.18524/2707-3335.2021.2(26).245134

Діанова Наталя Миколаївна,
доктор історичних наук,
професор кафедри історії України
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
вул. Єлісаветинська, 12, м. Одеса, 65082, Україна
тел.: (048) 723 58 42
e-mail: dianova@onu.edu.ua
ORCID 0000-0003-0406-6907

Гончарук Тарас Григорович,
доктор історичних наук,
професор кафедри історії України
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
вул. Єлісаветинська, 12, м. Одеса, 65082, Україна
тел.: (048) 723 58 42
e-mail: tarasiy2004@ukr.net
ORCID 0000-0002-0119-0227

ТВОРЧИЙ ШЛЯХ І НАУКОВА ШКОЛА ІСТОРИКА

Рец. на кн.: За сонячним годинником Кліо. Бачинська Олена Анатоліївна: матеріали до біобібліогр. Студії на пошану наук. керівника (з нагоди 30-річчя наук. діяльності та ювілею з дня народж.) / ОНУ імені І. І. Мечникова, Ф-т історії та філософії, Каф. історії України ; упоряд.: О. С. Мурашко, Т. С. Кара, В. М. Полторак ; відп. ред. М. О. Подрезова ; наук. ред.: Т. Г. Гончарук, Н. М. Діанова.– Одеса : Бондаренко М. О., 2021.– 255 с., 1 арк. портр., 4 арк. іл.– (Біобібліографія вчених університету; вип. : Історики).

У квітні 2021 р. побачило світ видання «За сонячним годинником Кліо», присвячене 30-річчю наукової діяльності та власному ювілею доктора історичних наук, професора, завідувача кафедри історії України ОНУ імені І. І. Мечникова Олени Анатоліївни Бачинської. Ця назва є досить символічною. Згідно давньогрецької міфології богиня Кліо, яка була музою історії, мала сонячний годинник своїм головним атрибутом. Не викликає сумнівів, що творчий шлях Олени Анатоліївни проходить саме за годинником Кліо. Та й прикметник «сонячний» цілком відповідає її образу – позитивному й оптимістичному, попри будь-які життєві обставини, що відзначають її колеги та учні.

Вихована в сім'ї видатного історика – Анатолія Діомидовича Бачинського (1933–1995 рр.), вона з честю продовжила його справу. Після закінчення школи усе її подальше життя було нерозривно пов'язане з історичним факультетом. Тут вона закінчила аспірантуру й під керівництвом Федора Олександровича Самойлова в 1997 р. захистила кандидатську дисертацію по темі «Дунайське

© Діанова Наталя Миколаївна, Гончарук Тарас Григорович, 2021

(Новоросійське) козацьке військо. 1828–1829 рр.». Значний і важливий вплив на формування світогляду О. А. Бачинської мав тодішній декан факультету – Володимир Никифорович Станко (1994–2003 рр.), який завжди надавав допомогу та підтримку при вирішенні самих різноманітних наукових та життєвих питань.

У 2003 р. Олена Анатоліївна захистила докторську дисертацію за темою «Колонізація українським населенням Придунайських земель. XVIII – початок XX ст.» (науковий консультант – професор Заїра Валентинівна Першина). Цьому передував її значний науковий доробок, який згодом став підґрунтям для подальших досліджень. На сьогодні вона є відомим науковим діячем не лише в межах України, але й в інших європейських країнах.

Основні віхи біографії та наукової творчості знайшли своє відображення в ювілейному виданні. Воно складається з двох частин, які гармонійно поєднуються та доповнюють одна одну. Перша з них представлена матеріалами до бібліографії О. А. Бачинської. На початку вказаної частини розміщено дві наукові статті: доктора історичних наук С. В. Кульчицького «Коли власний вибір збігається з батьківською традицією» та кандидата історичних наук Л. В. Новікової «Науковий шлях історика Олени Бачинської: ювілейні підсумки та роздуми». Обом авторам вдалося ґрунтовно та неупереджено проаналізувати основні віхи творчого шляху О. А. Бачинської.

Особливої уваги заслуговує значний за обсягом бібліографічний покажчик праць вченої, поданий в хронологічному порядку, який нараховує 407 позицій. До нього також подано відомості: про цитування наукових праць ювілярки (117 позицій); про наукові заходи, в яких вона брала участь з 1990 р.(112 позицій); про осіб, які під її керівництвом написали докторські (одна особа); та кандидатські дисертації (8 осіб); про здобувачів наукових ступенів (13 осіб); про дисертації, на захисті яких вона виступала офіційним опонентом (11 позицій), а також подано перелік друкованих та електронних матеріалів про О. Бачинську, що нараховує 26 позицій. Все це свідчить як про масштабність творчого доробку Олени Анатоліївни на ниві служіння Кліо, так і про колосальну роботу здійснену бібліографами – упорядниками рецензованої збірки.

Важливою складовою першої частини є перелік праць О. Бачинської за абеткою та іменний покажчик, що значно полегшить роботу читача. Варто відзначити, що рецензоване видання добре ілюстровано. Вміщені в ньому світлини вдало доповнюють текст, ілюструючи знакові події життєвого та творчого шляху ювілярки.

Друга частина збірки, під назвою «Студії на пошану наукового керівника», присвячена науковій школі ювілярки. На її початку, під заголовком «Наукова майстерня», подано думки та особисті спогади, подекуди, досить зворушливі, про Олену Анатоліївну її учнів. У подальших розділах: «Козакознавство» та «Дослідження з історії населення України» подано 18 наукових публікацій

здебільшого уже колишніх учнів О. А. Бачинської, які або мають відповідний науковий ступінь, або є його майбутніми здобувачами. Тематика вказаних праць відповідає основним напрямам наукових досліджень кожного з них, охоплюючи значний хронологічний період вітчизняної історії: від XVI до початку XXI ст. Опубліковані праці свідчать про потужність наукової школи Олени Анатоліївни та про перспективи її подальшого розвитку.

Порівнюючи ювілейне видання, присвячене О. А. Бачинській з іншими подібними збірками, які вийшли протягом останніх років, варто відзначити, що воно відрізняється надзвичайною ґрунтовністю та всебічністю, що є безсумнівною заслугою упорядників та авторів. Приємно вражає його естетичне оформлення.

Не виникає сумнівів, що рецензоване видання становитиме інтерес не лише для науковців та студентської молоді, а й для усіх, хто цікавиться історією України. Хочеться побажати талановитій ювілярці творчих успіхів та нових наукових звершень.

ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ АВТОРІВ

Журнал «Бібліотечний Меркурій» є науковим виданням, що включене до переліку друкованих наукових фахових видань України (категорія «Б») в галузі історичних наук (Наказ МОН № 1188 від 24.09.2020 р.), у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт. Видання було засновано у 2007 р. До 2019 р. журнал мав назву «Вісник ОНУ. Бібліотекознавство, бібліографознавство, книгознавство».

Видання «Бібліотечний Меркурій» було офіційно зареєстроване як засіб масової інформації з загальнодержавною сферою розповсюдження. Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 24165–14005ПР від 07.10.2019 р.

Проблематика журналу:

- ❑ дослідження з історії бібліотеки, формування її фонду, зокрема фонду стародруків та рідкісних видань;
- ❑ вивчення особистих книжкових колекцій (як іменних фондів, так і розпорошених колекцій), рукописних та архівних матеріалів;
- ❑ розкриття та вивчення фонду бібліотек закладів вищої освіти шляхом бібліографічних розвідок;
- ❑ дослідження у галузі бібліотечної біографістики;
- ❑ розгляд перспективних напрямків діяльності бібліотеки в умовах інформатизації суспільства;
- ❑ огляди нових наукових видань.

Журнал здійснює наступні типи публікацій:

- ❑ наукові статті
- ❑ короткі повідомлення
- ❑ рецензії.

Статті публікуються українською та англійською мовами. Рукописи статей, які подаються до редакції, повинні відповідати вимогам Постанови Президії ВАК №7-05/1 від 15.01.2003 «Про підвищення вимог до професійних видань, внесених до переліку ВАК України» та «Порядку формування Переліку наукових фахових видань України», затвердженого Наказом МОН України № 32 від 15.01.2018. Оригінальна стаття має складатися з наступних елементів: постановка проблеми в загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими і практичними завданнями; аналіз основних досліджень і публікацій, присвячених даній проблемі і на які спирається автор; виділення невирішених проблем, яким присвячена стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням наукових результатів; висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

«Бібліотечний Меркурій» видається із періодичністю два рази на рік.

Термін подання рукописів:
- ❑ до 15 квітня кожного року
- ❑ до 15 жовтня кожного року

Технічні вимоги:
- ❑ загальний обсяг статті – до 20 сторінок;
  загальний обсяг короткого повідомлення – до 6 сторінок.
- ❑ стандарти: бумага формату А 4; шрифт набору Times New Roman; назва, текст статті, додатки: кегль 12 pt, міжрядковий інтервал – 1,5; відомості про автора, анотації, ключові слова, резюме, список літератури: кегль 11 pt, міжрядковий інтервал – 1; поля – ліве – 30 мм , праве – 15 мм, верхнє – 20 мм, нижнє – 20 мм; сторінки без нумерації.

До редакції «Бібліотечний Меркурій» подається:
- ❑ друкований примірник, підписаний авторами;
- ❑ електронна версія на будь-якому електронному носії у форматі Microsoft Word;
- ❑ на окремому аркуші – відомості про автора: прізвище, ім'я, по-батькові; вчений ступінь, вчене звання; назва, адреса, телефон установи, де працює автор; контактний телефон, поштова та електронна адреса для співпраці.

Оформлення та послідовність розташування обов'язкових складових статті згідно ДСТУ 7152:2010 «Інформація та документація. Видання. Оформлення публікацій у журналах і збірниках» та вимогами міжнародних наукометричних баз даних.

Індекс УДК
Ідентифікатор DOI

Інформація про авторів набирається у наступній послідовності: прізвище, ім'я та по-батькові; наукове звання та посада; назва, адреса та телефон установи, де працює автор; електронна адреса автора; інформація щодо авторського ідентифікатора (ORCID, Researcher ID тощо) (кегль 11).

Назва статті повинна точно відбивати зміст дослідження (прописні букви, кегль 12).

Анотація мовою оригіналу друкується перед початком статті (11 кегль). Виклад матеріалу в анотації має бути стислим і точним (близько 50 слів).

Авторське резюме друкується після тексту статті обсягом не менш як 1800 знаків, включаючи ключові слова; зміст повинен повністю відбивати

зміст статті, але в скороченому варіанті. Публікація українською супроводжується резюме англійською мовою. Публікація англійською мовою супроводжується резюме українською мовою.

Структура авторського резюме повторює структуру статті та містить:

– предмет, тема, ціль роботи (Purpose);

– метод чи методологія проведення роботи (Methodology);

– результат роботи (Finding);

– галузь застосування результатів (Practical value);

– висновки (Results).

Для можливості перевірки редакцією «Бібліотечний Меркурій» правильності перекладу резюме англійською мовою потрібно надсилати також і оригінальну версію, з якої здійснювався переклад (український аналог).

Ключові слова (українською та англійською) повинні бути лаконічними, відбивати основні терміни, поняття та прізвища осіб, про яких йдеться у статті. Це можуть бути слова та словосполучення. Друкуються після анотації мовою оригіналу та іншою мовою після резюме.

Текст статті.

Примітки (якщо вони є) розміщують безпосередньо після основного тексту.

Бібліографічні посилання (при наявності) оформлюються за ДСТУ 8302: 2015 «Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила».

Список використаної літератури, що приводиться наприкінці публікації, містить список джерел, на які посилається автор.

Список літератури до публікації подавати у наступній послідовності:

1) список літератури в традиційному варіанті із заголовком «Список використаної літератури», чи «Список використаних джерел», чи «Список використаних джерел та літератури». Відомості про джерела повинні розташовуватися в алфавітному порядку (архівні документи виносяться на початок списку) й бути оформлені у відповідності з державним стандартом України ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 «Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления» (кегль 11). Див. зразки оформлення: https://bit.ly/2Ma6WYx

Обов'язково до кожної цитованої публікації необхідно надавати ідентифікатор DOI (перевірка наявності DOI: http://search.crossref.org).

2) транслітерований та перекладений англійською список літератури з дотриманням вимог міжнародних стандартів оформлення бібліографічних посилань із заголовком References:

- транслітерація кирилиці латиницею:

– ***українська мова***. Постанова КМ України від 27 січня 2010 року № 55 «Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею» затверджує офіційну транслітерацію українського алфавіту латиницею,

встановлює діючі правила транслітерації прізвищ та імен громадян України латиницею у закордонних паспортах;

– ***російська мова***. Використовувати правила транслітерації Держдепартаменту США (http://shub123.ucoz.ru/Sistema_transliterazii.html).

• при оформленні посилань використовувати видозмінений бібліографічний стиль Harvard:

– ***автори*** – транслітерація
– ***назва статті*** – транслітерація [переклад англійською]
– ***назва джерела*** – транслітерація – курсивом (якщо видання має офіційно прийняту назву англійською, то вказувати її, якщо ні – транслітерацію за ISSN, а не довільний переклад)
– ***місце видання*** – переклад англійською
– ***рік, номер, сторінки*** – переклад англійською
– ***знаки*** «. –» замінити на «.»; знаки «/», «//» не використовувати.

П р и к л а д :

Zagurenko A. G., Korotovskikh V. A., Kolesnikov A. A., Timonov A. V., Kardymon D. V. Tekhnikoekonomicheskaya optimizatsiya dizaina gidrorazryva plasta [Techno-economic optimization of the design of hydraulic fracturing]. *Neftyanoye khozyaistvo*, 2008, no. 11, pp. 54-57.

Більш детально з прикладами оформлення можна ознайомитись на офіційному сайті «Бібліотечний Меркурій» у розділі «Подання»: http://vislib.onu.edu.ua/about/submissions#onlineSubmissions

Дата надходження статті до редакції (проставляється редакцією).

Додаток (якщо він є) (кегль 12).

Відомості про продовження публікації наводять в кінці кожної частини «Продовження (Закінчення) у наступному випуску». На сторінці з початком кожної частини в підрядній примітці чи перед текстом – «Продовження (Закінчення). Початок див. …».

Тексти архівних документів чи витяги з інших документів у тексті статті набирати 11 кеглем.

Посилання на використані джерела в тексті статті подавати тільки у квадратних дужках, наприклад [1], [1; 6]. Посилання на конкретні сторінки наводити після номера джерела, через кому (з маленької букви «с.»), далі її номер (наприклад: [1, с. 5]). Не подавати в тексті розгорнутих посилань, таких як (Іванов А. П. Вступ до мовознавства. – Київ, 2000. – С. 54).

Ілюстрації подавати в окремій папці у форматі JPG чи TIF з обов'язковим зазначенням місця їх розташування в тексті статті. Список ілюстрацій слід подавати в окремому файлі у форматі Microsoft Word.

Редакційна колегія залишає за собою право на редакційну правку рукописів. Гонорар за опубліковані роботи авторам не сплачується, друкований примірник не видається. Рукописи проходять обов'язкову перевірку на наявність елементів плагіату за допомогою онлайн-сервісу Unicheck компанії «Антиплагіат» (Україна).

Статті до редакційної колегії журналу приймаються:

- за адресою: Наукова бібліотека Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, вул. Преображенська, 24, 65082, м. Одеса, Україна
- електронною поштою за адресою: visn_bibl@onu.edu.ua
- через офіційний сайт видання: http://vislib.onu.edu.ua/ (для того, щоб мати можливість подавати статті через сайт необхідно зареєструватись http://vislib.onu.edu.ua/login).

Рукописи статей та електронні носії авторам не повертаються.

Офіційний сайт видання «Бібліотечний Меркурій» http://vislib.onu.edu.ua.

Українською та англійською мовами

Адреса редколегії журналу:
вул. Преображенська, 24, м. Одеса, 65082
Наукова бібліотека ОНУ імені І. І. Мечникова

Верстка В.Г. Вітвицька

Підписано до друку 20.12.2021 р. Формат 70×108/16. Ум. друк. арк 15,58.
Тираж 50 прим. Зам. № _____.

Видавець і виготовлювач
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4215 від 22.11.2011 р.
65082, м. Одеса, вул. Єлісаветинська, 12, Україна
Тел.: (048) 723 28 39
e-mail: druk@onu.edu.ua